

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

UIT DE INHOUD:

- NEDERLAND EN DE INDONESISCHE KWESTIE
- P. KLIJNSMA, NIEUWE PUBLICATIES BETR. DE GESCHIEDENIS VAN RUSLAND
- DR. P.v.d. MEULEN, DE WAARDE VAN GESCHIEDENIS – ONDERWIJS OP DE CHRISTELIJKE SCHOOL
- DRS. F. v.d. MADE, STRUCTURERING SCHOOLVAK GESCHIEDENIS IN ONDERBOUW AVO–VWO
- DR. N. MAARSEN, WAT LOSSE GEDACHTEN OPGEROEPEN DOOR DE LECTUUR "RAAMLEERPLAN MAATSCHAPPIJLEER"
- AANTEKENINGEN
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN
- ADVERTENTIES

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS

18e JAARGANG – 3 – 1977

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

K. VAN DIJK, *voorzitter*, De Hoghe Weijdt 13, Heilo, tel. 072 - 33570.
MEVR. DRS. E.J. KARREMAN, *1e vice-voorzitter*, Van Limburg Stirumstraat 13, Utrecht, tel. 030 - 514052.
J.P.M. HENKES, *2e vice-voorzitter, Mavocommissie*, Kerkendijk 96 b, Someren-Heide, tel. 04937-3230.
DRS. J. BOUWSMA, *1e secretaris*, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598.
MEVR. M.I. RÖDER, *2e secretaresse*, Van Tuyt van Serooskerkenstraat 113, Voorburg, tel. 070 861890.
J.L. FRIELING, *penningmeester*, Pr. Beatrixlaan 31, Oegstgeest, tel. 071-152794.
postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de V.G.N. Vreeswijkstraat 329, Den Haag.
DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.
A.J. PLAS, *P.A.-commissie*, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-488326.
DRS. J. BAALBERGEN, *Didaktiekcommissie*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.
DR. F.G.G. GOVERS, *Pedakcommissie*, Elzenstr. 12, Uden (N.Br.), 04132-64117.
DRS. H. ULRICH, Karel Doormanlaan 15, Oegstgeest, tel. 071 - 150214.
M.J. VAN VELZEN, *Onderwijscommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045 - 455941.
A.L. VERHOOG, Drakestein 8, Leiderdorp, tel. 071 - 891003.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., J.W. Geldof, Veenendaalkade 256, 's-Gravenhage, tel. 070-674100.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

contributies vanaf 1 januari 1976.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 60,-

b. docenten mavo

f 40,-

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 35,-

Aspirantleden: (Maximum 4 jaar)

f 30,-

Echtparen:

f 60,-

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

DRS. G.J. SLOOTWEG, *voorzitter*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.

DRS. P. VAN HEES, *secretaris*, tel. privé: 030-882365, correspondentie: p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Pr. Beatrixlaan 31, Oegstgeest, tel. 071-152794.

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, Lisse

Dr. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 50,- per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen, opgeven aan: **J.W. Geldof, Veenendaalkade 256, 's-Gravenhage, tel. 070-674100.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

NEDERLAND EN DE INDONESISCHE KWESTIE **onder het Kabinet Schermerhorn-Drees**

Inleiding	118
Nationalisme	119
Nederland en de koloniale kwestie. De houding van de voornaamste politieke partijen tijdens het interbellum.	123
1940-1945	127
Nederland versus de Republiek Indonesia (augustus 1945-april 1946)	133
De Republiek Indonesia	138
Van Mook	140
De positie van Engeland	142
De Nederlandse pers	143
Slot	145
Bibliografie	148

Frans van Baardewijk
Ria Bargeman
Henk Hendrix
Harrie Verheijen

INLEIDING

De laatste jaren is de belangstelling voor de Indonesische kwestie sterk toegenomen. In de boekwinkel is hiervan misschien nog niet zoveel te merken, maar uit artikelen in kranten en tijdschriften, uit doktoraalskripties en onderzoeken ter voorbereiding van een dissertatie blijkt, dat het eindelijk mogelijk is geworden zonder al te veel emoties over Linggadjati te praten; ja dat het zelfs mogelijk is geworden over die emoties te praten en ze te analyseren zonder daarmee direkt allerlei deuren voor zich dicht gesmeten te zien worden.

Een boek of liever gezegd een serie boeken is sinds zijn verschijnen tot de vaste bagage gaan behoren van alle schrijvers over en onderzoekers van de Indonesische kwestie. Het gaat hier om de bronnenpublikatie, verzorgd door Prof.dr. S.L. van der Wal, van de Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Op grond van de daarin opgenomen notulen van de vergaderingen van de ministerraad, van de korrespondentie tussen het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen en de Luitenant Gouverneur-Generaal, van de notulen van de besprekingen met de nationalistes, van rapporten over de politieke situatie in Indonesië enz. kan de lezer zich een beeld vormen van de opvattingen op dit niveau over de gevoerde en te voeren politiek.

Het is op grond van deze bronnenpublikatie dat hier getracht zal worden een beeld te geven van de eerste negen maanden van de Indonesische kwestie. Het was ons liever geweest een grotere periode te behandelen (bv. tot het uitbreken van de eerste politionele actie), maar het zal zeker nog geruime tijd duren voor de bronnenpublikatie dit stadium bereikt zal hebben.

We hebben ons hier beperkt tot de regeerperiode van het kabinet-Schermerhorn (dwz. tot de eerste na-oorlogse verkiezingen in mei 1946), omdat om redenen die aan het slot van dit artikel uiteengezet worden deze periode o.i. een eigen plaats inneemt in de geschiedenis van de Indonesische kwestie. Er is in dit artikel uitvoerig stilgestaan bij een aantal feitelijke ontwikkelingen (bv. het stuk Nederland versus de Republiek). Door deze deskriptieve aanpak dreigt het inzicht soms op de achtergrond te raken, maar wij hebben toch gemeend voor deze aanpak te moeten kiezen in de hoop dat de leraarlezer hiervan voor eigen gebruik maximaal zal kunnen profiteren.

Aan het slot van het artikel wordt geprobeerd enkele lijnen, die terloops reeds ter sprake zijn gebracht, samen te bundelen tot een korte karakterschets van deze periode. Ook zal op die plaats worden ingegaan op enkele discussiepunten uit de geschiedschrijving van de Indonesische kwestie en op punten die dat o.i. zouden moeten worden.

NATIONALISME

Eén van de nevenverschijnselen van de ethische politiek was de opkomst in Indië van de zg. nationale beweging. Deze beweging kan men, achteraf gezien, niet anders interpreteren dan als een westers antwoord op een westers kolonialisme. De Indonesische intellectueel kwam, veelal via studie in Nederland, in contact met een veelvoud van moderne ideeën, waarvan als voornaamste genoemd kunnen worden het nationalisme en het socialisme. Tegelijkertijd maakte de ethische politiek het mogelijk dat in Indië de middengroepen groeiden. Deze drie elementen, het nationalisme, het socialisme en de middengroepen zijn in velerlei combinaties telkens weer te herkennen in de verschillende Indonesische nationale organisaties. Ook de onderlinge conflicten tussen die elementen zijn in die bewegingen zichtbaar. Dit is niet verwonderlijk, als men bedenkt dat een ontwikkeling, die in Europa meer dan een eeuw duurde, zich in de Indonesische nationale beweging in enige decennia voltrok. Overigens beperkte dit geheel van nationale verschijnselen zich niet tot Indonesië. Het "Aziatisch réveil" was bij alle westerse koloniale mogendheden een welbekende term.

De eerste tekenen van de opkomst der nationale beweging deden zich voor onder de Javaanse islamitische middenstand, die zich in 1912 organiseerde tegen het monopolie van de Chinese tussenhandelaren. Men richtte de Sarekat Islam (Islamitische Vereniging) op, die een vrij groot ledental gehad heeft. (De schattingen lopen uiteen van 400.000 tot 2 miljoen). Daarnaast bestond al sinds 1908 een meer algemene vereniging, Boedi Oetomo (Edel Streven), die als doelstelling had de kulturele verheffing van het Javaanse volk, en die hoofdzakelijk bestond uit lage adel, ambtenaren en onderwijzers. Boedi Oetomo werkte nauw samen met het Nederlandse gouvernement. Men noemde deze groep daarom koöperatief. De kwestie koöperatie of non-koöperatie (t.o.v. het Nederlandse gouvernement) is een centraal thema in de geschiedenis van de Indonesische nationale beweging. Later zal duidelijk worden dat er een bepaalde regelmaat in te zien is.

Al in 1913 vindt men in het partijblad van de Sarekat Islam propaganda voor beëindiging van de koloniale overheersing. Er vormde zich een linkervleugel die het socialisme op de voorgrond schoof en de Islam op het tweede plan plaatste.

Na de Russische Revolutie van 1917 wist deze vleugel de gehele S.I. mee te krijgen. Daarmee waren de spanningen tussen de Islam en het socialisme echter niet opgelost. Vooral nadat bleek dat de nieuwe linkse koers leidde tot ledenverlies werd de linkervleugel gedwongen de S.I. te verlaten. Deze vleugel richtte in 1920 de Partai Komunis Indonesia (P.K.I.) op. De S.I. kwam de spanningen niet meer te boven en leidde verder een kwijnend bestaan.

Ook de radicale Nederlandse inwoners van Indonesië lieten zich horen in de nationale beweging. Resultaat hiervan was o.a. de (Nationale) Indische Partij die interracial was samengesteld, en die streefde naar onafhankelijkheid van Indonesië. Ten gevolge van interne twisten is haar geen lang leven beschoren geweest.

Zoals gezegd verlieten vele Indonesische intellectuelen tijdelijk hun vaderland om in Nederland te komen studeren (vooral in Leiden). Ter versterking van het onderlinge contact werd in 1908 de Perhimpoean Indonesia (Indonesische Vereniging) opgericht. Uiteraard werd het opkomende nationalisme in het vaderland met belangstelling gevolgd. Men koos partij voor de non-koöperatieve richting, hetgeen dus betekent dat men ervan overtuigd was dat samenwerking met het Nederlandse gouvernement, vooral in de Volksraad,

niet tot enige tastbare lotsverbetering voor het Indonesische volk zou leiden. Tot de leden van deze Perhimpoean behoorden de latere nationalistische leiders Soekarno, Hatta en Sjahrir. De leden van de Perhimpoean bleven ook na terugkeer in Indonesië hun onderlinge kontakten in stand houden, door het oprichten van studiekлубs. Twee van deze clubs stonden aan de basis van latere belangrijke nationale bewegingen: de studiekлуб van Soerabaja, in 1924 door Soetomo opgericht, waaruit de latere Partai Indonesia Raja voortkwam, en de Algemene Studiekлуб, in 1926 te Bandoeng opgericht, waaruit in 1927 de Partai Nasional Indonesia voortkwam.

Soekarno, de oprichter van de P.N.I., wilde deze beweging een zo breed mogelijke basis geven, om zich van een zo groot mogelijke aanhang te verzekeren. Dus niet eng nationalistisch, of eng socialistisch, of eng islamitisch. Duidelijk was wel dat de P.N.I. non-koöperatief was.

Hoe was nu de houding van het Nederlandse gouvernement tegenover de nationale beweging? Het is nog al moeilijk te spreken van de houding, omdat die nog al eens wijzigde, afhankelijk van de persoon van de gouverneur-generaal. Van Limburg Stirum stond er vrij positief tegenover. In 1918 was onder zijn bewind de Volksraad opgericht. Hoewel dit lichaam bij oppervlakkige beschouwing een groot aantal parlementaire trekken vertoonde was dit slechts schijn. De bevoegdheden van de Volksraad waren slechts van adviserende aard. Het gouvernement in Batavia was niet aan uitspraken van de Volksraad gebonden, maar aan de Staten-Generaal in Den Haag. Ook de samenstelling was zeker niet representatief te noemen voor de bevolking van Indonesië. Aanvankelijk hadden de Europeanen er zelfs een meerderheid in. In Nederlandse kringen werd Van Limburg Stirum zijn tegemoetkomende houding niet altijd in dank afgenomen. Zijn opvolger Fock, die ook te maken kreeg met de eerste non-koöperatieve bewegingen, was veel minder tegemoetkomend. De angst voor de kommunistische invloed deed het gouvernement hard optreden. Tragisch is het, dat het juist de 'verlichte' gouverneur-generaal De Graeff moest zijn, die zich door de veronderstelde kommunistische dreiging genoodzaakt voelde over te gaan tot internering van een groot aantal nationalistes in het beruchte kamp Boven-Digoel op Nieuw-Guinea. In 1929 werd ook Soekarno gearresteerd, hetgeen min of meer het einde van de P.N.I. betekende.

De scherpere, duidelijk non-koöperatieve opstelling van de nationale beweging leidde tot een reactie van de zijde van de Europeanen in Indonesië, de oprichting van de Vaderlandse Club. Men stelde zich ten doel het Nederlandse gezag op alle fronten te handhaven. Toen deze Vaderlandse Club vertegenwoordigers kreeg in de Volksraad reageerden de nationalistes daar met de vorming van de Nationale Fractie. Ook een aantal Nederlanders in Indonesië was niet zo gelukkig met het reaktionaire beleid van de Vaderlandse Club. Zij gingen over tot de oprichting van de progressieve Stuw-groep, die streefde naar associatie van Nederland en Indonesië. Tekenend voor de politieke houding van vele kolonials was de relatief grote aanhang van de N.S.B. in de dertiger jaren in Indonesië.

De repressie van de zijde van het gouvernement begon onder het bewind van het duo De Jonge/Colijn steeds scherpere vormen aan te nemen. Naast Soekarno werden ook Sjahrir en Hatta geïnterneerd. Tijdens zijn verbanning deed Soekarno afstand van het non-koöperatiebeginsel, hetgeen aanvankelijk een storm van protesten opriep, maar wat eigenlijk vrij snel voor de meerderheid van de nationale beweging werd overgenomen. In zekere zin had De Jonge's repressie dus tot resultaat geleid. De periode van principiële non-koöperatie kan men dus in het midden van de dertiger jaren als geëindigd beschouwen.

Niet alleen liet men na 1935 het non-koöperatiebeginsel vallen, maar tevens streefde de nationale beweging naar een hechtere samenwerking. Een eerste symptoom daarvan was de oprichting in 1935 van de Parindra (Partai Indonesia Raja) onder voorzitterschap van de reeds eerder genoemde Soetomo. De Parindra was zeker geen volkspartij. Ze steunde op de Indonesische burgerij. Klassenstrijd vond men een verwerpelijk beginsel. Het best kan men de Parindra nog vergelijken met Chinese Kwo-Min-Tang. Min of meer als een correctie hierop kwam de oprichting van de Gerindo (Gerakan Rakjat Indonesia). De oprichters kwamen uit de kringen van de vroegere P.N.I. Deze groep streefde naar een politieke, sociale en economische onafhankelijkheid, maar volgde daarbij, evenals de Parindra, een koöperatieve tactiek.

Deze koöperatieve houding heeft de Nederlandse regering nauwelijks tot een soepeler opstelling tegenover de nationale beweging kunnen bewegen. De Jonge moest überhaupt niets van deze groepen hebben, zowel koöperatief als non-koöperatief. Natuurlijk kon hij niet ontkennen dat ook zijn politiek gericht was op een geleidelijke dekolonisatie van Nederlands-Indië, maar die term "geleidelijk" interpreteerde De Jonge op een geheel eigen wijze: hij meende dat Nederland er sinds Jan Pietersz. Coen pas de helft van de rit op had zitten, en dus nog minstens driehonderd jaar voor de boeg had. Het criterium "gevaarlijk" verbond De Jonge dan ook niet met non-koöperatief, maar met invloedrijk. Vandaar zijn weinig soepele houding tegenover Parindra en Gerindo. De opvolger van De Jonge, de gouverneur-general Tjarda Van Starkenborch Stachouwer, zette deze weinig tegemoetkomende politiek, hoewel minder rigide, voort.

De opleving in de nationale beweging had ook doorgewerkt in de Volksraad. Daar werd van Indonesische zijde in 1937 de petitie-Soetardjo ingediend, waarin het Opperbestuur en de Staten Generaal gevraagd werd een rijkskonferentie bijeen te roepen met vertegenwoordigers uit Nederland en Indonesië, die zich dienden te beraden over de vraag hoe Indonesië binnen tien jaar zelfstandigheid verleend kon worden binnen het kader van artikel 1 van de grondwet. Dit artikel luidde: "Het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden omvat Nederland, Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen". De indianen van de petitie interpreteerden dit artikel in de zin van nevengeschiedtheid van de gebiedsdelen t.o.v. elkaar, en gelijkwaardige subordinatie t.o.v. het koninkrijk. Deze interpretatie werd lang niet door iedereen gedeeld, zeker niet in Nederland. De petitie werd in de Volksraad aangenomen met 26 tegen 20 stemmen. Op 16 november 1938 werd zij echter bij K.B. afgewezen, hetgeen achteraf duidelijk de instemming kreeg van de Staten Generaal. Dit afwijzen van deze zeker niet als revolutionair te bestempelen petitie, die overigens ook in de nationale beweging niet overal met enthousiasme begroet was, moet voor vele 'loyale' nationalistten een grote teleurstelling betekend hebben. De drang tot samenwerking in de nationale beweging werd er echter door gestimuleerd. Op 21 mei 1939 besloten Parindra, Gerindo en de Islamitische bewegingen tot de oprichting van een eenheidsverbond, de Gaboengan Politik Indonesia (Gapi). De grondslagen waren zelfbeschikkingsrecht, nationale eenheid, democratie in politiek, economisch en sociaal opzicht, en eenheid van aktie. Een eerste stap in die richting zag men in het realiseren van een volledig parlementair regime op democratische grondslag. Op 10 februari 1940 spraken de Staten Generaal zich echter uit tegen een Indonesisch parlement.

Ook na 10 mei 1940 hebben de Nederlandse autoriteiten alle kansen op een vruchtbare samenwerking met de Indonesische nationalistten laten liggen. De nationale beweging was toen immers tot matiging van haar verlangens bereid, omdat men in het dreigende Japan een steeds geduchter gevaar ging zien, waartegen men zich samen met Nederland wenste te verzetten. Met het argument dat elke juridische hervorming moest wachten totdat de

Staten Generaal weer in staat zouden zijn bijeen te komen werd elke tegenprestatie afgewimpeld. Konkreet bleek dat uit het herhaaldelijk afwijzen van moties van de Volksraad, die vroegen om een Indonesisch burgerschap, de introductie van de term Indonesië in plaats van Nederlands-Indië, een inheemse volksmilitie etc. Het enthousiasme voor de Nederlandse zaak taande dan ook weer snel, vooral toen bleek dat de rede, door koningin Wilhelmina uitgesproken op 7 december 1941, en de ondertekening van het Atlantisch Handvest op 24 september 1941 niet tot enig tastbaar resultaat leidde. In dat licht moeten we de houding van vele nationalistten tijdens de Japanse bezetting zien, die op 10 januari 1942 een feit werd.

Bij een slotbeoordeling van de nationale beweging dringt zich al snel de vraag op of men deze beweging niet dient te beschouwen als een poging tot Javaanse overheersing van de gehele archipel. De Nederlandse overheid heeft dat altijd zo doen voorkomen. Allereerst moet erop gewezen worden dat deze bewering feitelijk onjuist is. Naast Javanen vond men in de nationale beweging ook zeer vele Sumatranen. (Zowel Hatta als Sjahrir kwamen uit Sumatra). Dat de Buitengewesten in de beweging minder goed vertegenwoordigd waren mag geen verwondering wekken. Ook elders treedt de periferie nog al eens wat minder op de voorgrond dan het centrum. Daarbij komt dat er van pogingen het eigen kultuurgoed van de verschillende gewesten te onderdrukken nooit sprake geweest is in de nationale beweging. Nationale eenheid betekent niet gelijkschakeling.

Nu kan hier gemakkelijk tegen in gebracht worden, dat er in de Buitengewesten vele eigen en dikwijls anti-Javaanse bewegingen geweest zijn. Die bewegingen waren echter duidelijk anders van karakter dan de grote organisaties. Ze steunden vooral op de lokale adel of middenstand, die zich door het democratische karakter van de nationale beweging bedreigd voelde, en die daarom hun traditionele ondergeschikten in een vorm van lokaal patriottisme aan zich probeerden te binden. Ze zochten dikwijls aansluiting bij de Nederlandse autoriteiten. Ook groepen, die vanouds nauwe bindingen hadden met Nederland, zoals Ambonezen, Menadonezen en Timorezen kunnen tot deze groep van partikularisten gerekend worden.

Een andere belangrijke vraag is die naar de invloed van de Islam. Deze heeft een zeer stimulerende werking gehad op de nationale beweging. Vanouds was er ten gevolge van een wedloop tussen de Islam en het christendom sprake van een soort protonationalisme. Ook dit protonationalisme keerde zich tegen het bovengenoemde lokaal patriottisme van de dorpshoofden.

Resumerend wordt het duidelijk dat het nationalisme alleen niet voldoende verklaringsgrond vormt voor het ontstaan van de nationale beweging. Het verlangen naar economische en sociale hervormingen, alsmede een vernieuwingsstreven op religieus terrein oefenden nu eens meer, dan weer minder een belangrijke stimulerende werking uit. Ze vormden ook een onlosmakelijk onderdeel van die beweging. Daarbij was het nationalisme een soort gemeenschappelijke noemer, die in de loop van de dertiger jaren steeds meer op de voorgrond drong, en zich manifesteerde in een verlangen naar likwidatie van het koloniale stelsel en naar verwerving van onafhankelijkheid of grotere zelfstandigheid.

Het antwoord van het Nederlandse gouvernement, de Nederlandse regering en de Staten Generaal in Den Haag hierop was altijd negatief geweest. Dat was vooral het geval sinds de dertiger jaren. Hoe Nederland die houding rechtvaardigde zal in een volgende paragraaf aan de orde komen.

NEDERLAND EN DE KOLONIALE KWESTIE

Er bestond in Nederland nauwelijks belangstelling voor de hiervoor beschreven ontwikkelingen. Wat de nationalistische beweging inhield en wat haar voornaamste wensen waren, was hier te lande nauwelijks bekend.

Ook de Indonesische studentenbeweging in Nederland (de Perhimpoean Indonesia) mocht zich nauwelijks in enige belangstelling verheugen. Pas na de oorlog zou men in Nederland (overigens niet alleen in Nederland) gaan begrijpen, dat het nationalisme in Zuid-Oost Azië een veel grotere kracht bezat dan men aanvankelijk voor mogelijk had gehouden.

Alleen de opstanden in 1926 en 1927 en de muiterij op de Zeven Provinciën (1933) wisten de aandacht van parlement en pers gedurende enige tijd voor zich op te eisen. Voor het overige was Indië een zaak voor specialisten.

Ditzelfde gold voor de politieke partijen met uitzondering van de ARP en de Liberalen. Zij telden in hun midden een relatief groot aantal personen die een loopbaan in Indië achter de rug hadden. Deze "Indiëgangers" hielden binnen de partij de belangstelling voor Indië levendig. Zij leverden het politieke kader en de deskundigheid. Vandaar dat bij ARP en Liberalen de belangstelling voor Nederlands-Indië groter was dan bij de overige partijen.

Vooruitlopend op de gebeurtenissen van '45-'49 kan er hier al op gewezen worden dat de kabinetten in die periode werden beheerst door twee partijen, KVP en PvdA, die geen van beide een "Indische" traditie bezaten. Voor beide vormde de koloniale kwestie een onderwerp waarover zij (misschien dan met uitzondering van een kleine groep Indiëgangers wier invloed op de uiteindelijke politiek van de partij echter miniem was) nauwelijks ideeën hadden ontwikkeld. De emancipatie van respectievelijk de katholiek en de arbeider stond voor hen centraal. Indië mocht daarbij geen roet in het eten gooien.

Hieronder zal in het kort worden ingegaan op de algemene opvattingen (voor 1940) inzake de koloniale kwestie van een aantal politieke partijen. Hun reactie op enkele konkrete gebeurtenissen ('26-'27 en '33) blijft daarbij buiten beschouwing.

DE SOCIAAL DEMOCRATISCHE ARBEIDERS PARTIJ (S.D.A.P.)

In de twintiger jaren was er binnen de SDAP een belangrijke stroming (met als voornaamste vertegenwoordigers Schmidt, Fimmen, Kiës en wat later ook De Kadt) die ijverde voor onmiddellijke onafhankelijkheid voor Indië. Dit was niet zozeer uit zorg voor Indië's welzijn, maar kwam voort uit de opvatting dat imperialisme een absolute noodzaak was voor het kapitalisme. Dit kapitalisme moest in de ogen van Schmidt c.s. op alle fronten en met alle mogelijke middelen bestreden worden; vandaar hun eis dat Indië zo snel mogelijk onafhankelijk moest worden.

Op het Buitengewoon Congres dat de SDAP in 1930 aan de koloniale kwestie wijdde, konden zij (Schmidt c.s.) voor hun standpunt echter geen meerderheid vinden. De partijmeerderheid verklaarde zich tijdens het Congres voor *uiteindelijke* onafhankelijkheid, echter op voorwaarde dat Indië in staat zou zijn "zelfstandig aan het internationale ruilverkeer deel te nemen"; ervan overtuigd dat het nog zeer veel tijd zou vergen voor Indië zo ver zou zijn. In 1932 verlieten Schmidt c.s. de partij en richtten de OSP op. Hun opvattingen over de wijze waarop het kapitalisme bestreden en het socialisme verwezenlijkt moest worden, stonden zo ver af van de rest van de partij, die definitief gekozen had voor de parlementaire weg met al haar konsekwenties, dat een kompromis onmogelijk was.

De partij besteedde veel tijd en woorden aan de koloniale kwestie. En naast de opvattingen van Schmidt c.s. zou het zeker de moeite waard zijn nader in te gaan op de opvattingen van de "Indiëgangers" in de partij (met J.E. Stokvis als voornaamste woordvoerder), die zich intensief bezig hielden

met de vraag hoe de sociale strijd zich tot de nationale strijd moest verhouden: de vraag dus of het voor een socialist aanvaardbaar kon zijn dat een zelfstandig of onafhankelijk Indonesië niet tegelijkertijd een Socialistisch Indonesië zou zijn, maar bv. diktatoriaal geregeerd werd. Maar hoe interessant deze discussie uit "ideeëngeschiedlich" oogpunt ook moge zijn, voor een juist begrip van de politiek van de SDAP en later van het optreden van de PvdA in de naoorlogse kabinetten, is de konstatering, dat Indië voor de partij als geheel van ondergeschikte betekenis was, belangrijker.

De partijtop streefde in de dertiger jaren naar deelname aan de regering. Moeilijkheden met mogelijke koalitiepartners over een voor de emancipatie van de Nederlandse arbeider zo ondergeschikt punt als de koloniale kwestie, wenste zij dan ook te vermijden. Waarschijnlijk deelde ook de partijtop de opvatting dat Indië uiteindelijk onafhankelijk moest worden, maar terwille van een in haar ogen hoger doel wenste zij dit voor enkele andere partijen zeer gevoelige punt zo weinig mogelijk aandacht te geven. Vandaar dat in de praktische politiek het beleid van de SDAP niet veel verschilde van bv. de Vrijzinnig Democraten Bond.

DE ROOMSCH KATHOLIEKE STAATSPARTIJ (R.K.S.P.)

In het Interbellum was de interesse voor de koloniale politiek bij de RKSP buitengewoon klein. De katholieken hadden in Indië nauwelijks konkrete belangen, en — wat veel belangrijker is — ze hadden wel iets anders aan hun hoofd, althans dat meenden ze: de katholieken voerden tot ver in de jaren vijftig van deze eeuw hun emancipatiestrijd.

De RKSP accepteerde het bestaan van een koloniale verhouding met een beroep op een soort voogdijtheorie: als kultuurvolk had je de plicht minder ontwikkelde volkeren bij hun ontwikkeling te helpen, hetgeen eventueel zou kunnen leiden tot overname van het overheidsgezag. Dat betekende echter dat je bewust moest werken aan een zelfstandig maken van de kolonie. Daarom heeft de Tweede Kamerfractie van de RKSP in de jaren twintig de ethische politiek in grote lijnen gesteund. De instelling van de Volksraad werd van harte toegejuicht. Er bestond echter ook een belangrijk verschilpunt met de ethische politiek: volgens de RKSP was die politiek veel te liberaal en humanistisch. Het einddoel van de ontwikkeling van Indië moest naar haar mening de kerstening van dat land zijn. Als men bedenkt hoe miniem het aantal katholieken in Indië was, dan werpt dit toch wel een twijfelachtig licht op de mogelijke zelfstandigheidsdatum.

In de loop van de jaren dertig veranderde de houding van de RKSP. In de eerste plaats werd de inlandse beweging, waarvan men inmiddels de kracht had leren kennen, veel minder positief beoordeeld. In feite werd de repressie van De Jonge sterk toegejuicht. Ook de invloed van de economische crisis werd merkbaar. De koloniale verhouding werd nu met andere argumenten gerechtvaardigd: technologisch en economisch hoger ontwikkelde landen hadden het recht en de plicht de exploitatie op zich te nemen van de natuurlijke hulpbronnen in minder ontwikkelde gebieden van de aarde, tot nut van het algemeen. In de Kamer sprak men met meer nadruk over het behoud van het rijksverband dan over zelfstandigheid, laat staan onafhankelijkheid. Aan de rijkskonferentie, waarom gevraagd werd in de petitie-Soetardjo, hadden Van Poll en Bajetto als sprekers voor de RKSP in 1939 nog geen behoefte. Indië was immers nog niet rijp voor zelfstandigheid.

Apart dient nog de katholieke zorg om de missievrijheid vermeld te worden. Binnen de katholieke zuil en binnen de RKSP in het bijzonder verzetten zich een aantal mensen heftig tegen elke beperking daarvan, omdat men daar enerzijds een diskriminatie van het christendom t.o.v. de Islam in zag, maar anderzijds ook een diskriminatie van het katholicisme t.o.v. het protestantisme. Teneinde de coalitie met haar protestantse partners niet in gevaar te brengen heeft de RKSP op dit punt bakzeil moeten halen.

DE VRIJZINNIGE DEMOCRATISCHE BOND EN DE LIBERALE STAATSPARTIJ

Zowel de VDB als de Liberale Staatspartij stonden aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog op het standpunt, dat de tijd voor een rijkskonferentie (als gevraagd in de petitie-Soetardjo) nog niet gekomen was. De Liberaal Van Kempen hield een pleidooi voor een "vaderlijke politiek". Hij meende, dat Nederland weliswaar niet behoefde te eisen, dat de hele bevolking mondig was alvorens de politieke rechten uit te breiden, maar dat een "redelijk gedeelte" in staat moest zijn verantwoordelijkheid te dragen.

Ook de vrijzinnig democraat Joekes was van oordeel, dat de inwendige toestand van Indië de door de Indiërs begeerde grotere zelfstandigheid in de weg stond. Niettemin zouden er heel goed al veranderingen in de centrale sfeer kunnen worden doorgevoerd: waarom de vaststelling van de Indische begroting niet geheel overgelaten aan de Indische organen? Aan onafhankelijkheid dachten ook de vrijzin-

nig-democraten niet, al waren zij wel van mening dat er in plaats van onderschikking aan Nederland nevenschikking zou moeten komen. Intussen moest vastgesteld worden, dat de vrijzinnig-democraten bepaald meer begrip konden opbrengen voor het nationalisme dan de leden van de Liberale Staatspartij, zo er bij de laatsten überhaupt al van begrip gesproken kon worden.

DE ANTI-REVOLUTIONAIRE PARTIJ (A.R.P.)

Aan het idee van een onafhankelijke Republiek Indonesia waren de anti-revolutionairen in 1945 gewoon niet toe: heel haar zendingsdrang en vaderlijke machtsopvatting verzetten zich tegen de dekolonisatie en vooral tegen de revolutionaire wijze, waarop deze dekolonisatie door de Indonesische leiders werd afgedwongen.

Weliswaar had Abraham Kuyper al in de jaren zeventig van de vorige eeuw de idee der "rijkseenheid" afgedaan als "menselijk geknutsel" en benadrukt, dat Nederland zijn Indisch voogdijkind tot zelfstandigheid op moest voeden, maar Colijn was voorstander van een politiek die behoud der rijkseenheid beoogde.

Colijn ging er bij het vraagstuk van de ontvoogding vóór alles van uit, dat Indië ethnologisch en cultureel geen eenheid was; daarom kende hij aan de ontvoogding van de afzonderlijke volksgroepen tot plaatselijk en gewestelijk burgerschap de hoogste prioriteit toe. Pas wanneer er een Indische eenheid was gegroeid, kon er volgens hem sprake zijn van een centrale ontvoogding.

Voogdijschap sloot, volgens Colijn, niet uit dat Nederland profijt mocht trekken van de kolonie. In 1928 kwam hij in een economische beschouwing tot de volgende uitspraak: "Indië wordt het meest gebaat, wanneer niet alleen Nederlanders, maar ook anderen het blijven beschouwen, zoals de mieren het den suikerpot doen."

DE CHRISTELIJK HISTORISCHE UNIE (C.H.U.)

Evenals de meeste andere partijen stelde de CHU zich op het standpunt dat aan de rijkseenheid niet getornd mocht worden. In de loop van driehonderd jaar was Indië een deel van het koninkrijk geworden en dat behoorde zo te blijven.

Door toedoen van de Nederlanders was Indië nu veel verder ontwikkeld dan ooit onder eigen inheemse vorsten mogelijk zou zijn geweest. Deze ontwikkeling was, aldus de CHU, echter nog niet zo ver gevorderd dat aan de inheemse bevolking via staatkundige hervormingen een grotere mate van medezeggenschap kon worden toegekend. Pas na een aanzienlijk verdere ontplooiing op sociaal, economisch en cultureel gebied kon er sprake zijn van uitbreiding van politieke rechten.

Zover was het echter nog lang niet. De bevolking was grotendeels analfabeet en niet in staat zich een eigen oordeel te vormen.

De regering was dan ook met de instelling van de Volksraad een verkeerde weg ingeslagen en het ging de CHU helemaal te ver toen de regering met het voorstel kwam de helft van de zetels in de volksraad aan inheemsen toe te kennen. Alleen de Tweede Kamer-fractie ging uiteindelijk in 1928 overstag omdat ze het gevoel had door de regering in een zodanige positie te zijn gemanoeuvreerd dat verwerping van het voorstel schadelijk zou zijn voor de goede samenwerking tussen Nederland en Indië.

Van enige uitbreiding van de bevoegdheden van de Volksraad moest de CHU natuurlijk niets hebben. Zij die in de Volksraad pleitten voor een volwaardig parlement in Indië werden als extremisten bestempeld. Geen goed woord had men over voor de motie-Soetardjo. Elke concessie in die richting zou, aldus de CHU, aantasting betekenen van het Rijksgebouw, het einddoel van de motie was immers ontbinding van het Rijk en daar diende men zich van meet af aan tegen te verzetten. De CHU had ook geen enkele behoefte aan een SDAP-motie (febr. 1940) waarin aan de regering gevraagd werd te onderzoeken op welke manier aan Ned.-Indië ruimere staatkundige bevoegdheden konden worden toegekend.

DE COMMUNISTISCHE PARTIJ NEDERLAND (C.P.N.)

Men zou vermoeden dat de opinie van de kommunisten over de koloniale politiek zeer eenvoudig was. Had Lenin niet gesteld dat het imperialisme de hoogste en laatste fase van het kapitalisme was? Inderdaad huldigde de CPN in de twintiger en de eerste helft van de dertiger jaren het standpunt dat Nederland de koloniale band met Indië moest verbreken. "Indië los van Holland nú" was de leuze. De politiek werd, met steun van de Komintern, ook in daden omgezet: in de twintiger jaren waren een aantal Nederlandse kommunisten actief in Indië met het opzetten van zgn. cellen, om van daaruit de massa te organiseren.

Dit standpunt, direkte onafhankelijkheid voor Indonesië, dat de CPN meer dan twintig jaar vol overtuiging verdedigd had, werd op het eind van dertiger jaren losgelaten. Men stelde dat Indië, bij direkte onafhankelijkheid, in handen zou vallen van het imperialistische Japan. In een politiek van solidariteit tussen Indonesische en Nederlandse arbeiders tegen het fascisme paste geen direkte onafhankelijkheid. Sommige auteurs, o.a. L. de Jong, vermoeden achter deze draai het belang van de Sovjet-Unie, die zeker geen baat zou hebben bij een eventuele overgang van Indonesië van de Nederlandse naar de Japanse invloedssfeer. Hoe dan ook, het is in ieder geval onjuist te veronderstellen dat de CPN in 1940 de oorlog in ging met een politiek program dat de onmiddellijke onafhankelijkheid van Indië eiste.

Mei 1940-maart 1942: Geen hervormingen in Nederlands-Indië.

De verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië ondergaat een belangrijke verandering bij de Duitse inval en het daaruit voortvloeiende vertrek van de Nederlandse regering naar Londen. Formeel zijn na mei 1940 de gezagsverhoudingen welliswaar ongewijzigd en blijft de Gouverneur-Generaal verantwoording verschuldigd aan de minister van Koloniën maar deze kan zich niet langer meer beroepen op goedkeuring van zijn beleid door de Staten-Generaal. Dit betekent voor de regering een aantasting van haar autoriteit bij de Indische bevolking, een prestige-verlies dat bij een langdurige bezetting van Nederland alleen nog maar zal toenemen. Bovendien is het, gezien de houding van Indië na het wegvallen van het moederland, voor de Nederlandse regering onmogelijk om vol te houden dat Indië nog niet rijp is voor een grotere mate van zelfstandigheid.

Deze gewijzigde omstandigheden hebben ook gevolgen voor de houding van de minister van Koloniën, Welter, tegenover toekomstige staatkundige ontwikkelingen in Nederlands-Indië. Terwijl hij begin 1940, bij de behandeling van de Indische begroting in de Tweede Kamer nog verklaarde niets te voelen voor veranderingen "gepaard gaande met overdracht van macht van Nederland naar Indië en dus vermindering of opheffing van de verantwoordelijkheid van het Nederlandse volk"(1), is Welter er een half jaar later voorstander van om in de Volksraad namens koningin en ministers te laten verklaren dat er na de oorlog een wijziging van de koninkrijksstructuur zal plaatsvinden en dat daartoe na de bevrijding van Nederland een rijksconferentie bijeen zal worden geroepen. Van deze aankondiging ziet hij echter voorlopig af omdat de Gouverneur-Generaal, Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, daar overwegende bezwaren tegen heeft. De Gouverneur-Generaal is bang dat een koninklijke proclamatie door de Indische politieke leiders zal worden uitgelegd als een concessie van verstrekkende betekenis en bij hen te hoge verwachtingen zal wekken. Blijkt dat na de oorlog dat daaraan niet kan worden voldaan, dan zal de Nederlandse regering in eenzelfde situatie terecht komen als in 1918 en er van beschuldigd worden haar beloften niet na te komen (2).

De Gouverneur-Generaal is er bovendien van overtuigd dat een belangrijk deel van de nationalistische met een dergelijke verklaring toch niet tevreden wordt gesteld, omdat zij onmiddellijke staatkundige hervormingen eisen. En, daar zijn de G.G. en de minister van Koloniën het over eens, staatkundige hervormingen kunnen pas na de oorlog plaatsvinden. Zij beroepen zich daarbij op de, formeel juiste opvatting dat wijziging van de grondwet en van de Indische Staatsregeling niet mogelijk is zolang de Staten-Generaal niet functioneren. Het gebruik van het staatsnoodrecht wijzen ze af omdat er in hun ogen geen sprake is van een noodtoestand, welke dringend voorzieningen vereist. Het belangrijkste argument van Tjarda van Starkenborgh Stachouwer om zich tegen een koninklijke verklaring te verzetten ligt echter in het feit dat de Indische regering nog onlangs, op 23 augustus 1940, afwijzend gereageerd heeft op voorstellen vanuit de Volksraad om tot hervormingen te komen. Wanneer dan korte tijd later hervormingen in het vooruitzicht worden gesteld dan moet dit bij de bevolking wel de indruk wekken dat men te doen heeft met een zwakke en onzekere overheid. Hij vindt het daarom verstandig om de zaken voorlopig op hun beloop te laten in afwachting van het verslag van de commissie-Visman. Deze commissie, officieel de "commissie tot bestudering van staatkundige hervormingen" maar algemeen genoemd naar haar voorzitter F.H. Visman, is door de Indische regering, zonder voorafgaand overleg met de minister van Koloniën, in september 1940 ingesteld omdat de G.G.

het in de huidige politieke situatie ongewenst vond om zonder meer te volstaan met afwijzing van hervormingen. Hij hoopt via de instelling van deze commissie de afwijzing van de hervormingsvoorstellen aanvaardbaar te maken.

De opdracht die de commissie-Visman krijgt is overigens beperkt: te registreren welke opvattingen en wensen er leven bij de Nederlands-Indische bevolking op het terrein van de staatkundige ontwikkeling en te bekijken wat de konsekventies zijn van de eventuele instelling van een Indisch burgerschap en de vervanging van de benaming Inlander en inlands door andere termen in de wetgeving. Dit houdt dus in dat de commissie niet de bevoegdheid heeft om voorstellen voor staatkundige hervormingen te doen. Toch zal de taak van de commissie gedurende haar werkzaamheden in een enigszins ander perspectief komen te staan. Doordat midden 1941 bekend wordt dat er na de oorlog een rijksconferentie bijeen zal worden geroepen krijgt de arbeid van de commissie het karakter van een voorbereiding van Indische kant op deze conferentie (3).

De aankondiging van een rijksconferentie is een direct gevolg van het bezoek dat Welter en zijn collega van Buitenlandse zaken, Van Kleffens, in de periode maart-juni 1941 aan de overzeese gebiedsdelen brachten. Bij die gelegenheid slaagt Welter erin de Gouverneur-Generaal te overtuigen van de noodzaak om niet langer te wachten met de mededeling dat na de oorlog staatkundige hervormingen zullen plaatsvinden. Tijdens de opening van het zittingsjaar 1941-'42, op 16 juni, belooft de G.G. aan de Volksraad dat direct na afloop van de oorlog de structuur van het koninkrijk zal worden aangepast aan de eisen van de tijd, waarbij de status van Nederlands-Indië en het inwendig staatkundig bestel in overeenstemming zullen worden gebracht met de betekenis van dit gebied voor het Rijk. Verder deelt hij mee dat de regering overweegt om daartoe na de bevrijding van Nederland een conferentie van vooraanstaande personen uit de verschillende delen van het koninkrijk bijeen te roepen welke de Kroon in deze aangelegenheden van advies moet dienen. Hiermee sluit de Gouverneur-Generaal aan op een radiorede van koningin Wilhelmina van 10 mei waarin ze over staatkundige hervorming opmerkt: "zeide ik tot Nederland in mijn radiorede van 20 maart, dat het mijn voornemen is ruime gelegenheid te scheppen om wenschen en opvattingen te mijner kennis te brengen in zake de aanpassing van ons Staatsbestel in Nederland aan de veranderde omstandigheden, thans zeg ik tot het gehele rijk, dat het mijn bedoeling is dit beginsel eveneens toe te passen met betrekking tot de aanpassing van de structuur der overzeesche gebiedsdelen en de bepaling van hun plaats in het koninkrijk overeenkomstig de gewijzigde omstandigheden, waarbij ik dus eveneens bereid zal zijn om van verlangens en opvattingen der betrokkenen kennis te nemen en deze aandachtig te overwegen". Anderhalve maand later doet de koningin de definitieve aankondiging van de rijksconferentie.

De mededelingen van de Gouverneur-Generaal hebben echter niet tot resultaat dat in de Volksraad verdere aandrang om snel met hervormingen te komen achterwegen blijft. In de hoop dat dit een kalmerende invloed zal hebben komt de G.G. daarom, met toestemming van Welter nog met een verdere toezegging. Hij belooft dat op korte termijn de vertegenwoordigers van Indië voor de rijksconferentie zullen worden benoemd zodat zij zich op de conferentie kunnen gaan voorbereiden. In de praktijk komt daar echter niets van terecht en dit is voornamelijk te wijten aan Gerbrandy. Nadat Welter en de minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Steenberghe, op 17 november 1941 zijn afgetreden omdat zij het niet eens waren met het zelfstandig optreden van Gerbrandy bekleedt deze de functie van minister van Koloniën ad interim.

Ondanks sterke aandrang van de Gouverneur-Generaal weigert hij aanvankelijk om een beslissing te nemen over de manier waarop de deelnemers aan de rijksconferentie benoemd

moeten worden. Gerbrandy voelt namelijk niets voor een snelle benoeming van de Indische leden omdat hij hierin een eerste stap ziet naar het bijeenroepen van een conferentie en het tot stand brengen van hervormingen voordat de oorlog beëindigd zal zijn. Pas wanneer Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en Van Mook, sedert januari 1942 Luitenant Gouverneur-Generaal, er op wijzen dat door verder uitstel de indruk zal ontstaan dat teruggekomen wordt op eerder gedane toezeggingen en dat de Volksraad op een later tijdstip weleens meer extreme afgevaardigden zal kunnen kiezen zwicht Gerbrandy. De Gouverneur-Generaal krijgt toestemming om de 15 Indische afgevaardigden voor de conferentie te benoemen, tien van hen zal de Indische regering aanwijzen uit een lijst van 20 door de Volksraad voorgestelde personen en 5 zullen rechtstreeks door de Indische regering worden gekozen.

Ondertussen is het echter al eind januari 1942 en voordat de benoemingsprocedure op gang kan komen wordt Nederlands-Indië door de Japanners veroverd.

Ondanks het feit dat het nooit in de bedoeling heeft gelegen om staatkundige hervormingen tot stand te brengen zolang een deel van het koninkrijk bezet was hebben de Nederlandse en Indische regering zich in de loop van 1941 al wel intern beraden op concrete hervormingsplannen. Uitgangspunt daarbij is dat de inwendige aangelegenheden van Nederlands-Indië zoveel mogelijk zullen worden overgelaten aan de Indische regeringsorganen, waarbij de regeringsmacht wordt verdeeld tussen de Gouverneur-Generaal en een regering. Echter met dien verstande dat de G.G. een beslissende stem heeft en de leden van de regering kan benoemen en ontslaan. Voor een parlementair stelsel wordt Indië nog niet rijp geacht. Wel zal de regering tegenover de Volksraad verantwoording moeten afleggen maar dit heeft slechts zeer beperkte betekenis omdat de Volksraad niet de bevoegdheid krijgt om een haar onwettelijke minister of regering tot aftreden te dwingen. Voor wat de koninkrijksstructuur betreft wordt gedacht aan de vorming van een rijksraad waarin vertegenwoordigers van de vier rijksdelen zitting zullen hebben. In deze raad moeten dan de aangelegenheden die voor het hele rijk van belang zijn aan de orde komen.

De rede van koningin Wilhelmina van 6 december 1942.

Na de verovering van Nederlands-Indië door de Japanners wordt het de Nederlandse regering in Londen al snel duidelijk dat ze er verstandig aan doet ook in het openbaar met een concrete uitspraak over de toekomstige staatkundige hervormingen te komen. Een dergelijke verklaring kan misschien enig tegenwicht bieden aan de Japanse propaganda en de basis vormen voor naoorlogse ontwikkelingen. De belangrijkste reden voor een uitspraak is echter gelegen in de noodzaak om de Verenigde Staten gunstig te stemmen. De strijd tegen Japan wordt voornamelijk door Amerikaanse troepen gevoerd en voor de bevrijding van Indië zal men waarschijnlijk van hen afhankelijk zijn. In de V.S. heerst echter zowel bij de regering als bij de bevolking een sterk anti-koloniale stemming. Men is niet bereid een oorlog te voeren die zal eindigen met het herstel van de oude koloniale rijken en beroept zich daarbij op het Atlantic Charter dat het recht van een volk om zijn eigen bestuursvorm te kiezen waarborgt. Deze afkeer van kolonialisme onderstreept Sumner Welles, undersecretary of state, nog eens in een rede op 30 mei 1942 wanneer hij verklaart: "als gevolg van deze oorlog moeten wij de soevereine gelijkwaardigheid verzekeren van de volkeren van de gehele aarde. Onze overwinning moet de bevrijding van alle volkeren met zich meebrengen. Het tijdperk van het imperialisme is geëindigd. Het recht van de mens op vrijheid moet worden erkend" (5).

De Nederlandse regering trekt hieruit haar conclusies. Ze zal aan de V.S. duidelijk moeten maken dat de relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië al lang niet meer koloniaal te noemen is en dat er bovendien na de oorlog belangrijke hervormingen zullen worden doorgevoerd. Vanaf juli 1942 wordt er gewerkt aan een beginselverklaring en dit resulteert uiteindelijk in de radiorede van koningin Wilhelmina op 6 december 1942, een jaar na de Japanse aanval op Pearl Harbor. (6) Over de hoofden van de Nederlandse en Indische bevolking richt de koningin — en daarmee de regering die immers constitutioneel voor de rede verantwoordelijk is — zich tot de V.S. wanneer ze de vooroorlogse toestand als volgt beschrijft: "na een historische verbondenheid van eeuwen waarin het tijdperk van koloniale verhouding reeds lang tot het verleden behoorde stonden wij aan de vooravond van een samengaan op voet van gelijkheid toen wij plotseling voor de huidige harde beproeving werden geplaatst". Een omschrijving van de vooroorlogse situatie waarmee de nationalist in Indië het ongetwijfeld niet eens zullen zijn geweest. Zij geeft echter wel de opvatting weer zoals die in het conservatieve deel van het kabinet heerst, en daarbij moet op de eerste plaats gedacht worden aan Gerbrandy. We hebben eerder al de remmende invloed gezien die hij uitoefende op de benoeming van de Indische vertegenwoordigers voor de rijksconferentie en na de oorlog zal hij een van de felste opposanten zijn van de regeringspolitiek ten opzichte van de Republiek Indonesia.

In haar rede zet de koningin vervolgens nog eens uiteen waarom pas na de oorlog een begin kan worden gemaakt met staatkundige hervormingen. Immers "staat het dus vast dat vernieuwing noodig is in den staatkundige bouw van het Rijk en in dien van Nederland en de overzeesche gebieden, het zou daarom niet juist en ook niet mogelijk zijn daarvan nu reeds den vorm te willen bepalen. Ik weet, hoeveel groots en goeds in Nederland, onder den druk der bezetting, aan het groeien is; ik weet, dat zulks ook in Indië het geval is, waar de saamhoorigheid door het ondervonden leed wordt versterkt. Dit kan slechts worden uitgewerkt in vrij overleg, waarbij de beide gebiedsdeelen van elkanders denkbeelden zullen willen kennismaken. Bovendien heeft de bevolking van Nederland en van Nederlandsch-Indië, door haar lijden en haar verzet, haar recht bevestigd om mede te beslissen over den vorm, die zal worden gegeven aan die verantwoordelijkheid van het geheele volk tegenover de wereld en van de verschillende bevolkingsgroepen tegenover elkander en tegenover zichzelf". Wacht de Nederlandse regering dus met een concreet hervormingsplan tot na de oorlog, wel komt in de koninklijke boodschap naar voren in welke richting gedacht wordt: "Ik stel mij voor, zonder vooruit te lopen op de adviezen der rijksconferentie, dat zij zich richten zullen op een Rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao te zamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met den wil elkander bij te staan, zullen behartigen. Ik meen, dat zulk een zelfstandigheid en samenwerking aan het Rijk en zijn deelen de kracht kunnen geven om hun verantwoordelijkheid naar binnen en naar buiten ten volle te dragen. Daarbij zal voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats zijn, doch zullen slechts de persoonlijke bekwaamheid der burgers en de behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen den doorslag geven voor het beleid der Regeering".

Dit deel van de rede zal na de oorlog weinig aanleiding geven tot controverse maar dat is echter wel het geval met de volgende passage: "Ik weet dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan, die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrootste meerderheid der burgerij". Deze zinsnede kan zo geïnterpreteerd worden dat ze de mogelijkheid voor een onafhankelijk Indonesië, zonder band met Nederland, open laat. Gezien echter de opvattingen bij de

de Nederlandse en Nederlands-Indische regering voor 1942 en gezien de context waarin ze staat, een redevoering die er verder geen twijfel over laat bestaan dat uitgegaan wordt van de rijkseenheid, kan gesteld worden dat deze mogelijkheid de opstellers van deze rede niet voor ogen heeft gestaan.

De illegale pers en Nederlands-Indië.

De radiorede van 6 december 1942 vormt voor de illegale pers in Nederland het begin van de discussie over de toekomstige status van Nederlands-Indië (7). De standpunten welke de verschillende bladen daarbij innemen wijken nauwelijks af van de opvattingen zoals we die ook na de bevrijding kunnen aantreffen.

Trouw, dat na de oorlog een zeer krachtige oppositie tegen de regering zal gaan voeren, stelt zich ook nu al op een behoudend standpunt. De staatkundige ontwikkeling van Indië is, aldus *Trouw*, nog niet zover gevorderd dat Indië zonder meer als een gelijkberechtigde partner in het rijksverband kan worden beschouwd, de instelling van een democratisch bestuur in Indië, een zelfstandige Indische regering welke verantwoording af moet leggen aan een door de Indische bevolking gekozen volksraad, is een onmogelijkheid. Dat zou immers betekenen: "Indië los van Nederland, dat wil zeggen de vernietiging van alles wat daar aan goeds is tot standgebracht in de loop der jaren". *Trouw* is dan ook van mening dat de verantwoordelijkheid voor het bestuur van Indië bij de Nederlandse regering en de Staten-Generaal moet blijven berusten.

De gematigd linkse bladen *Parool* en *Vrij Nederland* pleiten voor een vergaande wijziging van de koninkrijksstructuur waarbij de samenwerking met Indonesië op basis van volkomen gelijkwaardigheid moet plaatsvinden. Zij spreken zich uit voor een bondsstaat met een rijksregering en een rijksparlement terwijl daarnaast elk der koninkrijksdelen een eigen parlement, regering en grondwet zullen krijgen.

Het verst gaat *De Waarheid*. Dit blad is voor een onafhankelijk Indonesië, er moet, aldus *De Waarheid*, maar eens radikaal een einde komen aan de koloniale verhouding en aan het gezegde "Indië verloren rampspoed geboren" want dit geldt niet voor het Nederlandse volk maar voor hen die in en aan Indonesië grof geld verdiend hebben. *De Waarheid* hoopt echter wel dat Indonesië uit eigen vrije wil een samenwerkingsverband met Nederland zal aangaan.

Wanneer we deze tegengestelde opvattingen in de pers zien dan is het niet verwonderlijk dat een commissie bestaande uit vertegenwoordigers van de illegale bladen, welke zich in de winter van 1944-'45 bezighoudt met een studie over de toekomstige verhouding tussen Nederland en Indonesië, niet verder komt dan een vage verklaring. Het enige concrete punt daarin is de belofte van de bladen om propaganda te maken voor vrijwillige dienstneming wanneer na de bevrijding van Nederland gevochten zal moeten worden tegen de Japanners in Indonesië (8).

De voorbereiding tot de terugkeer naar Nederlands-Indië.

De Nederlandse regering heeft tot 1943 in haar Indië-beleid vooral aandacht voor de toekomstige staatkundige hervormingen. Daarna, wanneer duidelijk wordt dat de oorlogskansen in de Pacific ten gunste van de geallieerden keren, begint ze voorbereidingen te treffen voor herstel van het Nederlandse bestuur in Indië. Allereerst wordt daartoe via Koninklijk Besluit, "het overgangsbesluit algemeen bestuur Nederlands-Indië", de mogelijkheid geschapen tot herinvoering van de Indische regering, welke na de Japanse verove-

ring van Indië was opgeheven. Het algemeen bestuur over Nederlands-Indië berustte sindsdien, met uitzondering van het opperbevel over de Nederlandse troepen die uit Indië waren weggetrokken, bij de minister van Koloniën. Deze functie bekleedde van 21 mei 1942 tot 23 februari 1945 H.J. van Mook, terwijl het opperbevel over de Nederlandse militaire eenheden in het Oosten in handen van admiraal Helfrich was.

Het overgangsbesluit algemeen bestuur Nederlands-Indië, dat 14 september 1944 in werking treedt, draagt het bestuur van Nederlands-Indië op aan een luitenant Gouverneur Generaal, daarin bijgestaan door een raad van departementshoofden. Deze regeling was bedoeld voor de periode dat het bestuur nog niet vanuit Indië zelf zou kunnen worden uitgeoefend. In de praktijk is dit overgangsbesluit echter van kracht gebleven tot de soevereiniteitsoverdracht in 1949 (9). Vanaf de inwerkingtreding van het overgangsbesluit tot 23 februari 1945 is van Mook naast minister van Koloniën ook Luitenant Gouverneur Generaal. Op die datum vindt een ontkoppeling van deze functies plaats waarbij Van Mook voor de post van L.G.G. kiest. De scheiding tussen deze twee functies is niet meteen in september 1944 tot stand gekomen omdat het er toen naar uitzag dat op zeer korte termijn heel Nederland bevrijd zou worden en dan zouden de ministers toch hun portefeuille ter beschikking moeten stellen (10).

Noten:

1. Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal 1939-1940 p. 1158
2. In november 1918 deed G.G. Van Limburg Stirum de toezegging de Volksraad om te vormen tot "een integrerend deel van de regering met daadwerkelijke medezeggenschap in en controle op het bestuur"
3. De Commissie Visman krijgt na de oorlog een Nederlandse tegenhanger in de vorm van een "commissie van onderzoek naar de opvattingen in Nederland omtrent de plaats van de overzeesche gebiedsdelen in het koninkrijk"
4. Van de exemplaren van het verslag die verzonden waren aan de Nederlandse regering en de Nederlandse vertegenwoordigers buiten Ned.-Indië kwam slechts één exemplaar op de plaats van bestemming aan, namelijk in Washington, de rest bevond zich op schepen die door de Japanners werden getorpedeerd.
5. H.J. Van Mook: Indonesië, Nederland en de wereld, p. 38.
6. Deze radiorede wordt te Londen op 6 december 1942 uitgesproken, zij is echter bekend geworden als de "7 december rede" omdat het op het moment van de toespraak in Indië 7 dec. was.
7. Visioen en werkelijkheid, de illegale pers over de toekomst der samenleving p. 149-165.
8. Ibidem p. 147-149.
9. S.L. van der Wal: Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, dl. I, p. 34-35, noot 3
10. H.J. van Mook: Indonesië, Nederland en de wereld, p. 48-49

NEDERLAND VERSUS DE REPUBLIEK INDONESIA (augustus 1945 - april 1946)

Op 15 augustus 1945 was de capitulatie van Japan een feit. In de Raad voor Oorlogsvoering, die om die reden in speciale zitting was bijeengekomen, werd deze mededeling uiteraard met vreugde begroet, maar uit bestuurlijk en organisatorisch oogpunt kwam dit nieuws volgens minister Logemann te vroeg. Nederland was, zo kort na zijn eigen bevrijding nog niet in staat het civiel en militair apparaat op de been te brengen, dat nodig zou zijn om na drie jaar Japanse bezetting, het Nederlands bestuur over de archipel te herstellen. Een groot handicap was het gebrek aan scheepsruimte voor troepen transport. De Nederlandse marine- en handelsvloot stond nog tot zes maanden na de Japanse capitulatie onder geallieerd bevel. Een andere moeilijkheid was, dat Australië terugkwam op een eerder gedane toezegging om aan de Nederlandse troepen trainings- en kampements-faciliteiten te verschaffen.

Ook de geallieerden waren niet in staat om in Indonesië snel het gezag van de Japanners over te nemen. In Potsdam was overeengekomen, dat niet de Amerikanen, maar de Britten (nl. de SEAC, South East Asia Command) onder leiding van Mountbatten de bevrijding van Indonesië op zich zouden nemen. Het zou nog tot 29 september duren, voordat de eerste SEAC troepen o.l.v. Christison op Java landden. Pas eind augustus verkreeg het kabinet zekerheid over deze commandowisseling. Van Mook, de Luitenant Gouverneur-Generaal, drong er bij de Nederlandse regering op aan deze wijziging alsnog ongedaan te maken: alleen van de Amerikanen was immers een onmiddellijke bevrijding van Indonesië te verwachten. Het kabinet was echter van mening, dat een dergelijk streven alleen maar vertragend kon werken. De houding van het kabinet werd daarnaast bepaald door het grotere vertrouwen, dat men in Engeland, zelf een koloniale mogendheid, had. Toen hier eind augustus bekend werd, dat op 17 augustus door Soekarno en Hatta op Java de onafhankelijke Republiek Indonesia was uitgeroepen, verwachtte de Nederlandse regering van die kant nog weinig moeilijkheden. Van Mook vroeg Mountbatten een verklaring uit te vaardigen, waarin de Republiek werd bestempeld als een door de Japanners opgezette en dus onwettige instelling, die bovendien nog geleid werd door twee collaborateurs van het ergste soort. Ook probeerde hij van de opperbevelhebber de garantie los te krijgen, dat bij de geallieerde landing de leiders van de Republiek gearresteerd zouden worden. De Engelse regering, door Mountbatten geraadpleegd, stelde zich op het standpunt, dat dit niet tot de officiële taak der Engelsen behoorde en beschouwde de Republiek als een interne Nederlandse aangelegenheid. Indien Nederland de Republiek in de kiem wilde smoren, zou dat met Nederlandse troepen moeten gebeuren.

Intussen werden de Nederlandse schepen alleen gebruikt voor repatriëring van Engelse en Australische krijgsgevangenen, terwijl de Nederlandse geïnterneerden volledig aan hun lot werden overgelaten. Bovendien werd de landing van de Britse en Nederlandse troepen voortdurend uitgesteld. Van Mook weet de weifelende houding der Engelsen aan hun angst voor een tweede Griekenland. Ook in het kabinet gold dit als één van de gronden van de Engelse politiek m.b.t. Indonesië. Tevens werd er gewezen op het gebrek aan troepen bij de Britten en de anti-koloniale houding in de Labourpartij.

Pas op 18 september kreeg de Nederlandse regering het eerste direkte nieuws uit de archipel binnen. Van der Plas, de eerste Nederlandse autoriteit, die in Indonesië, als gedelegeerde bij de SEAC, voet aan wal zette, had kunnen vaststellen, dat de politieke onrust aldaar groter was dan algemeen werd verwacht.

Op 29 september, de vooravond van de geallieerde landing op Java, verklaarde generaal Christison (bevelhebber geallieerde strijdkrachten Nederlands-Indië), dat bij deze landing geen Nederlandse troepen ingezet zouden worden, aangezien de Indonesiërs zich hiertegen zouden verzetten. Hij verwachtte tevens, dat het burgerlijk bestuur over die delen van Java die niet door de geallieerden bezet werden, voortgezet zou worden door de Republiek. De Engelse regering gaf hierop onmiddellijk een verklaring uit, waarin gesteld werd, dat Christison's uitspraken door de pers verkeerd waren weergegeven, maar "het kwaad is al geschied; de Republiek weet nu, dat zij van Engelse zijde niets te duchten heeft", aldus de verontwaardigde Nederlandse regering.

Mountbatten drong aan op een verklaring van de Nederlandse regering over de toekomstige status van Nederlands-Indië en de tijd, die nodig zou zijn om die status te bereiken. Het kabinet meende echter, dat de decemberrede van Wilhelmina de Nederlandse plannen duidelijk had uiteengezet; de Ministerraad was fel gekant tegen alles, wat op een concessie zou kunnen lijken.

Zowel door de Britten als door Van Mook werd in oktober druk uitgeoefend op de regering om overleg te plegen met de nationalistten. Zij achtten dit, gezien de machtsverhoudingen op Java, onvermijdelijk. De in september uit Japanse krijgsgevangenschap teruggekeerde Gouverneur-Generaal Van Starkenborgh Stachouwer stelde zich op het standpunt, dat eerst het Nederlands gezag in Indonesië hersteld moest worden, alvorens er overleg kon worden gepleegd met vooraanstaande Indonesiërs. Minister Logemann geloofde, dat dit standpunt gezien de moeilijke situatie, niet langer reëel was. Gebrek aan troepen noodzaakte tot overleg. Van Starkenborgh trok hieruit zijn conclusies. Midden oktober werd hem op eigen verzoek ontslag verleend.

Van Mook had wel begrip voor de politiek van Mountbatten, die bleef aandringen op besprekingen tussen Nederland en de Republiek Indonesia. In een brief aan Logemann wees hij op de zwakke positie van de Engelsen in Indonesië. Zij waren voor hun voedsel- en energievoorziening volledig aangewezen op het bewind van Soekarno. De Engelse houding werd door het kabinet veroordeeld. Toch bleef het kabinet zich op Engeland richten, want alleen van die zijde was daadwerkelijke steun te verwachten. De V.S. werden duidelijk met andere ogen bekeken. Ieder beroep op hen kon beschouwd worden als "vruchteloos, zoo niet gevaarlijk". Ook met Australië waren er grote moeilijkheden. Nederlandse schepen met bestemming Indonesië werden al sinds augustus door de Australische havenarbeiders geboycot zonder dat 's lands regering daar tegen optrad.

In oktober verklaarde Van Mook, dat hij alles zou doen om Soekarno niet bij eventuele besprekingen te betrekken, maar hij vroeg Logemann nadrukkelijk zich te onthouden van uitspraken, waarin gesteld werd dat elk contact met Soekarno uit den boze was. Korte tijd later verklaarde de Nederlandse regering, dat "samensprekingen met nationalistische leiders in de huidige situatie onvermijdelijk zijn", maar "overloopers in de 2e macht als Soekarno en andere onverzoenlijken" zijn hiervan uitdrukkelijk uitgesloten. Toch was Soekarno aanwezig bij de eerste ontmoeting tussen vertegenwoordigers van de Nederlands-Indische regering en nationalistische leiders op 31 oktober. Van Mook zag zich genoodzaakt zijn aanwezigheid te accepteren, daar anders begin niet te maken viel.

Een en ander had tot gevolg, dat Van Mook openlijk door de regering werd gedesavoueerd en, dat er zelfs over zijn ontslag werd gesproken. Koningin Wilhelmina weigerde echter aan een eventueel ontslag van Van Mook mee te werken. In een geheim telegram vroeg Logemann de Lt. G.G. een herhaling van zo'n gesprek te voorkomen, aangezien dit de positie van het progressieve kabinet in gevaar zou brengen. Uiteindelijk zou Van Mook toch toestemming krijgen om met Soekarno te praten, mits die taktiek erop gericht was

hem op den duur uit te rangeren.

Op 6 november kwam er dan een regeringsverklaring, waarin werd aangedrongen op het snel houden van een Rijksconferentie en, waarin aan Indonesië een democratisch parlement werd beloofd, dat echter ondergeschikt zou zijn aan een algemene regering.

Soekarno raakte half november meer op de achtergrond, doordat er een kabinet-Sjahrir was gevormd, bestaande uit als gematigd bekend staande nationalistten. Hiermee vonden op 17 november besprekingen plaats, waarbij de Indonesiërs, die nog te kampen hadden met interne problemen, de boot afhielden. Van Mook was hierover zeer teleurgesteld, en meende dat de Republiek had afgedaan. Orde en rust moesten nu maar hersteld worden, waarvoor onverwijld ontbieding van Nederlandse troepen noodzakelijk was.

Overigens was er nog geen uitzicht op snelle Nederlandse troepenverzoeken: in een zitting van de Raad voor Oorlogvoering werd m.b.t. de eerste divisie gesproken over een termijn van 1 oktober 1946. Ondertussen maakten de Britten duidelijk dat hun troepen rond maart 1946 zouden vertrekken.

Eind november had Sjahrir's positie zich wat geconsolideerd. Een haastig bijeengeroepen nationale vergadering had haar vertrouwen in het kabinet uitgesproken.

Begin december 1945 was Van Mook nog uiterst pessimistisch over Sjahrir's mogelijkheden om in de Republiek orde op zaken te stellen. Hij zag nauwelijks meer nut in onderhandelingen. Twee weken later meldde de Lt. G.G. echter aan Logemann, dat z.i. een erkenning van Sjahrir, een de facto-erkenning van de Republiek de enige mogelijkheid was om Sjahrir in de gelegenheid te stellen de positie van de extremisten te ondermijnen.

Intussen zagen de Nederlanders met lede ogen aan, dat er op Java, ondanks de aanwezigheid van een grote Britse troepenmacht, nog steeds wanorde en onveiligheid heerste. Grote verontwaardiging heerste er over het feit, dat de Britten bij acties tegen extremisten Republikeinse troepen inschakelden. Uit Sumatra kwamen berichten, dat de Republiek ook daar vrij stevig gevestigd was.

Half december keerde Van Mook naar Nederland terug om daar in overleg met de regering een definitief en gedetailleerd aanbod voor de nationalistten op te stellen en om deel te nemen aan besprekingen met de Engelse regering te Chequers.

Bij de besprekingen met Engeland beloofde de Nederlandse regering, dat naar een overeenkomst met de nationalistten gestreefd zou worden. Premier Attlee maakte nogmaals duidelijk dat de Britse troepen weliswaar orde en rust op Java zouden herstellen, maar dat dit niet impliceerde, dat zij het Nederlandse gezag in Indonesië gingen herstellen.

Om tot overeenstemming met de nationalistten te komen was door Logemann een constructie opgesteld, waarbij Indonesië een Gemenebest zou worden binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Dit Gemenebest zou bestaan uit gewesten met een verschillende graad van autonomie. De Gouverneur-Generaal zou door de Kroon worden benoemd. Indonesië zou, voor wat de binnenlandse aangelegenheden betreft, zelfstandig worden en na een periode van 25 jaar zou de constructie van het Koninkrijk worden overwogen op de grondslag van een "volledig en vrijwillig deelgenootschap". Dit zelfbeschikkingsrecht én een arbitrageregeling in geval van geschillen stuitte nogal op verzet, vooral in het Seniorenenconvent, waar de katholieke en protestants-christelijke afgevaardigden en Van der Goes van Naters (PvdA) er bezwaar tegen aantekenden. Zij vonden, dat dit veel te ver ging. Overigens werd vrijwel algemeen de noodzaak tot onderhandelen geaccepteerd, maar dan ook met alle groeperingen uit de Indonesische samenleving. Terug in Batavia drong Van Mook aan op een nog onduidelijker erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van de Indonesiërs aan het einde van een bepaalde termijn.

Ondertussen had de Kamer de motie-Van Poll (18 januari) aangenomen, waarin gevraagd werd om een Commissie uit de Staten-Generaal naar Indonesië te sturen om zich een zelfstandig oordeel te vormen over de situatie aldaar, en over het regeringsbeleid. Deze motie werd, vooral in Engeland en de V.S., gezien als een uiting van wantrouwen ten opzichte van de regering en Van Mook. De regering probeerde, mede op aandringen van Van Mook, die niets voelde voor pottekijkers, die bij toekomstige onderhandelingen in de weg kwamen lopen, het vertrek van deze Commissie uit te stellen.

Een positieve ontwikkeling in deze periode was, dat de Engelsen, één van hun bekwaamste diplomaten, Sir Archibald Clark Kerr, de Britse ambassadeur in Moskou, naar Batavia stuurden om daar bij de onderhandelingen te helpen. Gunstig was ook de reorganisatie van de Nederlandse legertop in Indonesië. Pinke werd commandant van de zee-macht en Spoor legercommandant. Helfrich nam ontslag en zijn functie, Bevelhebber Strijdkrachten Oost, werd opgeheven. Met Helfrich verdween een man van het toneel, die bij de Britten erg slecht lag, die totaal geen begrip voor de nationalistten kon opbrengen en die daarom ook door Van Mook zoveel mogelijk buiten alle aangelegenheden werd gehouden. Ook de Britten voerden een aantal wijzigingen in hun staf door, waaronder de vervanging van Christison door Stopford.

In de Veiligheidsraad bracht de Oekraïne de Indonesische kwestie ter sprake, daarbij vooral beschuldigingen uitsprekend aan het adres van Engeland. Dit moet vooral geïnterpreteerd worden als een poging enig tegenvuur te leveren tegen de westerse protesten m.b.t. de politiek van de Sovjet Unie in Iran.

Op 10 februari 1946 werd een Nederlandse regeringsverklaring uitgegeven, die in essentie overeenkwam met de bovengenoemde constructie Logemann, inclusief de toezegging, dat Indonesië na een overgangsperiode (gedacht werd aan 25 jaar) over haar eigen status zou mogen beslissen. Deze regeringsvoorstellen waren echter niet aanvaardbaar voor Sjahrir. Hij kwam in maart met een tegenvoorstel, waarin de overgangsperiode verviel, en waarin Nederland direct overging tot erkenning van de Republiek: voor de Nederlanders een onaanvaardbaar voorstel.

De verhoudingen met de Britten bleven moeilijk. Ze weigerden te zeggen, wat ze zouden doen, wanneer de onderhandelingen met de Republiek mislukten en waren vanaf maart bezig hun Brits-Indische troepen uit Indonesië terug te trekken (dit i.v.m. te verwachten moeilijkheden in Brits-Indië).

De Nederlandse regering slaagde er alleen in om de toezegging los te krijgen, dat slechts zoveel Britse troepen zouden worden teruggetrokken als door Nederlandse vervangen konden worden, tenzij de situatie in Brits-Indië plotseling verslechterde. Op 9 maart landden de eerste Nederlandse troepen op Java.

Van Mook zag in februari en maart de situatie steeds somberder in. Hij drong bij Logemann voortdurend aan op het sturen van een tweede man, en soms ook op de overkomst van Logemann zelf. "Anders zou een te groote verantwoordelijkheid rusten op mijn schouders en zijn de mogelijkheden voor misverstand talrijk". Op 19 maart liet de Minister Van Mook echter weten, dat noch hij, noch één van zijn collega's zouden komen. Dat zou immers bij de Indonesiërs en het buitenland de indruk kunnen wekken, dat Nederland nog meer concessies achter de hand had.

Omdat men van Nederlandse kant vooralsnog niet bereid was de Republiek Indonesia te erkennen liepen de eerste Brits-Nederlands-Indonesische besprekingen op niets uit. (16, 17, 23 maart). Er kwam pas schot in de zaak, toen Van Mook op 25 maart Sjahrir een "schets van een overeenkomst" overhandigde, die moest dienen om "de Indonesiërs behulpzaam te zijn bij het formuleren van een standpunt."

De belangrijkste punten uit die schets waren: Nederland erkende de regering van de Republiek Indonesia als de facto het gezag uitoefenend op Java en aanvaardde haar medewerking bij de opbouw van een Indonesische vrijstaat. Van Indonesische kant kon men hier wel mee akkoord gaan, maar dan moest de schets wel op enkele punten worden aangevuld: Sumatra diende ook onder de R.I. te vallen en die delen van Indonesië die zich niet onvoorwaardelijk wilden aansluiten, zouden *voorlopig* een bijzondere status krijgen. Tenslotte zou de preliminaire overeenkomst ook door Soekarno moeten worden ondertekend.

Van Mook, die de schets, zonder voorafgaand overleg met Logemann had opgesteld, was van mening dat de standpunten elkaar, ondanks deze geschilpunten, zo dicht genaderd waren, dat het zinvol was de besprekingen in Nederland voort te zetten. Pas op 30 maart noemde Van Mook tegenover de Minister de verschillen tussen de regeringsverklaring en zijn schets: de erkenning van de Republiek als de facto het gezag uitoefenend op Java, het inschakelen van hun organisatie, en het sluiten van een voorlopige wapenstilstand. Logemann had er echter al als antwoord op Van Mooks eerste mededeling over zijn schets op gewezen, dat de proefovereenkomst niet meer mocht zijn, dan een uiterste poging tot overeenstemming, zonder aanbeveling van de Nederlandse regering.

Begin april vertrok Van Mook, vergezeld van Clark Kerr, Soewandi, Soedarsono en Pringgodigdo naar Nederland. Hij schetste in de ministerraad de situatie, zoals die zich in maart ontwikkeld had. Hij merkte daarbij tevens op, dat men zich van mogelijke internationale steun, m.n. van de Britten, niet veel voor hoefde te stellen. De situatie in Indonesië was, volgens Van Mook uiterst onzeker, en de positie van de Nederlanders was zeker niet sterk te noemen. Hij stelde echter al zijn hoop op de gematigde groep o.l.v. Sjahrir, die meer en meer de noodzaak tot samenwerking met Nederland in zou zien.

De ministerraad bleek weliswaar bereid een aantal gedachten achter Van Mooks voorstellen aan de Republiek te accepteren, maar het kabinet stelde zich op het standpunt dat er geen officieel verdrag gesloten kon worden met de Republiek, aangezien dat een de jure erkenning van de Republiek als soevereine staat zou betekenen. Daarom moest de verdragsvorm vervangen worden door een gezamenlijk protocol.

De besprekingen met de Republikeinse delegatie, die op 14 april op de Hoge Veluwe begonnen, brachten hoegenaamd geen toenadering tussen de beide partijen tot stand. Voor de Indonesiërs was het niet te accepteren, dat Nederland de verdragsvorm wilde vervangen door een protocol en dat het Sumatra niet als een onderdeel van de Republiek Indonesia wenste te beschouwen. Van Nederlandse kant (Schermerhorn, Logemann, Drees, Van Roijen) werd er bovendien nog op gewezen, dat het voor Nederland onaanvaardbaar was, dat een eventuele overeenkomst ook door Soekarno zou worden ondertekend.

Schermerhorn gaf op de slotbespreking toe, dat de concrete resultaten van de besprekingen niet erg groot waren. Het doel, in formele sfeer met elkaar kennis te maken en te luisteren naar elkaars problemen, zou echter wel bereikt zijn. De Indonesische delegatie, die gehoopt had, dat hier een vrijwel afgeronde verdragstekst tot stand zou komen, keerde na afloop van de besprekingen teleurgesteld naar Java terug. Er was alleen overeengekomen dat het overleg te Batavia zou worden voortgezet.

Op 17 augustus 1945, om tien uur 's-morgens, werd in Soekarno's huis de onafhankelijkheidsverklaring voorgelezen. Soekarno zelf had er de voorkeur aan gegeven nog enige dagen te wachten, maar hij had de druk van de anti-Japanse jeugdgroepen (pemoeda's), die gesteund werden door Sjahrir, niet langer kunnen weerstaan. Daags daarna, 18 augustus, werd het door de Japanners geïnstalleerde onafhankelijkheidskomité bijeen geroepen. Er werden zes nieuwe leden, veelal anti-Japanners in opgenomen. Soekarno en Hatta werden uitgeroepen tot president en vice-president. Binnen enkele dagen werd een voorlopige grondwet gemaakt, die nog al Amerikaans georiënteerd was. Het zwaartepunt lag duidelijk bij de president, die elke vijf jaar door een konventie gekozen zou worden. De wetgevende macht was in handen van de president en het Centrale Indonesische Nationale Comité (Komite Nasional Indonesia Pusat, KNIP), een soort benoemd parlement met vertegenwoordigers van de voornaamste bevolkingsgroepen.

Zijn eerste nederlaag leed Soekarno toen hij zijn plan tot oprichting van een eenheidspartij ijlings moest intrekken, nadat het op grote weerstand gestoten was. Ook de grote bevoegdheden van de president vonden niet ieders instemming, vooral niet nadat hij een kabinet van hoofdzakelijk 'kollaboranten' had benoemd. In oktober moest Soekarno het KNIP dan ook een heel eind tegemoet komen. Hij breidde haar legislatieve bevoegdheden uit, en maakte het kabinet verantwoordelijk aan het KNIP. Al snel werd er een nieuw kabinet gevormd o.l.v. Sjahrir, zonder 'kollaboranten'. Dit bezorgde Soekarno vele vijanden onder deze groep. Ze sloten samen met uiterst linkse groeperingen rond Tan Malakka een soort monsterverbond (Persatuan Perdjangan, Strijdfrent). Men eiste stopzetting van de onderhandelingen met Nederland, totdat dit de onafhankelijkheid van Indonesië erkend had. Toen deze eisen ook in het KNIP bijval vonden trad Sjahrir af. Toen de Persatuan Perdjangan uiteraard niet in staat bleek zelf een kabinet te vormen, vormde Sjahrir een nieuw kabinet, dit maal met de steun van het KNIP. Nog steeds waren er velen die meenden dat Sjahrirs concessies aan Nederland en de gealliëerden veel te ver gingen. M.n. allerlei radicale legeronderdelen toonden zich ontevreden. Toen Sjahrir op 27 juni 1946 door een groep extremisten gekidnapt werd ondernam het leger o.l.v. generaal Sudirman aanvankelijk dan ook geen actie. Soekarno nam terstond alle bevoegdheden in eigen hand. Sjahrir werd na enige dagen gevonden, het leger verklaarde nu ook zijn trouw aan de republiek en Tan Malakka werd gearresteerd. Sjahrir kon nu, oktober 1946, zijn derde kabinet vormen. In het KNIP steunde hij vooral op de Partai Sosialis, de Partai Buruh (Arbeiderspartij), de Partai Komunis Indonesia, de linkervleugel van de mohammedaanse Masjoemi en op de Pesindo, een federatie van jongerenorganisaties. De oppositie in het KNIP bestond vooral uit de Partai Nasional Indonesia en uit de rechtervleugel van de Masjoemi. Buiten het parlement was er ook nog enige verzet van radicale legeronderdelen (Soemoto) en van de oude aanhangers van de gearresteerde Tan Malakka.

De rol van Soekarno in dit geheel is niet helemaal duidelijk. Natuurlijk steunde hij Sjahrir, zolang deze steun vond bij het KNIP. Zijn eerste interesse was waarschijnlijk het bewaren van de eenheid. Anderzijds lijkt het onmiskenbaar dat Soekarno's aanvankelijke plannen door de loop der gebeurtenissen, en vooral door de krachtsverhoudingen in de republiek aanzienlijk gewijzigd zijn. Zijn plannen m.b.t. een sterk gecentraliseerde staatsvorm en een éenpartijstelsel moest hij immers opgeven. Voor enige animositeit tussen Soekarno en Sjahrir bestaat geen aantoonbaar bewijs. Gezien beider verschillende opstel-

ling tijdens de Japanse bezetting, gezien ook beider verschillende politieke denkbeelden, is er evenmin reden te veronderstellen dat beide leiders in absolute harmonie leefden. Deze verschillen van inzicht, die, zoals hierboven betoogd, in alle geledingen van de republiek aanwezig waren, konden echter nooit het gemeenschappelijk doel, onafhankelijkheid voor geheel Indonesië, in gevaar brengen.

Geen persoon is in de beginfase van de Indonesische kwestie zo omstreken geweest als de luitenant gouverneur-generaal H.J. van Mook. Sinds het ontslag van de gouverneur-generaal Tjarda Van Starkenborch Stachouwer was hij officieel de hoogste gezagsdrager in Indonesië. In feite vervulde hij die functie echter al sinds de bezetting van Indonesië door Japan (Tjarda was toen geïnterneerd).

Voor Van Mook heeft het altijd buiten kijf gestaan dat na de kapitulatie van Japan het Nederlandse gezag in Indonesië hersteld moest worden. Meer dan anderen in Nederland en in de Japanse interneringskampen was hij wel bereid tot concessies aan het Indonesisch nationalisme, meer dan anderen voelde hij wel voor een stroomversnelling in het zelfstandig maken van Indonesië, maar bij dit alles meende hij toch dat dit diende te gebeuren volgens de geijkte weg, d.w.z. met Nederland in een positie waarin het zich in alle rust kon beraden over de wensen van de Indonesiërs. Het moet Van Mook dan ook zeer gespeten hebben dat deze wens onuitvoerbaar bleek. In dat opzicht verschilde hij nauwelijks van andere Nederlandse autoriteiten. Het verschil lag in het feit dat Van Mook onmiddellijk bereid was die realiteit te aanvaarden, en er vanuit die positie voor Nederland zoveel mogelijk uit te slepen, terwijl vele anderen hun ogen sloten voor die realiteit. Dat Van Mook bereid was die realiteit te aanvaarden werd vooral veroorzaakt door het feit dat hij 'the man on the spot' was. Overigens is het naïef te beweren dat Van Mook realistisch was, en bijvoorbeeld de regering in Den Haag niet. Van Mooks realiteit was de situatie in Indonesië, maar de Haagse realiteit waren een overwegend behoudend parlement en een behoudende publieke opinie, waar de regering niet zo maar overheen kon stappen.

Het is dus evident, gezien het bovenstaande, dat Van Mook en Den Haag herhaaldelijk met elkaar in botsing zouden komen. Dat gebeurde in september 1945, toen Van Mook de republiek het recht van een eigen vlag wilde toestaan, dat gebeurde eind oktober 1945, toen Van Mook een onderhoud had met een aantal vertegenwoordigers van de republiek, waaronder de "kollaborateur" Soekarno, een daad waarvoor hij door de regering in Den Haag openlijk gedesavoueerd werd, maar dat gebeurde vooral in april 1946, toen Van Mook eigener beweging het Annamakkoord suggereerde, hetgeen o.a. een de facto-erkenning van de republiek op Java zou inhouden. Ook dit viel bij de Haagse regering niet in goede aarde.

Van Mook placht nog al eens over te gaan tot een politiek van voldongen feiten, om zo enerzijds Den Haag, maar anderzijds ook de republiek voor het blok te zetten. Hij dacht daarbij o.a. aan het laten overkomen van één of meerdere ministers naar Batavia, in de hoop dat ze dan, onder druk van de realiteit aldaar, met hem mee zouden gaan. Logemann heeft dat telkens geweigerd, omdat die realiteit hem zeker niet onbekend was, maar omdat hij zoals hierboven reeds is betoogd, tevens rekening had te houden met de Haagse realiteit, een realiteit waarvoor Van Mook hoegenaamd geen oog had.

De besprekingen op de Hoge Veluwe toonden het resultaat van zo'n politiek. De Indonesiërs, die na een aantal vrij positieve besprekingen in Batavia met vrij hooggespannen verwachtingen naar Nederland waren gekomen werden hier teleurgesteld door de houding van de regering, die veel minder ver wilde gaan dan Van Mook, die zeker nog geen akkoord met de republiek wenste te sluiten, die dat ook onmogelijk kon, en die dat ook nooit van plan was geweest. In zijn memoires noemt Van Mook het feit, dat hij zich toen bij het regeringsstandpunt heeft neergelegd zijn grootste politieke fout.

Naast deze progressieve Van Mook, de Van Mook die volgens sommige kringen in Nederland het koninkrijk wilde ontbinden, was er echter ook de Van Mook van de Malinopolitiek, een politiek die enerzijds een tegemoetkoming was aan oprechte wensen om zelfbestuur van de Buitengewesten, maar die anderzijds toch zeker ook de bedoeling had de republiek op Java te isoleren. Van Mook betoonde zich ook herhaaldelijk zeer ongerust over de Britse politiek de Nederlandse troepen slechts zeer geleidelijk toe te laten, omdat hij militaire druk zeker niet schuwde, integendeel. Van Mook zag herhaaldelijk tekenen van innerlijke inkonsistentie in de republiek, zodat enige Nederlandse militaire druk wellicht het laatste zetje voor de ineenstorting kon geven.

Tenslotte was er dan ook nog de luimige Van Mook, de hopeloos overwerkte Van Mook, die in feite een dubbele taak had: die van hoogste administratieve ambtenaar in Batavia, en die van politieke onderhandelaar met de republiek. Van Mook moest deze loodzware taak helemaal alleen dragen, enerzijds omdat zijn natuur hem niet toestond belangrijke zaken uit handen te geven, anderzijds omdat er in Batavia slechts weinigen waren die zijn gedachtengang konden en wilden volgen. Zowel het militaire als het ambtelijke apparaat stond niet welwillend tegenover onderhandelingen met de republiek. Voegt men hierbij de zware druk die nu eens van Britse dan weer van Nederlandse zijde op hem werd uitgeoefend, dan is het niet verwonderlijk ook bij deze tomeloos energiek man af en toe momenten aan te treffen waarin hij zeer neerslachtig was, en waarin hij helemaal geen uitweg meer zag.

Op de keper beschouwd zijn dus de traditionele beelden van Van Mook, enerzijds de ontbinder van het koninkrijk, anderzijds de man van de politieke aktie volkomen onvolledig en sterk vertekend.

Omdat de Nederlandse regering niet over eigen machtsmiddelen beschikte was Britse medewerking bij het herstel van het Nederlands gezag in Indonesië van essentieel belang. Spoedig werd echter duidelijk dat de Britten daartoe bereid noch in staat waren.

Twee maanden na de ineenstorting van Duitsland werden er in Engeland parlementsverkiezingen gehouden die een verrassende overwinning opleverden voor de Labour-party. De nieuwe Labour-regering had ernstig rekening te houden met de linkervleugel van de partij welke zich fel verzette tegen herstel van de oude koloniale verhoudingen en een uitgesproken sympathie aan de dag legde voor de nationalistische bewegingen. De Engelse regering wenste zich daarom zoveel mogelijk afzijdig te houden van de moeilijkheden tussen Nederland en de Republiek Indonesië. Zij werd in deze houding gesterkt door een tweetal andere factoren. De bevrijding van Indonesië vond plaats met Brits-Indische troepen en deze voelden er, gelet ook op de ontwikkelingen in Brits-Indië zelf, niets voor om de strijd aan te binden met een nationalistische beweging. En bovendien had Engeland al moeilijkheden te over in Griekenland, waar het zich, onder de regering-Churchill en ondanks fel verzet van de Labour-party, in de burgeroorlog had gemengd. Een tweede Griekenland kon de Britse regering zich politiek en financieel niet veroorloven.

Dit verklaarde waarom de Britten het standpunt innamen dat hun taak in Indonesië alleen bestond uit het in ontvangst nemen van de Japanse overgave, het bevrijden van krijgsgevangenen en geïnterneerden en het handhaven van de orde in die plaatsen welke ze met hun beperkte troepenmacht effectief konden bezetten. Daarbij vermeden zij alles wat hen in conflict zou kunnen brengen met de Republiek. Dit zeer tot ongenoegen van de Nederlandse regering die gehoopt had dat de Britten zouden overgaan tot liquidatie van de R.I.

Door zelf niet tegen de R.I. op te treden en de landing van Nederlandse troepen op Java aanvankelijk te verbieden en in een later stadium zoveel mogelijk te bemoeilijken dwongen de Engelsen de Nederlandse regering contact op te nemen met vertegenwoordigers van de Republiek om te proberen via onderhandelingen een einde aan het conflict te maken. Vanaf eind september drong Londen er al bij de Nederlandse regering op aan om zo snel mogelijk in een verklaring concrete staatkundige hervormingen aan te kondigen, welke een basis zouden kunnen vormen voor een akkoord met de Republiek. En wanneer het begin 1946 tot geregeld overleg kwam tussen Van Mook en Sjahrir stelde de Britse regering ook alles in het werk om dit tot een succes te maken. Enerzijds door een van haar topdiplomaten, Sir Archibald Clark Kerr, naar Batavia te sturen om daar bij het vinden van een oplossing behulpzaam te zijn, anderzijds door Nederland, onder dreiging van een snelle algehele terugtrekking van de Britse troepen, er toe over te halen meer concessies te doen.

Ondertussen bleef de Nederlandse regering voortdurend pogingen ondernemen om het Britse standpunt in haar voordeel te wijzigen, en na besprekingen tussen een Nederlandse en Britse regeringsdelegatie, eind december te Chequers, leek dit succes op te leveren. De Engelse regering beloofde aan het herstel van de rust op Java mee te werken. De Britse staf in Indonesië, toch al niet genegen tot hechte samenwerking met de Nederlanders ten gevolge van het optreden van BSO Helfrich en legercommandant Van Ooyen, die herhaaldelijk weigerden Britse bevelen uit te voeren, maakte echter snel duidelijk dat dit een onmogelijke opgave was gezien de beperkte troepenmacht die men ter beschikking had. Voor de Nederlandse regering was er zodoende geen andere mogelijkheid dan onderhandelen met de vertegenwoordigers van de Republiek.

Een zelfstandige rol heeft de pers in de Indonesische kwestie zeker niet gespeeld. Voor wie zich de kranten van de veertiger en de vijftiger jaren voor de geest kan halen is dit zeker geen opzienbarende konstatering. De meeste kranten waren, de één meer, de ander minder, gelieerd met een bepaalde politieke groepering, meestal een politieke partij. De commentaren waren, bewust of onbewust, geschreven voor eigen parochie. De vraag of die zelfcensuur bewust werd toegepast, en zo ja, hoever die zelfcensuur dan ging, verdient nader onderzoek.

Hetzelfde probleem doet zich gelden n.a.v. de vraag hoe groot de invloed van de pers op haar lezers geweest is, zelfs al was het alleen maar in bevestigende zin. Ook de aandacht die een krant aan de Indonesische kwestie besteedde is moeilijk meetbaar. Natuurlijk zijn uitersten, zoals indianenverhalen enerzijds en min of meer diepgaande analyses anderzijds wel tegenover elkaar te stellen, maar verfijnde nuanceringen zijn toch moeilijk aan te brengen. Methoden, zoals het tellen van woorden, het vaststellen van een aantal 'positieve' of 'negatieve' begrippen, het meten van de grootte van de koppen e.d. lijken niet zinvol. Vandaar dat we ons in het vervolg beperken tot een analyse van de redactionele commentaren.

Bij de vraag, welke kranten en periodieken bestudeerd moesten worden lijkt het aantal abonneés een zinvol criterium. Men komt dan tot het volgende rijtje: uit anti-revolutionaire hoek Trouw, uit katholieke hoek de Volkskrant, de Tijd en de Maasbode, uit liberale hoek het Algemeen Handelsblad, de Nationale Rotterdamse Courant, Elseviers Weekblad, en in zekere zin ook de Groene Amsterdammer, uit socialistische hoek het Vrije Volk, het Parool en Vrij Nederland, en tenslotte uit kommunistische hoek de Waarheid. Een weekblad dat van huis uit katholiek was, maar zich vrij snel ontwikkelde tot een spreekbuis van allerlei oppositiegroepen tegen het Indonesië-beleid van de regering was de Nieuwe Eeuw, met de Utrechtse indoloog Gerretson als min of meer vast kronieker. De Telegraaf zal men in dit rijtje missen, omdat deze krant een verschijningsverbod was opgelegd vanwege haar opstelling tijdens de bezetting.

Al met al levert een onderzoek van deze kranten en periodieken geen verrassingen op, vooral niet na een voorafgaand onderzoek van de houding van de politieke partijen. Op een schaal van rechtse oppositie via instemming met het regeringsbeleid tot linkse oppositie staat de Nieuwe Eeuw geheel ter rechterzijde. Dit blad ontleende haar gezicht vooral aan Gerretson, die er een bijna persoonlijke oorlog tegen de Leidenaar en Stuwman Van Mook in voerde.

Trouw was in de ware zin van het woord anti-revolutionair. Dat betekende een onvoorwaardelijke afwijzing van de republiek en haar vertegenwoordigers, juist omdat ze voortkwamen uit een revolutionaire opstand tegen het wettig gezag. Zoals Groen de Franse revolutie afwees, zo wees Trouw Soekarno en Sjahrir af, en dientengevolge ook het beleid van de regering en Van Mook.

In het katholieke kamp was de Volkskrant de meest duidelijke spreekbuis voor de K.V.P. Romme was politiek hoofdredakteur. De krant was een vrij kleurloos steuner van het regeringsbeleid, maar legde wel duidelijk de nadruk op het conservatieve element in dat beleid, d.w.z. op het vasthouden aan de rijkseenheid.

Uitblikker in kleurloosheid was de Maasbode, die vooral in Rotterdam en omgeving gelezen werd. Ook hier steun voor het regeringsbeleid.

Iets progressiever stelde de Tijd zich op, met als hoofdredakteur de Indiëkenner en

vriend van Van Mook Piet Kerstens. Uiteraard steunde deze krant het regeringsbeleid, maar ze deed dat, in tegenstelling tot de Volkskrant, meer in termen van "zelfstandigheid voor Indië" dan "handhaving rijkseenheid".

Van de liberale kranten was het Algemeen Handelsblad sterk behoudend. De redeneertrant was legalistisch. Men benadrukte het vele goede dat Nederland in Indië gedaan had. Het Indonesisch nationalisme had naar haar mening geen massabasis, maar had zich een zekere machtspositie kunnen verwerven dankzij buitenlandse steun, eerst van Japan, later van Engeland.

Beduidend progressiever was de opstelling van de Nationale Rotterdamse Courant. Het regeringsstandpunt werd over het algemeen onderschreven, terwijl Van Mook de benefit of the doubt kreeg. De N.R.C. meende dat Sjahrir gesteund moest worden tegenover elke vorm van extremisme. Overigens gold de N.R.C. ook toen al als de best geïnformeerde krant van Nederland.

Elseviers Weekblad, dat volgens de toenmalige hoofdredakteur Hiltermann over een uitgebreid net van informanten beschikte, heeft zich niet kunnen uitwerken boven het niveau van een zesderangs sensatieblad. Gruwelverhalen en juichende inlanders bij het hijzen van de vaderlandse driekleur vulden de kolommen.

Al in oktober 1945 wees De Groene erop dat Soekarno niet zo maar op een lijn met Mussert gesteld kon worden en was daarmee de eerste krant die dat ongestraft kon doen (dwz zonder abonneeverlies). Samen met Vrij Nederland was De Groene het inzake Indonesië meest vooruitstrevende blad. Pas na de verkiezingen van mei 1946 zou De Waarheid hun koppositie overnemen.

Het Vrije Volk toonde zich een volgzaam spreekbuis van de S.D.A.P./P.v.d.A. Het zette al zijn kaarten op een Nederlands-Indonesisch Gemenebest, te bereiken via consequent onderhandelen. In dit beeld paste Soekarno niet, evenmin als de haviken in Nederland. Het behoeft geen betoog dat de krant het Nederlandse kabinet in alle opzichten steunde.

Onafhankelijker en progressiever was de opstelling van het Parool. Ook hier vooral steun voor Sjahrir, maar tevens geen afwijzing van Soekarno. Herhaaldelijk drong men aan op een soepeler opstelling van de Nederlandse regering t.o.v. de Indonesische verlangens. Er was echter nog geen sprake van vragen om onafhankelijkheid voor Indonesië. Ten tijde van de eerste politionele actie zou het Parool de spreekbuis worden van een linkse oppositiegroep binnen de P.v.d.A., over het algemeen aangeduid als de Paroolgroep.

Zeer consequent sprak Vrij Nederland zich uit voor een vergaande tegemoetkoming aan de Indonesische verlangens (hoewel er ook bij dit opinieblad nog geen sprake was van onafhankelijkheid, maar van vergaande zelfstandigheid). Vrij Nederland beschouwde Sjahrir als een groot politikus, en nam Soekarno in bescherming tegen hen, die hem van kollaboratie beschuldigden. Het blad plaatste de Indonesische vrijheidstrijd voortdurend in een breder kader van een algemeen Aziatisch réveil. Dat dit progressieve standpunt de krant niet altijd in dank werd genomen blijkt uit een duidelijke daling van het abonneebestand in 1947.

Meer dan elke andere krant of weekblad was — en is? — de Waarheid een partijblad. Haar koers was die van de C.P.N. Dat betekende een gematigde houding tot aan de oprichting van de P.v.d.A. en dus het mislukken van de plannen voor een grote linkse volkspartij samen met de S.D.A.P., daarna een allengs fellere toon. Aanvankelijk echter zelfstandigheid (en geen onafhankelijkheid), en democratie (en geen socialisme).

Tenslotte nog een opmerking van meer algemene aard. Vooral van de zijde van de oppositie-pers werd geklaagd over de slechte voorlichting door de regering. Dat verwijt was slechts ten dele terecht. Inderdaad was die voorlichting niet altijd even gelukkig en

volledig, maar daar moet tegenover gesteld worden dat ook de regering niet altijd even goed voorgelicht was. Verder moet men bedenken dat diè voorlichting die de oppositie graag wenste (gruweldaden van de zijde der republikeinen, juichende inlanders bij het voorbijtrekken der Nederlanders), nu eenmaal nauwelijks gegeven kon worden, omdat dat soort voorvallen zich niet met de regelmaat van de klok voordeed.

SLOT

De grote lijn van de ontwikkelingen in de Indonesische kwestie werd bepaald door de internationale politieke konstellatie. De grote koloniale machten waren na 1945 definitief tweederangsmogendheden geworden. De nieuwe meesters van de wereld stelden zich beiden uitgesproken anti-koloniaal op. Politieke onafhankelijkheid voor de koloniën op korte termijn was hun parool (Amerika's antikommunistische "taak" in de wereld heeft in een later stadium dit schema overigens doorkruist). De steun die zij op welke wijze dan ook gaven aan de nationalistische bewegingen was doorslaggevend voor de uiteindelijke afloop van de strijd tussen moederland en kolonie. Hoezeer de metropool zich ook tegen het verlies van haar koloniën verzette, zij streed een verloren strijd. Frankrijk en Nederland hebben beide twee keer moeten ervaren, dat daar ook langs militaire weg niet aan te tornen viel.

De manier waarop de koloniën onafhankelijk werden, was echter grotendeels afhankelijk van de politieke situatie in het moederland. De nationalistische beweging had daarop wel een zekere invloed — afhankelijk van haar organisatorische kracht — maar ook een in dit opzicht zwakke nationalistische beweging als de Indonesische kreeg zoveel steun van buitenaf (uiteraard mede in de hand gewerkt door het feit dat Nederland een klein land was), dat de strijd voor het moederland niet was vol te houden.

De nationalistische beweging streed voor onafhankelijkheid, maar het was de wijze waarop de metropool daarop reageerde, die het verloop van de dekolonisatie *karacteriseerde*. Voor het verloop van de Indonesische kwestie is dan ook naast de internationale de "Haagse" realiteit de belangrijkste.

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken dat men¹⁾ in Nederland mentaal niet voorbereid was op een eventuele snelle verandering t.a.v. de overzeese gebieden. Daar kwam echter bij dat men evenmin in staat was de oude toestand op forse wijze te herstellen. Nederland bezat nauwelijks voldoende getrainde troepen en de paar bataljons die direkt inzetbaar waren konden door gebrek aan schepen de archipel niet bereiken. Alleen Engeland kon in de laatste vier maanden van 1945 actief ingrijpen, maar was daartoe niet bereid. Daardoor kreeg de Republiek de tijd zich te organiseren. Nederland was niet bij machte anders dan met woorden in Indonesië op te treden. Praten met de nationalisten was voor een zeer groot deel van de publieke opinie en de meerderheid in de Kamer uit den boze. Herstel van orde en gezag was hun alternatief. Het duurde maanden voor een klein deel van de "anti-praters"²⁾ ging beseffen, dat er weinig uitzicht was op herstel van hun orde. Zij stelden toen voor om dan maar met alle nationalisten (dus ook die uit de Buitengewesten) te gaan praten en tegelijkertijd de wereld duidelijk te maken, dat het voor Indonesië's eigen bestwil was, dat Nederland in de archipel bleef.

In de laatste maanden van 1945 was men in overgrote meerderheid tegen onderhandelen met de Republikeinse nationalisten. Ook Schermerhorn, Logemann en in mindere

mate Van Mook aarzelden.

Herhaaldelijk is in allerlei publikaties beweerd, dat het kabinet-Schermerhorn aan visie onbrak en dat daardoor kostbare maanden verloren zijn gegaan. Deze opvatting is o.i. onjuist: in de eerste plaats omdat het in de laatste maanden van 1945 volslagen onduidelijk was of de Republiek een lang leven beschoren zou zijn. Voor "gematigde" nationalist³en, in wie Schermerhorn, Logemann en Van Mook voor de oorlog hun vertrouwen hadden gesteld, leek *toen* in de Republiek geen plaats.

Voor de buitenstaander³) leek de Republiek een complete chaos onder "leiding" van twee kollaborateurs (Soekarno en Hatta) bij wie Mussert vergeleken maar een onnozel broekje was.

Het is daarom zeer begrijpelijk dat ook voor Schermerhorn, Logemann en Van Mook *deze* Republiek niet de nationalistische gesprekspartner was, die zij zich gewent hadden. Dit belette Van Mook overigens niet om al in die maanden een plan te ontwerpen dat als basis zou moeten dienen voor eventuele onderhandelingen met de Republiek, maar uit zijn persoonlijke korrespondentie met Logemann blijkt hoe pessimistisch hij was over de toekomst.

Hoe zijn plan, dat in november 1945 als uiterst geheim stuk naar Den Haag ging, daar vervolgens door Logemann ondanks heftig verzet door de ministerraad geloodst werd, begin januari in het Seniorenkonvent de meerderheid tegen zich had en vervolgens via twee zittingen van de Kamer in Comité-Generaal op 10 februari als regeringsverklaring wereldkundig werd gemaakt, is hiervoor al uitvoerig beschreven.

Maar het kan niet genoeg benadrukt worden dat de 10 februari-voorstellen, waarin na verloop van tijd Indonesië zelf mocht kiezen tussen onafhankelijkheid en Koninkrijksverband, het meest vergaande voorstel is geweest dat Den Haag in al de vier jaar heeft weten te produceren, ondanks het feit dat in de 10-februari voorstellen het bestaan van de Republiek volledig genegeerd werd. Het is een tot nu toe onopgelost raadsel hoe de regering er haar plannen tegen de wil van de meerderheid van het parlement in heeft doorgerekregen.

Het is op deze plaats echter wel mogelijk een aantal veronderstellingen te ventileren, die dit aannemelijk kunnen maken.

Tot vlak voor de verkiezingen in mei 1946 was het nog onduidelijk hoe de politieke krachtsverhoudingen lagen. De begin februari opgerichte "volkspartij op brede basis", de PvdA, leek grote aantrekkingskracht uit te oefenen op een deel der katholieke kiezers. Een paar weken voor de verkiezingen verwachtte het partijbestuur van de PvdA nog 36 zetels te zullen behalen (het werden er uiteindelijk maar 29). Het is zeer waarschijnlijk dat ook binnen de KVP, de opvolgster van de RKSP, werd getwijfeld aan de mogelijkheid de katholieke kudde te hergroeperen. Deze twijfel zal er zeker toe hebben bijgedragen, dat de katholieken in kabinet en parlement zich voorzichtig hebben opgesteld t.a.v. het beleid van het kabinet-Schermerhorn.

Toen echter in mei '46 bleek dat de PvdA minder "gevaarlijk" was en de KVP evenveel zetels had gekregen (32) als de RKSP in 1937 kon de KVP, die zich verzette tegen de teur van de 10-februari voorstellen, zich gemakkelijker inzetten voor haar politiek van behoud van het rijksverband. Voor Van Mook c.s. was in die voorstellen het vooropstellen van de mogelijke onafhankelijkheid essentieel, omdat zij op die manier hoopten te voorkomen, dat de Indonesische nationalist³en Nederland zouden betichten van het voortzetten van zijn oude koloniale politiek in een nieuw jasje. Door toedoen van de KVP werd deze aanpak onder het nieuwe kabinet-Beel (dat zijn activiteiten op 1 juli 1946 begon) in feite onmogelijk gemaakt. Het theoretische recht op onafhankelijkheid werd nog wel er-

kend, maar tegelijkertijd gekoppeld aan de opmerking, dat het streven van de Nederlandse regering was gericht op behoud van het rijksverband, daarmee voedsel gevend aan het hierboven ter sprake gebrachte wantrouwen van de Indonesische nationalisten.

Ten aanzien van de Hoge Veluwe Conferentie is van verschillende kanten betoogd, dat deze Conferentie mislukt is, dat Nederland en de Republiek zeer dicht tot elkaar waren gekomen en dat er in feite nog maar een klein duwtje voor nodig was geweest om tot volledige overeenstemming te komen. Daarbij wordt echter vergeten dat de Republiek de overeenkomst met Nederland in een verdrag gestalte wilde geven. Aangezien een verdrag een aangelegenheid is tussen twee soevereine staten, voelde de Nederlandse regering daar echter niets voor. Er kan in vier maanden veel veranderen, maar begin januari was een belangrijk deel van de Kamer nog tegen onderhandelingen met de Republiek, in de 10-februari voorstellen van de regering wees niets op het bestaan van de Republiek Indonesië en twee maanden later vlak voor de verkiezingen zou dan deze republiek als gelijkwaardig aan Nederland erkend moeten worden. Het lijkt ons dat een dergelijke tempoversnelling in de toenmalige politieke konstellatie onhaalbaar was. De partij die daarvoor zijn nek wilde uitsteken, mocht rekenen op een doodklap bij de verkiezingen.

Een heel ander punt is echter of de HVC voor de Indonesische delegatie een mislukking is geworden en in hoeverre dat in de hand is gewerkt door het optreden en de toezeggingen van vertegenwoordigers van de Nederlands-Indische regering. Het is zeer goed mogelijk, maar het bronnenmateriaal geeft daarover geen uitsluitsel, dat zij aan Indonesische kant bepaalde verwachtingen hebben gewekt voor het vertrek van de delegatie naar Nederland.

Tot slot nog enkele kanttekeningen bij de rol die economische factoren in de Indonesische kwestie hebben gespeeld. Over de rol van het bedrijfsleven is nog niet al te veel bekend geworden, maar men mag wel konkluderen, dat het "grote" bedrijfsleven met zijn vele internationale kontakten duidelijk geporteerd was voor een soepele politiek jegens de Republiek. Voor de kleinere bedrijven, die uitsluitend op Indonesië waren aangewezen, lag dit heel anders. Zij waren fervent tegenstander van een regeringspolitiek die voortdurend aan de Republiek tegemoet kwam. Angst voor overname van hun bedrijf of concurrentie uit het buitenland was daar niet vreemd aan. Maar het "economische" aspect dat verreweg de belangrijkste rol heeft gespeeld, was het wijdverbreide idee "Indië verloren, rampspoed geboren."⁴)

Drees spreekt er in zijn "Zestig jaar levenservaring" herhaaldelijk zijn verwondering over uit, dat Nederland na het verlies van Indië zich zo snel economisch heeft weten te herstellen. In Het Vrije Volk werd er in de weken die voorafgingen aan de eerste politieke actie herhaaldelijk op gewezen, dat het onmiddellijk loslaten van Indonesië zou leiden tot grote werkeloosheid in Nederland (hiermee wil overigens niet gezegd zijn dat dit voor de PvdA de voornaamste reden was *niet* tegen de politieke actie te zijn).

Het idee dat Indonesië in die tijd van grote economische betekenis was voor Nederland heeft stellig een belangrijke rol gespeeld. Of die opvatting met de economische werkelijkheid overeenstemde, is een probleem van geheel andere orde.

Noten

1. Met uitzondering van de CPN, een deel van de PvdA en de groep rond DE STUW. Voor de laatste *Locher-Scholten, E.B.* De Stuw, tijdstekening en teken des tijds, in: T.v.G. 1971 nr. 1 pp. 36-65

2. Ook een aantal "internationalisten" (met oud GG Tjarda als een der bekendste exponenten) was tegen praten vanuit een zwakke positie. Toen in oktober duidelijk werd dat die positie voorlopig zwak zou blijven, bepleitten zij internationalisering van de Indonesische kwestie (via de VN).
3. In feite was in die eerste maanden iedereen aan Nederlandse kant buitenstaander: ook de man on the spot Van Mook wist niet waar hij met de Republiek aan toe was.
Dit gold ook voor pro-nationalistische Indonesiërs in Nederland. Ook zij moesten weinig hebben van Soekarno (al zouden zij hem nooit met Mussert vergelijken). Pas toen bekend werd, dat Sjahrir premier was geworden, konden zij zich gaan identificeren met de Republiek.
4. *Baudet, H.* Nederland en de rang van Denemarken in: BMGN 90-3.

BIBLIOGRAFIE

A. Handboeken

- C. Smit, *De liquidatie van een imperium. Nederland en Indonesië 1945 - 1962*, Amsterdam 1962.
Smits werk is nog steeds het enige enigszins volledige handboek over de Indonesische kwestie. Gezien de datum van uitgave kunnen recente ontwikkelingen, m.n. op het terrein van bronnenpublicaties, nog niet verwerkt zijn.
- C. Smit, *De dekolonisatie van Indonesië. Feiten en beschouwingen*, Groningen 1976.
Ook Smits nieuwe werkje lijkt niet in deze lakune te voorzien. Toegevoegd is een afzonderlijke verhandeling over de "dramatis personae".
- A. Stempels, *De parlementaire geschiedenis van het Indonesische vraagstuk*, Amsterdam 1950.
Zoals de titel reeds doet vermoeden een uiterst handig naslagwerk. Het bespaart langdurig zoekwerk in de Handelingen.
- I. Djajadiningrat, *The beginnings of the Dutch - Indonesian negotiations and the Hoge Veluwe talks*, Ithaca 1958.
Deze studie beperkt zich tot de eerste fase van de Indonesische kwestie. Het is tot nog toe het enige werk dat expliciet aandacht besteedt aan de invloed van de Nederlandse politieke verhoudingen op het regeringsbeleid inzake de Indonesische kwestie.
- G. McTurnan Kahin, *Nationalism and revolt in Indonesia*, Ithaca 1952.
- D. Wehl, *The birth of Indonesia*, London 1948.
- Ch. Wolf jr., *The Indonesian story. The birth, growth and structure of the Indonesian Republic*, New York 1948.
Al vormden deze boeken een gezond tegenwicht tegen een sterk eenzijdig pro-Nederlands beeld, zoals dat hier tijdens en vlak na de Indonesische kwestie overheerste, toch valt niet te ontkennen dat zij zelf ook mank gaan aan een grote mate van eenzijdigheid, voortvloeiend uit een Indonesia-centrische gerichtheid.
- A. Constandse, J. Heldring en P. van 't Veer, *Gelijk hebben en gelijk krijgen*, Amsterdam 1962.
Dit werkje laat op een prettig leesbare wijze zien hoe Nederland er in vier jaar niet in slaagde zich te ontworstelen aan zijn neutraliteitstraditie.

B. Boeken met een accent op de Indische c.q. Indonesische samenleving.

- B. Anderson, *Java in a time of revolution. Occupation and resistance, 1944 - 1946*, Ithaca / London 1972.
Andersons grote verdienste is het verleggen van het accent van het Nederlands-Indonesisch konflikt naar een intern Indonesisch konflikt. In het beschrijven daarvan draait hij de traditionele visie om: er was in de door hem onderzochte periode geen sprake van een geleidelijke ontwikkeling met te betreuren radikale fasen, maar van belangrijke aanzetten tot een sociale revolutie, die in de kiem gesmoord werd. De verklaring voor het mislukken van die sociale revolutie, die Anderson zoekt in het ontbreken van kapabele leiders, lijkt weinig bevredigend.
- A. Reid, *The Indonesian national revolution 1945 - 1950*, Hawthorn 1974.
Reid staat uitgebreid stil bij de sociale revolutie, die de onafhankelijkheidsstrijd vergezelde. Zijn boek stelt teleur waar het de algemene facetten van dekolonisatie betreft. Reids verklaring voor het mislukken van de sociale revolutie is dezelfde als die van Anderson, en dus even weinig bevredigend.

J. Smail, *Bandung in the early revolution 1945 - 1946: a study in the social history of the Indonesian revolution*, Ithaca 1965.

Smail's boek geeft een aardig inzicht in de sociale achtergronden van een pemuda-beweging, maar het beschrijft een uitzonderlijk geval, omdat Bandung één van de weinige plaatsen op Java was die begin 1946 door de geallieerden op de nationalisten werden terugveroverd.

J. van Doorn en W. Hendrix, *Ontsporing van geweld*, Rotterdam 1970.

De auteurs, die beide als militair actief aan het Nederlands-Indonesisch konflikt deelnamen, beschrijven vanuit die ervaring de rol van de zg. troika: het leger, het ambtenaren-apparaat en het Indische bedrijfsleven.

C. De economische betekenis van Indonesië voor Nederland.

W. Gorter, *Enkele gedachten over de economische betekenis van het verlies van Indonesië*, in: de Economist 109, no. 10 (1960), pp. 641-658.

De auteur toont de juistheid van Van Mook's stelling uit oktober 1945 aan, dat Indonesië na 1945 gedurende vele jaren een grote last zou vormen voor de Nederlandse economie. (Van Mook was overigens bang dat dit punt door links zou worden aangegrepen om voor een snelle onafhankelijkheid van Indonesië te pleiten). Gorter betoogt dat de snelle groei van Nederlands volkshuishouding in de vijftiger jaren ten dele te danken is aan het verlies van Indonesië.

H. Baudet, *Nederland en de rang van Denemarken*, in: B.M.G.N. deel 90, no. 3 (1975), pp. 430-443.

H. Baudet, *The Netherlands after the loss of empire*, in: Journal of Contemporary History, vol. 4 (1969), no. 1, pp. 127-129.

H. Baudet, *Netherlands retreat from empire*, in: Internationale Spectator, jg. XXI, no. 13 (1967), pp. 1029 - 1064.

Baudet onderschrijft Gorters stelling, maar wijst er vooral in het eerstgenoemde artikel op dat dit niets afdoet aan de kracht van de — achteraf onjuist gebleken — opvatting "Indië verloren, rampspoed geboren!". Drees' memoires (zie D.) vormen daar een sprekend voorbeeld van.

D. Persoonlijke documenten.

D. Buur, *Persoonlijke documenten. Nederlands Indië / Indonesië*, Leiden 1973.

Hoewel beslist onvolledig verschaft dit overzicht de beginnening in de geschiedenis van de Indonesische kwestie een enorme hoeveelheid materiaal.

C. Smit (ed.), *Het dagboek van Schermerhorn*, 2 delen, Groningen 1970.

Schermerhorn's wederwaardigheden als lid van de Commissie-Generaal, elke avond fris van de lever gedikteerd. Dit boek biedt door de grote openhartigheid van de auteur erg veel informatie, en is tevens uitermate boeiend geschreven. Zo zouden alle memoires moeten zijn!

H. van Mook, *Indonesië, Nederland en de wereld*, Amsterdam 1949.

Verhelderend wat betreft Van Mook's eigen opvattingen, m.n. met betrekking tot het federalisme.

W. Drees, *Zestig jaar levenservaring*, Amsterdam 1962.

D. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*, Rotterdam 1966.

De betreffende hoofdstukken. Deze memoires geven weliswaar nuttige informatie, maar zijn typische voorbeelden van 'beperkte' bronnen.

E. Bronnen.

S. van der Wal, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands - Indonesische betrekkingen 1945 - 1950*, deel 1 t.m. 5, Den Haag 1971-1975.

Een must voor ieder die zich, hoe dan ook, wil verdiepen in de Indonesische kwestie. Van der Wals werk, waarvan deel 6 inmiddels op stapel staat, mag zonder mankeren betiteld worden als een schoolvoorbeeld van een goede bronnenuitgave. Het zou wenselijk geweest zijn dat prof. De Jong zijn werk over Nederland in de Tweede Wereldoorlog had doen voorafgaan door een dergelijke voortreffelijke editie van de documenten, maar dit terzijde.

F. Jaquet (ed.), *Gids van in Nederland aanwezige bronnen betreffende de geschiedenis van Azië en Oceanië 1796 - 1949*, 7 delen, Leiden (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde) 1970-1973.

Zeer uitgebreid, maar — hoe kan het ook anders — niet volledig.

De penningmeester van de V.G.N. verzoekt die leden die hun contributie voor het jaar 1977 nog niet betaalden, dit alsnog te doen. Het verzenden van betalingsherinneringen kost tijd en geld. U kunt de vereniging deze uitgave besparen door het verschuldigde bedrag spoedig over te maken op gironummer 128701 t.n.v. de penningmeester V.G.N. te 's-Gravenhage.

De te betalen bedragen staan op de binnenzijde van de omslag van dit nummer.

P. Klijnsma

NIEUWE PUBLICATIES BETREFFENDE DE GESCHIEDENIS VAN RUSLAND (3)

In dit derde artikel komen publicaties aan de orde over de regeringstijd van Stalin. Nu deze periode een van de onderwerpen vormt voor het experimentele centrale schriftelijke examen geschiedenis en bovendien in maart een postacademiale conferentie aan de Stalintijd zal worden gewijd, komt wat ik onder de aandacht mag brengen op een niet onge-schikt tijdstip in "Kleio". Het Stalinisme is overigens sowieso een onderwerp met een hoge mate van actualiteit, gezien tegen de achtergrond van dissidenten en samizdat.

Voorafgaande aan het noemen en bespreken van recente boeken over de Stalintijd, zou ik graag eerst nog even melding willen maken van boeken die in de vorige artikelen thuis-horen maar mij pas later onder ogen kwamen: ze verschenen later!

Allereerst een boek, waarvan ik aanneem, dat de meeste, zo niet alle geschiedenisdocenten het al onder ogen gehad hebben: "*Rusland; zoals het was*" een merkwaardige verz. foto's van 80 jaar Rusland (1852 - 1932); met verklarende tekst van K. van het Reve. Contact Amsterdam 1976. 160 pagina's gelijmd F. 19,50. Prof. Van het Reve kwam enige tijd geleden op het spoor van een collectie van meer dan 400 foto's, die in 1932 door twee Hongaren ter publicatie waren aangeboden aan Uitgeverij Contact en sindsdien in het archief had gesluimerd. Van het unieke materiaal is een verrassend kijk- en leesboek samengesteld, dat in elke geschiedenisbibliotheek van een V.O. school een plaats verdient.

Naast de autobiografie van Trotsky, die ik al besprak, verdient vermelding:

H. Wilde. "*Trotsky*"; vertaling uit het Duits door J. van Parijs. Wereldvenster Baarn 1976. 223 pagina's. gelijmd F. 18,50

Dit boek is uitgekomen in de Imagoreeks. Uitgeverij Het Wereldvenster wil blijkens de achterflap in deze reeks lectuur brengen met een prettig leesbaar karakter. Aan dit criterium voldoet Wildes boek. Trotsky's boeiende leven wordt zeer onderhoudend belicht en het boek is geschikt voor een brede kring van lezers, waaronder onze leerlingen. Het is uitstekend gefundeerd. In de bibliografie valt op, dat een belangrijk deel daarvan wordt gevormd door de werken van Trotsky zelf. Teleurstellend is, dat waar het vooral om gaat bij ons verhaal in de klas: Trotsky's rol in de oktober-revolutie, zijn strijd met de Witten en zijn machtsstrijd met Stalin nog al kort wordt afgedaan, het laatste zelfs in slechts een bladzijde. Daar staat tegenover, dat de 17 pagina's over zijn jeugd niet alleen zeer boeiend, maar vooral ook zeer instructief zijn voor de voor-revolutionaire situatie.

En dan nu de Stalintijd!

Heruitgegeven werd in 1963, en vertaald in het Nederlands in 1975, de nog steeds gezaghebbende levenbeschrijving: I. Deutscher. "*Stalin; een politieke biografie*" 2 delen resp. 275 en 271 pagina's. S.U.N. Nijmegen 1975. gelijmd F. 25,-.

Bij het verschijnen van dit boek in 1948 brak een heftige polemiek los n.a.v. Deutscher's historisch-deterministische stelling, dat het Stalinisme historisch onvermijdelijk zou zijn geweest. In de heruit-gave van 1963 handhaaft de schrijver zijn oorspronkelijk standpunt. Een opvallende trek van het boek wordt gevormd door de talrijke parallellen, die D. trekt. Stalin wordt door hem geplaatst naast figuren als Iwan de Verschikkelijke en Peter de Grote of Cromwell en Robespierre. Misschien geeft dit een idee aan de hand over een lesprocedé. Jammer dat Deutscher hier en daar wat snel over hoofdmomenten heenloopt zoals over de Rapallopolitiek van 1922 e.v., bepalend voor de buitenlandse politiek van de U.S.S.R. in Stalins eerste tijd. Ook de moord op Kirow, die de Grote Zuivering inluidde, komt nauwelijks uit de verf. Leesstukken voor het gebruik in de klas zijn niet gemakkelijk te vinden in dit boek. Wel zou een variant op de behandeling van de voorgeschiedenis van de revolutie kunnen zijn dit te doen aan de hand van een levensbeschrijving van de jonge Stalin. Deutscher's eerste hoofdstukken bieden daartoe geschikte stof.

Er is nog een ander nog ouder boek — uit 1938! — heruitgegeven in 1975:

"Geschiedenis van de Communistische Partij van de Sovjetunie (Bolsjewiki)" vertaald uit het Russisch door W. Reesema. Het Progressieve Boek Rotterdam 1975. 440 pag. gelijmd F. 14,50.

Deze "Geschiedenis" verscheen vlak na de Zuivering. Hij was toen bedoeld als "een korte leergang(!) onder redactie van een commissie in het Centrale Comité van de CPSU". De toon van het geschrift is inderdaad lerend, hier en daar zelfs bij het schoolmeesterachtige af. De "coupeurs" van het C.C. hebben deze geschiedenis in een pak van Stalinistische snit gestoken. Partij en partijleider Stalin worden door een zeer bevooroordeelde selectie van de feiten in een gunstig daglicht gesteld. Over Stalins grote rivaal Trotsky wordt slechts bagatelliserend soms zelfs kwaadaardig geschreven. Over de kwalijke kant van de collectivisatie met haar gruwelijke aantallen slachtoffers wordt vlot heengeschreven, de zuivering van de latere dertiger jaren wordt goedgepraat. Als historisch document heeft en houdt dit boek zijn betekenis. Het is goed te gebruiken bij een les waarin criteria voor goede geschiedschrijving aan de orde worden gesteld.

In het volgende boek wordt de Stalintijd doorgelicht door een Russische dissident uit deze tijd:

R.A. Medvedev. "Laat de geschiedenis oordelen"; de eerste volledige en authentieke geschiedenis van ontstaan en gevolgen van het Stalinisme; geredigeerd door D. Joravsky en G. Haupt; vertaald uit het Russisch en naar de Engelse vertaling uit het Russisch door P. de Smit. Paris/Manteau Amsterdam 1973. 627 pag. gebonden F. 39,50.

Dit boek lijkt mij een "must" voor de behandeling van de tijd van Stalin. De filosoof-pedagoog-historicus Roy Medvedev behoort met zijn tweelingbroer de biochemicus Zjores A. Medvedev — hem werd tijdens een verblijf in Londen zijn Russisch paspoort ontfutseld door K.G.B. agenten — tot de dissidenten in de S.U. Roy M. is Marxist, maar anti-stalinist. Hij acht Stalin de grote vertrager van de socialistische ontwikkeling in de U.S.S.R. en de Stalinterreur o.m. tijdens de collectivisatie van de landbouw en de Grote Zuivering een smet op deze ontwikkeling. Hij schreef zijn boek om de verdoezeling van de gruwelijke waarheid van de Stalintijd te doorbreken. Die is z.i. schadelijk voor het aanzien van het marxisme-leninisme in de wereld. Zijn relaas fundeert Medvedev op talloze uitspraken — mondelinge en schriftelijke — van slachtoffers van de Stalinterreur. De uitspraken zijn posthuum of ook van nog levenden. Met name de behandeling van de tijd der Grote Zuivering doet de haren te berge rijzen. In alle geledingen vielen de slachtoffers: in het Centrale Comité, in leger en vloot, in het Centrale Planburo Gosplan, in het onderwijs en waar niet al. Het verhaal van de moord op concurrent Kirow, de Leningradse partijleider, in 1934 kan uitstekend dienen om de onbehagelijke sfeer die Stalin schiep te tekenen. Zelfbeheersing is bij het aan de orde stellen van Medvedevs gegevens geboden. Sensatiezucht ligt als een groot gevaar op de loer. Ondanks omvang en grondigheid in documentatie vertoont het boek helaas omissies: de volkerendeportaties, Stalins verdoezeling van de gigantische steun van het Westen tijdens W.O. II en zijn terreur tegen de kerk worden niet behandeld.

Een kijkje achter de persoonlijke schermen is te vinden in; *S. Allaluyeva. "Only one year"*. From the Russian by P. Chavechavadre. Hutchinson London 1969. 415 pag. Import Meulenhoff-Bruna N.V. geb. F. 18,20.

Dit is na "Twintig brieven van een vriend" het tweede boek dat Swetlana, Stalins dochter, in haar vrijwillige ballingschap in de U.S.A. publiceerde. Haar boeken hebben een sterk persoonlijk karakter, maar zijn behalve individueel document humain ook van wijdere strekking. Zij hekelt het Stalinisme en de politiestaat, waaruit zij, met de urn waarin de as van haar overleden Indiase echtgenoot, vluchtte. De vele flashbacks die haar tweede boek bevat, werpen een duidelijk en schril licht op de Sovjet-Unie, waarvan haar vader de almachtige leider was. Zij beschouwt overigens Beria als Stalins kwade genius. Dit boek is inmiddels ook in het Nederlands vertaald. Uit Swetlana's bovengenoemde eerste boek is het fragment over het sterven van Stalin als leesstuk zeer bruikbaar. Het boek geeft een duidelijke inside information over de gezinsverhoudingen in de familie Stalin. De moeder, aan wier nagedachtenis Swetlana haar boek opdroeg, pleegde zelfmoord, haar ene broer stierf in een Duits kamp, haar andere vluchtte in de drank.

Over een belangrijke kant van Stalins buitenlandse politiek namelijk over de verhouding van de Sovjet Unie tot Duitsland verschenen twee uitstekende werken! Allereerst een over de periode 1918 - 1941:

F.A. Krummacker und H. Lange. "Krieg und Frieden. Geschichte der Deutsch-Sovjetischen Beziehungen; von Brest-Litowsk zum Unternehmen Barbarossa". Bechtle München 1970. 565 pag. geb. F. 55,70.

Voor de buitenlandse politiek van de U.S.S.R. tijdens het Interbellum is de verhouding tot Duitsland van fundamentele betekenis zowel in de periode van de Weimarrepubliek als in die van de Hitlerdic-

tatuur. Het boek onderscheidt deze beide periode scherp: de eerste als die van de realistische Rapallo-politiek, waarbij de beide underdogs van na W.O. I gebaat waren, de andere, waarin Hitlers anti-bolsjewisme bepalend is voor de verhouding tussen beide staten. De auteurs hanteren een levendige stijl en houden daardoor ondanks de duizend-en-een verwickelingen de aandacht gespannen. De bibliografie is indrukwekkend: een honderd pagina's! Voor leerlingstudie en leesstukken kan men in dit boek niet terecht, wel voor talrijke kleurige details voor de verlevendiging van de les.

Het nu te noemen boek behandelt slechts de tijd van 1933 tot 1941:

Ph. Fabry. *"Die Sowjet-Union und das Dritte Reich, eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sovietischen Beziehungen von 1933 bis 1941"*. Seewald Verlag Stuttgart 1971. 485 pag. geb. F. 52,50.

Uitgaande van de actualiteit, de toenaderingspolitiek van kanselier Willy Brandt tot de landen van het Oostblok, stelde de schrijver zich ten doel de wortels bloot te leggen van vroegere conflictsituaties tussen beide landen. Versluiering of nog ernstiger vervalsing daarvan acht de auteur zeer gevaarlijk voor echte "Aussöhnung". Een belangrijke conclusie waartoe Fabry komt is, dat de controversiële ideologieën nazisme en communisme beslist niet zonder meer bepalend zijn geweest voor de spanning en het uiteindelijke militaire conflict tussen hakenkruis en rode ster. Machtspolitieke factoren: verlangen naar Lebensraum avant la lettre enerzijds en de oeroude drang van Rusland naar het warme water anderzijds zijn oudere en dieper liggende oorzaken dan beide ideologieën. Bij de beschrijving van het adembenemende schaakspel tussen de twee grote machten, vergat Fabry de pionnen allerminst. Wie t.a.v. W.O. II speciale aandacht wil geven aan de tijd van non-agressiepact (25-8-'39) tot aan de operatie Barbarossa (21-6-'41) kan in dit boek uitstekend terecht. Het boek verdient de kwalificatie standaardwerk. Ook hier echter geen directe "leerlingenstof".

Over de slotfase van de strijd tussen Nazis en Russen in W.O. II gaat:

E. Kuby. *"De Russen in Berlijn 1945"*. Vertaald uit het Duits door P.J.E. van Leeuwen. Sijthoff Leiden 1966. 447 pag. geb. F. 19,50.

Dit boek is het resultaat van een knap georganiseerd en geleid teamwork. Niet minder dan 60.000 pagina's tekst werden in eerste instantie geproduceerd. Dit gebeurde op basis van talrijke privémanuscripten van en interviews met betrokkenen. Een selectie uit de overstelpende hoeveelheid materiaal leverde uiteindelijk deze publicatie op. De schrijvers namen hun uitgangspunt in de conferentie van de Grote Drie in Teheran (begin 1944). Kuby c.s. behandelen dan eerst de Russische opmars naar en de inneming van Berlijn en daarna wat zich in de stad afspeelde op politiek en met name (in)humaan vlak. Afgerekend wordt met de mythe van heroïsme, die zowel van Duitse als van Russische zijde is geschapen. De opvatting, als zouden de tienduizenden verkrachtingen een georganiseerde collectieve wraak zijn geweest, wijst Kuby af. Hoe gruwelijk ook, voor het "hoe leren wij - met en aan onze leerlingen - de vrede" dienen ook deze zaken niet weggemoffeld te worden. Kuby leert ons hoe, zonder sensatiezucht en op een beheerste manier, ook dit onderdeel van de Stalintijd kan worden behandeld.

De Tweede Wereldoorlog had een grote nasleep ook voor die Russen, die door de oorlog buiten de Russische grenzen waren terecht gekomen. Over hen en hun repatriëring handelt:

N. Bethell. *"The last secret; forcible repatriation to Russia 1944-'47"*; introduced by H. Trevor Roper. Deutsch London 1974. Import. Meulenhoff-Bruna N.V. 224 pag. geb. F. 28,20.

Stalin dwong in Jalta in het geheim de repatriëring af van alle Russen in de westelijke geallieerde en de bezette gebieden. Bethell beschrijft op een indringende en her en daar zeer aangrijpende wijze het afschuwelijke dilemma, waarin de westelijke geallieerde regeringen zich door de afspraak bevonden. Repatriëring zou ongetwijfeld gepaard gaan met represailles door het Stalinregiem. Stalin geschouwde de terugkerenden als lafaards, verdachte deserteurs, contrarevolutionaire anti-bolsjewisten en met westerse ideeën besmetten. Niet nakomen van de afspraak van Jalta zou zonder twijfel niet-repatriëring van westerse militairen en burgers uit het door de S.U. beheerste gebied ten gevolge hebben. Derhalve voerden de westelijke mogendheden de overeenkomst stipt uit. Vele militairen deden dat met bloedend hart. Talrijke zelfmoorden, gewelddadig verzet en zelfs massaal gebed onder de bijeen-gedrevenen begeleidden de door velen niet gewenste terugkeer. Honderden interviews met ooggetuigen en recent vrijgegeven archiefdocumenten vormen de basis van dit boek over het laatste oorlogs-geheim. Het lijkt mij de moeite waard een dilemma, als hier aan de orde komt, met de oudere leerlingen te bespreken. (Zie ook *kleio*, 17 (1976) 510-511 - noot v.d. red.)

Tenslotte nog een boek over een niet zo bekend aspect van Stalins binnenlandse politiek, die tegenover minderheden:

R. Conquest. *"The nation killers; the Soviet deportation of nationalities"*. MacMillan London 1970. Import. Meulenhoff-Bruna N.V. 222 pag. geb. F. 28,—.

Ook dit boek, handelend over een schimmig stuk Stalindictatuur is weinig opwekkende lectuur. Uit veiligheidsoverwegingen liet Stalin gedurende W.O. II verschillende z.i. verdachte minderheden uit de randgebieden deporteren naar Russisch Azië. Deze deportaties van Kaukasusvolken, van Wolga Duitsers en Krimtataren werden op mensonterende wijze doorgevoerd. De slechts zeer gedeeltelijke rehabilitatie en terugkeer in de Chroestjew-era vormen mede de inhoud van dit boek. Kremlinoloog Conquest analyseerde officiële Russische bronnen. Daartoe behoren de publicaties t.a.v. de volkstellingen van 1939 en 1959 en de eerste en tweede druk van de Grote Sovjet-Encyclopedie. De voornaamste conclusie is, dat de bedoelde volken sterk in omvang zijn afgenomen. Een sprekend voorbeeld is het dodencijfer voor de Krimtataren: ruim 46%!

Ook voor deze publicatie geldt: leerlingen kunnen er hun zicht door verruimen niet alleen op de Stalin-tijd, maar ook op de terreurmethoden en hun antipode de humanitas.

In een laatste artikel hoop ik nog in te gaan op de tijd na Stalin.

Dr. P. van der Meulen

DE WAARDE VAN GESCHIEDENISONDERWIJS OP DE CHRISTELIJKE SCHOOL

Naar aanleiding van: drs. H.G. Leih, *Gods hand in de geschiedenis?*, Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen, 1976.

Drs. H.G. Leih, leraar geschiedenis en staatsinrichting aan het Johannes Calvijnlyceum te Kampen, heeft onder bovenstaande titel een deel geschreven van de bij Uitgeversmaatschappij J.H. Kok en onder auspiciën van de Stichting Unie "School en Evangelie" verschijnende reeks: "Cahiers voor het christelijk onderwijs", een serie geschriften waarin getracht wordt "de bezinning op en het gesprek over de identiteit van de christelijke school te stimuleren", aldus het "Woord vooraf" van dit boekje.

Leih stelt in dit cahier vooral de kwestie aan de orde welke betekenis aan geschiedenisonderwijs juist op de christelijke school moet worden toegekend.

Wanneer men, afgaande op de titel: "Gods hand in de geschiedenis?", het vermoeden zou koesteren dat de schrijver zou wensen dat christelijk geschiedenisonderwijs de leerlingen moet kunnen aantonen waar "Gods hand" of "Gods vinger" in de geschiedenis zichtbaar is geworden, vergist men zich. "Het in de lessen werken met de "hand Gods" of de "vinger Gods" acht ik niet mogelijk: wij wéten het eenvoudig niet."¹) Hij polemiseert zelfs fel tegen degenen die (nog) wel deze opvatting zijn toegedaan. "Meermalen vertelden leerlingen mij dat de grote oorzaak van de Duitse inval in ons land op 10 mei 1940 was dat God ons volk wilde straffen voor zijn zonden! Op mijn vraag of het Nederlandse volk vandaag minder zondigt kwam óók een antwoord: vandaag zijn afval en zonde weer even erg en *daarom* (!) zal God weldra de Russen sturen. Dat hebben de kinderen natuurlijk niet van zichzelf; van wie dan wel?"²) En een vrijgemaakt-gereformeerde predikant ds. P.K. Keizer heeft in twee delen een kerkgeschiedenis geschreven bestemd voor het voortgezet onderwijs³). In dit in 1975 verschenen boek lezen we over de geschiedenis van het joodse volk en de val van Jeruzalem (in 70 na Chr.): "Alle assimilatiepogingen (sic), die de joden zelf in de loop van twintig eeuwen dikwijls ondernomen hebben, nl. om op te gaan in het volk waaronder zij leefden, zijn op meestal vreselijke wijze mislukt en *door God zelf verhinderd*: ghetto's, pogroms, "Auschwitz" . . ."⁴)

Tegen dit soort opvattingen, ik schreef het, verzet Leih zich met grote kracht. Hij meent dat wat voortdurend in de bijbel gebeurt: het aanwijzen van Gods handelen, Zijn zegen en Zijn toorn, niet het model mag zijn voor de christelijke geschiedschrijving in de periode waarin wij ons bevinden: die van de "profane geschiedenis", die zich uitstrekt van de opstanding van Christus tot aan Zijn wederkomst. Wel meent hij dat het geoorloofd is, en dat dát wel op de christelijke school gebeuren moet, te getuigen van Gods leiding in de geschiedenis, waarin hij hartelijk gelooft, en van dankbaarheid jegens God om hetgeen men meent of weet van Hem te hebben ontvangen aan wonderbaarlijke verlossing. Van enige indoctrinatie daarbij wil de schrijver echter niet weten.

Ik heb het boekje, aan de inhoud waarvan ik in deze bespreking maar zeer ten dele recht heb gedaan, met waardering en voor een groot deel met instemming gelezen. Wanneer Leih bijvoorbeeld de uitgangspunten formuleert⁵) van zijn dagelijks lespraktijk, kan ik die geheel onderschrijven.

Toch behoeft men, lijkt mij, niet "nourri dans le sérail de l'instruction publique" te zijn om het te betreuren dat hij zo nu en dan het roestige harnas uit de dagen van de school-

strijd weer aantrekt, bijvoorbeeld als hij poneert ⁶⁾ dat in de eerste helft van de negentiende eeuw de openbare lagere school het doel van het christelijk onderwijs "de leerlingen bij de Goede Herder te brengen", wilde belemmeren!

1. pag. 94
2. pag. 89
3. ds. P.K. Keizer, Kerkgeschiedenis. Leerboek voor het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs, 2 delen, Groningen, z.j. (1975).
4. geciteerd door Leih op pag. 36.
5. pag. 79 e.v.
6. pag. 10.

drs. F. van der Made

DE STRUCTURERING VAN HET SCHOOLVAK GESCHIEDENIS IN DE ONDERBOUW VAN HET A.V.O.-V.W.O. (MAVO, HAVO, ATHENEUM EN GYMNASIUM).

Een beschouwing gekoppeld aan — een deel van — de eindexamenproblematiek, de ontwikkeling van onderwijsleerpakketten en de relatie tot maatschappijleer).

Een chronologische structuur van de onderbouw in een concentrische huls.

In de onlangs verschenen inspirerende Kleio-*"special"*¹⁾: het Onderbouwrapport trof ik de volgende zinsnede aan van P.H.F. Gieles: "Er zijn dus in de kontemporaine en in de vroegere geschiedenis onderwerpen aan te wijzen, waar een geschiedenisleraar moeilijk om heen kan, ook al is hij er zelf wellicht op uitgekeken. Het zou wenselijk zijn als er eens een *verantwoorde opsomming* (spat. van mij, v.d.M.) van dit soort onderwerpen werd opgezet".²⁾ Deze wens deed mij onmiddellijk denken aan de verhandelingen die dr. P. van der Meulen op 22 maart 1974 heeft gehouden voor de Commissie Modernisering Leerplan Geschiedenis en Staatsinrichting (CMLGS).³⁾

In zijn toen gehouden betoog aan de hand van stellingen herordende hij in stelling VIII de negen pedagogische doelstellingen van Glöckel⁴⁾ tot een tweetal categorieën:

- a. "doelstellingen die betrekking hebben op het verhelderen van de huidige situatie en
- b. doelstellingen die mensen willen doen kennen als in wisselwerking met anderen levend, deel uitmakend van een groot aantal gemeenschappen en van een samenleving die zelf een integratie van verschillende ordeningen en bindingen vormt. Men zou kunnen zeggen dat de onder a. genoemde doelstellingen aan het verticale en de onder b. vermelde aan het horizontale aspect van de geschiedenis recht doen".⁵⁾

Als de relatie tussen geschiedenis en maatschappijleer aan de orde komt in mijn betoog kom ik hierop terug.

In stelling IX merkte Van der Meulen verder op: "Van alle doelstellingen waarbij het gaat om algemene, overdraagbare inzichten (de onder b. genoemde), die in principe aan willekeurige inhouden gebonden kunnen worden (is) de exemplarische werkwijze aangewezen. Ze kunnen slechts door verdieping in uitgezochte, afzonderlijke themata bereikt worden. Alle doelstellingen die bepaalde, onvervangbare inhouden in hun slechts eenmaal gegeven samenhang vorderen, omdat ze de situatieverheldering dienen (de onder a. genoemde) kunnen niet langs exemplarische weg bereikt worden. Zij eisen een *canon van inhouden* (spat. van mij, v.d.M.) die bepaald wordt door de huidige wereld". Hier wijst de "canon van inhouden" in dezelfde richting als de wens van Gieles naar een "verantwoorde opsomming" zoals in het citaat aan het begin van dit artikel werd vermeld. Stelling X ten slotte luidde: "Indien het in de vorige stellingen geponeerde juist is, zullen de leerplannen voor geschiedenis moeten omvatten:

1. doelstellingen die zowel betrekking hebben op het onder a. genoemde verticale als het onder b. genoemde horizontale aspect,
2. stofomschrijvingen die niet-exemplarische themata omvatten om de onder a. genoemde doelstellingen te dienen en stofomschrijvingen die exemplarisch de onder b. genoemde doelstellingen kunnen verwezenlijken.

Bij de eerstgenoemde stofomschrijvingen zal telkens onderzocht dienen te worden hoe breed de context moet zijn en hoe veelvuldig de verbindingen met andere verticale themata om het heden te kunnen verduidelijken.

Naast de laatstgenoemde horizontale stofomschrijvingen zal een in brede lijnen geschetste oriënterende verticale lijn getrokken dienen te worden". Deze oriënterende verticale lijn wijst weer heen naar de hierboven aangehaalde "verantwoorde opsomming" van onderwerpen en de "canon van inhouden".

In het onderstaande wil ik een poging doen om de door Gieles en Van der Meulen geuite wensen naar een inventarisatie van onderwerpen die tezamen het globale overzicht van de geschiedenis vormen in een vorm te gieten die afwijkt van de suggesties die in het Onderbouwrapport zijn gedaan (zie bijlage). Daarbij zijn de volgende overwegingen gehanteerd:

1. het is wenselijk in de onderbouw van het a.v.o.-v.w.o.⁶⁾ een functioneel globaal overzicht van de geschiedenis aan te brengen, dat situatie-verhelderend kan werken voor de huidige wereld. Niet in de laatste plaats omdat het vak geschiedenis voor nogal wat leerlingen van de onderbouw eindonderwijs is als ze het niet opnemen in hun vakkenpakket voor de bovenbouw;
2. het is in mijn opvatting niet wenselijk onderscheid te maken tussen de brugklas enerzijds en de klassen twee en drie van het a.v.o.-v.w.o. anderzijds. Terwijl klas 4 -v.w.o. niet onder de onderbouw wordt begrepen;
3. om leerlingen van 12 tot 15 jaar niet alleen uit cultuurhistorische (cultuuroverdracht) en pragmatische (situatieverheldering) overwegingen in contact te brengen met de belangrijkste historische topics zullen tegelijkertijd bouwstenen aangedragen dienen te worden om de historische methode⁷⁾ op te bouwen en te doen hanteren op adequate wijze (zie verder). Een en ander om ook de probleemgerichte of probleemgeoriënteerde benadering van historische onderwerpen aan de orde te kunnen stellen. Overigens wordt hiermee niet gesuggereerd dat cultuurhistorische onderwerpen niet probleemgericht behandeld zouden kunnen worden.

Over het gebruik van verschillende didactische werkvormen in verschillende situaties (lees: met onderscheiden bedoelingen) wordt verderop nog een opmerking gemaakt.⁸⁾

4. ter ontwikkeling van de in punt drie genoemde "historische methode" is het wenselijk zowel in de brugklas als in klas twee en drie van het a.v.o.-v.w.o. een aantal onderwerpen ter behandeling te kiezen uit de verschillende tijdvakken (oudheid, middeleeuwen, nieuwe, nieuwste en contemporaine geschiedenis), waarbij in elk leerjaar de chronologische volgorde van de thema's gehandhaafd blijft, de verschillende aspecten van de geschiedenis aan hun trekken komen (culturele, politieke, sociale en economische aspecten) en er een toenemende moeilijkheidsgraad is;
5. de voordelen van een dergelijke aanpak zijn talrijk. Men gaat in elk leerjaar de gehele geschiedenis door in steeds andere themata.

Waarbij de door Van der Meulen noodzakelijk geachte dwarsverbindingen tussen onderwerpen uit eenzelfde tijdvak functioneel en veelvuldig kunnen worden gelegd. Verder wordt elk nieuw onderwerp "in-de-tijd" geplaatst (een belangrijk element van de historische methode in didactische zin) en wordt in de loop van de drie jaar regelmatig teruggegrepen op de eerder behandelde onderwerpen, al of niet uit hetzelfde tijdvak. M.b.t. het laatste komt het verticale aspect in de zin van Van der Meulen functioneel aan de orde; m.b.t. het eerste kan men bij de behandeling van de middeleeuwen zich voorstellen dat bij het onderwerp Paus/Keizer in het derde leerjaar (zie bijlage) teruggegrepen wordt op de feodale verhoudingen die in het tweede leerjaar aan de orde zijn geweest, terwijl bij de Verlichting in het derde leerjaar teruggegrepen wordt op de in het tweede leerjaar behandelde Renaissance - kenmerken.

Terwijl ook vooruit gewezen kan worden van b.v. de Amerikaanse Revolutie, die in het eerste leerjaar (de brugklas!) is gepland naar de Franse Revolutie, die in mijn schema in het derde leerjaar behandeld wordt.

Bovendien kunnen op andere manieren verbanden worden gelegd tussen de door mij geplande onderwerpen: Afrika en/of Latijns-Amerika en/of Azië — Koude Oorlog — kolonialisme/imperialisme/kapitalisme; en Socialisme — Russische Revolutie — Arm/Rijk.

Het is evident dat men op deze wijze met de geschiedenis werkt en dat zodoende de categorieën van de tijd (zie het rapport van de Eindexamencommissie uit 1970) regelmatig aan de orde komen en worden ingeoefend. Ondertussen groeit in de loop der (drie) jaren het globale overzicht in omvang en diepte (toeneming moeilijkheidsgraad; ingeschat!);

6. Uitgaande van twee uur geschiedenis per week gedurende drie jaar lijkt het mogelijk 36 units te plannen à 5 lesuren, waarbij het uiteraard mogelijk is voor de leraar om hierbinnen te variëren in omvang en didactische werkvorm (afhankelijk van de doelstelling).

Sommige thema's vergen bij een frontale aanpak (= doceerles) b.v. slechts drie lesuren, terwijl bij een andere doelstelling de zelfwerkzaamheid (individueel of in subgroepjes) gehanteerd wordt, hetgeen dan zeker zeven lesuren zal vergen.

4-v.w.o.: een experiment met geschiedenis en maatschappijleer

In 4-v.w.o. zou een officieel experiment gestart kunnen worden voor de ontwikkeling van "broad field"-, "core"- of "activity" curricula.⁹⁾

Om het wat eenvoudiger te zeggen: misschien is b.v. projectenontwikkeling mogelijk tussen geschiedenis en maatschappijleer.

Van der Meulen ziet vier van de negen pedagogische doelstellingen van het geschiedenisonderwijs, zoals door Glöckel¹⁰⁾ geformuleerd, te weten de esthetische, de ethische, de monumentalische en de antropologische doelstellingen het horizontale aspekt van de geschiedenis belichten, waarbij het gaat om algemene, overdraagbare inzichten die in principe aan willekeurige inhouden gebonden kunnen worden, die op hun beurt exemplarisch aan de orde gesteld kunnen worden.

De politieke, kritische en antiquarische doelstellingen van Glöckel eisen de behandeling van themata die het heden bepalen en wijzen naar het verticale aspekt van de geschiedenis.

Terwijl de theoretische en filosofische doelstellingen van Glöckel volgens Van der Meulen zowel horizontaal als verticaal gericht zijn.

Wellicht is hiermee al een uitgangspunt omschreven van het vertikale (geschiedenis: procesmatige aanpak) en het horizontale (maatschappijleer: structurele aanpak) aspekt van de geschiedenis.

Waar in het onlangs verschenen rapport Maatschappijleer op orde¹¹⁾ gesteld wordt dat de gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog, in de jaren dertig en veertig "de wetgevers en beleidslieden aanleiding (gaven) tot het uiten van de wens jonge mensen voortaan beter toe te rusten zodat zij zich politiek en sociaal niets meer op de mouw zouden laten spelden"¹²⁾, mag enerzijds geconcludeerd worden dat de historische dimensie aan het vak maatschappijleer niet vreemd is, hetgeen samenwerking met geschiedenis in het kader van een experiment voor de hand liggend maakt, kan anderzijds gewaarschuwd worden voor een onderminning van het bestaansrecht van het vak geschiedenis bij het voortgezet onderwijs. In dit artikel wordt niet verder ingegaan op de afbakening¹³⁾ van de beide schoolvakken geschiedenis en maatschappijleer in het a.v.o.-v.w.o.

Slechts wordt gesuggereerd de mogelijkheid te onderzoeken of een experiment in 4-v.w.o. opgezet kan worden.

In het bovengenoemde rapport staat dat maatschappijleer probleemgericht ¹⁴⁾ is, d.w.z. dat zij zich bezig houdt met "vragen, met problemen, die het samenleven van mensen oproept, waarover maatschappelijke tegenstellingen bestaan en waarop door de samenleving antwoorden moeten worden gegeven en standpunten moeten worden ingenomen" ¹⁵⁾.

Dit sluit vrijwel letterlijk aan bij het horizontale aspekt van de geschiedenis in de formulering van Van der Meulen (zie boven).

Het is op zijn minste een uitdaging om op deze problematiek door te denken in het kader van b.v. projektontwikkeling.

Het centraal schriftelijk eindexamen in geschiedenis

Ook zou ik na mijn opmerkingen over de onderbouw en 4-v.w.o. nog een suggestie willen doen voor het centraal schriftelijk eindexamen in geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw.

Als er dan al een centraal schriftelijk eindexamen moet zijn — en wellicht is dat ook wenselijk voor de volwaardigheid van het vak tussen de andere eindexamenvakken en de moeilijkheden die leraren maatschappijleer in veel gevallen blijken te hebben met hun in de eindbeoordeling niet meetellend vak geven ook een duidelijke indicatie! — zou ik willen voorstellen naar analogie van de M.O.-examens, waarbij men een jaar van tevoren een tijdvak afsprekt, in enigszins gewijzigde vorm ook toegepast door de CEGES met te bestuderen speciale onderwerpen uit de laatste halve eeuw), bij de centrale schriftelijke eindexamens in het a.v.o.-v.w.o. een x aantal van de 36 door mij genoemde thema's (zie bijlage), die in de onderbouw aan de orde zijn geweest, voor een y aantal jaren vast te leggen als zijnde de speciale onderwerpen die schriftelijk geëxamineerd zullen worden. Voor x zou men dan kunnen invullen 2, 3 of 4 en voor y 2 of 3.

De voordelen zijn dat

1. een eind gemaakt wordt aan de overaccentuering van de laatste halve eeuw in de bovenbouw. Zonder overigens te willen stellen dat de laatste vijftig jaar niet een belangrijk element van de leerstof in de bovenbouw zouden mogen uitmaken!
2. het historisch besef vaak beter ontwikkeld kan worden door lengtedoorsneden van langere duur te hanteren en door situaties, toestanden en gebeurtenissen vanuit een verder verleden met het heden te vergelijken;
3. de spreiding van de te toetsen onderwerpen over de verschillende tijdvakken en aspecten van de geschiedenis in mijn voorstel de historische discipline meer recht doet weervaren. Op deze punten wijk ik dus duidelijk af van het standpunt door Prof. Roorda ingenomen op het congres van het Nederlands Historisch Genootschap te Utrecht/Amersfoort op 25 oktober 1974, waarbij hij van het geldende eindexamenprogramma stelde dat men er "niet ongelukkig mee (hoefde) te zijn" ¹⁶⁾. Alhoewelesignaleerd kan worden dat de gebruikte terminologie toch ook weer niet zo positief klinkt!

Onderwijsbeleid, onderwijsleerpakketten en educatieve uitgevers

"Minister Van Kemenade nodigde de Groep Educatieve Uitgeverijen (GEU) in november 1975 uit een hoofdstuk te schrijven over de plaats van de uitgever in de "verzorgingsstructuur". De groep heeft de minister nu een nota aangeboden waarin een concept-tekst voorkomt die men graag opgenomen zou zien in de definitieve versie van de Contourennota.

In het nieuwe onderwijsbestel zal het leermateriaal moeten inspelen op de behoefte aan verschillende vormen van individualisering en differentiatie, aan gevarieerde didactische

werkvormen en aan verschillende leerstijlen. Daarbij doet zich de vraag voor, aldus de GEU-nota, hoe dit allemaal in de vereiste tijd en tegen aanvaardbare prijzen verwezenlijkt zal kunnen worden.¹⁷⁾ Tot zover het bericht in NRC/HB.

Nu behoort het ontwikkelen van modellen voor onderwijsleerpakketten tot de taken van de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). Bij de oprichting van de SLO is vastgelegd dat haar modellen van onderwijsleerplannen, schoolwerkplannen en onderwijsleerpakketten aan het onderwijs en ook aan de educatieve uitgeverijen vrij ter beschikking zullen worden gesteld.

De wens van de GEU is nu dat de educatieve uitgeverijen als (mede) ontwikkelaars van onderwijsleerpakketten in een eerder stadium betrokken worden bij de leerplanontwikkeling. Verder vinden de uitgeverijen dat door middel van enkele proefprojecten onderzocht moet worden welke vorm van samenwerking tussen de SLO en de uitgevers de beste is.

Dit klinkt alleszins redelijk en een voorzichtige ontwikkeling in deze richting lijkt m.i. wenselijk. Wel zou m.b.t. het schoolvak geschiedenis de relatie tussen de Commissie Modernisering Leerplan Geschiedenis en Staatsinrichting (CMLGS), de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) en het lerarencorps (b.v. via de Vereniging van Leraren Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland, de VGN) nader moeten worden uitgewerkt. De methode voor het geschiedenisonderwijs zou d.m.v. de door mij voorgestelde 36 units¹⁸⁾ er een kunnen worden van afgeronde onderwijsleerpakketten met duidelijke doelstellingen, gevarieerde werkvormen en leerstijlen, aanwijzingen voor mediagebruik en ingebouwde toetsen.

Wel is het zaak na te gaan of de wisselwerking tussen de denkers achter het bureau en de leraar in het veld, tussen de theoretici en de praktijkmensen zo georganiseerd kan worden dat het eindprodukt zo groot mogelijke toepassing kan vinden.¹⁹⁾

Daarom kan het wenselijk zijn om na te gaan of aan leraren die dat wensen en die voor e.e.a. de kwaliteiten hebben, niet een jaar "methode-verlof" kan worden gegeven met behoud van salaris (te organiseren b.v. door de VGN, zowel naar het Departement als naar de leraren toe).

Dit team van praktijkmensen kan in overleg met de "theoretici" van CMLGS, SLO en GEU misschien een opening maken in de impasse rond het gebruik van het leerboek geschiedenis.

Voor het Departement van O. en W. is dit geen al te kostbare zaak, terwijl de methode om steeds weer andere leraren de kans te bieden hun bijdrage (gedurende een jaar) te leveren aan de ontwikkeling van onderwijsleerpakketten wellicht een zeer functionele is om het veld (zoals dat heet!) zover te krijgen dat het minder kopschuw wordt voor alles wat met onderwijskundige zaken te maken heeft.

Bovendien kan op deze wijze wellicht iets gedaan worden aan de mening van een grote groep leerkrachten uit de brugklassen²⁰⁾, dat men enigszins sceptisch moet staan ten opzichte van de huidige educatieve uitgevers. Slechts 15% vond dat de werkwijze van educatieve uitgevers voldoende garantie biedt voor de kwaliteit van bestaande methoden en handleidingen.²¹⁾ Verder zegt Lagerweij m.i. terecht dat "een produkt, dat voortkomt uit een leerplanontwikkelingsproces () bezien (moet) worden in het licht van de mogelijke verspreiding". Zijn opmerkingen over de nuttige functie van een handleiding hierbij zou ik willen verbreden tot de instructies bij onderwijsleerpakketten.

De positie van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting

Tot slot zij nogmaals gewezen op de precare positie van het schoolvak geschiedenis in relatie tot de activiteiten die door voorstanders van maatschappijleer worden ontplooid.

In Uitleg nr. 483 stelde de schrijver van het al eerder aangehaalde rapport Maatschappijleer op orde, drs. S. Kolkman, dat historici zich niet moeten "afzetten tegen andere vakken, met name maatschappijleer".²²) En verder dat de VGN zich laat leiden door de "behartiging van eigen belangen en niet van onderwijskundige belangen"²³) en dat "heden-daagse geschiedenis () net als maatschappijleer (gaat) over ideologieën, socialisme en fascisme. Waarom moeten we gescheiden optrekken?"²⁴) Ton Elias zegt in NRS/HB ²⁵): "Er is kritiek die niet aanvaardt dat een van de sociale wetenschappen hier (voor maatschappijleer, v.d. M) tot een soort moederwetenschap zou worden uitgeroepen. Wie de maatschappij kritisch wil bekijken, zou evengoed en misschien beter uit kunnen gaan van geschiedenis of filosofie, zegt men in contra-redeneringen" (i.p.v. sociologie, politicologie of culturele antropologie, v.d. M). Wij historici voelen zeker voor een historisch perspectief in het m.i. tot sociaal-culturele vorming te verbreden schoolvak maatschappijleer. Als zodanig staan we open voor contra-redeneringen. Maar laten we ons niet beperken tot contra-redeneringen alleen zoals ten tijde van de Ledo-projekt discussies enkele jaren geleden. Laat ons de handschoen opnemen (de tijd dringt!) en de strijd aanbinden voor behoud van de vorming tot historisch besef, tot historisch bewustzijn, tot het kunnen denken in categorieën van de tijd, al of niet binnen ons eigen schoolvak geschiedenis. De opmerkingen van Van der Meulen van historische zijde en van Kolkman van de kant van maatschappijleer bieden — het zij nogmaals opgemerkt — perspectieven voor inhoudelijke afstemming van geschiedenis en maatschappijleer.

Zoals boven omschreven biedt 4-v.w.o. experimenteermogelijkheden voor vakken- coördinatie, - integratie of het opzetten van proefprojecten. En laten we ons niet laten verleiden tot het standpunt van drs. H. Dekker, didacticus maatschappijleer aan de RUG, die in ander verband (bevoegdhedenregeling) verzuchtte dat "de minister snel een eind aan de strijd" ²⁶) zou maken.

Laat ons de confrontatie niet schuwen!

Samenvatting

Samenvattend stel ik dus voor

1. een organisatorische verandering in de structuur van de onderbouw, met name een vorm van concentrisch onderwijs, te weten in elk van de eerste drie leerjaren van het a.v.o.-v.w.o. behandeling van onderwerpen uit alle tijdvakken; zie bijlage;
2. een ander centraal schriftelijk eindexamen in de bovenbouw over een aantal thema's (x) te kiezen uit de 36 units die bestemd zijn voor de onderbouw, maar dan uiteraard verbreed en verdiept, terwijl het wenselijk lijkt deze gekozen thema's gedurende een aantal jaren (y) vast te leggen; ook een vorm (de echte!) van concentrisch onderwijs derhalve,
3. om de mogelijkheden te onderzoeken voor experimenten in 4-v.w.o. met een of andere vorm van projektonderwijs, waarbij de onderlinge afstemming van geschiedenis en maatschappijleer beproefd kan worden;
4. een team van praktijkmensen te formeren uit het veld, hetwelk met de CMLGS, de SLO en de Groep van Educatieve Uitgeverijen zich zet aan de ontwikkeling van onderwijsleerpakketten voor geschiedenis;
5. het Departement van O. en W. te bewegen leraren die daarvoor voelen en die daartoe gekwalificeerd zijn een jaar "methode-verlof" te geven om in het bovengenoemde team te kunnen functioneren; en
6. de VGN uit te nodigen de punten 1 t/m 5 te overwegen en na intern beraad en overleg met de achterban e.e.a. te bepleiten bij de bevoegde instanties.

Mijn ontboezeming is langer geworden dan ik verwacht had. Laat ik derhalve besluiten met de constatering dat e.e.a. bij mij is losgemaakt door lezing van het Onderbouwrapport. Mijn ideeën en suggesties gaan zeker niet in tegen de vele vaak voortreffelijke gedachten en uitwerkingen in dit rapport gelanceerd.

Wel hoop ik dat mijn artikel de discussie over de plaats en de toekomst van de "historische vorming" in het onderwijs verder brengt.

Noten

1. Kleio, speciaal nummer, 17e jrg., nov. 1976;
2. idem, p. 32;
3. Kleio, 15e jrg., nr. 10, 1974, p. 800 e.v.;
4. Glöckel, Hans: Geschichtsunterricht, Bad Heilbrunn/Obb, 1973, p. 11/64;
5. Kleio, 15e jrg., nr. 10, 1974, p. 810;
6. de situatie bij het l.b.o., m.b.o. en h.b.o. vereist m.i. een andere aanpak (die de strekking van dit artikel echter te buiten gaat), evenals die aan de lerarenopleiding;
7. Geles maakt in de onder 1. genoemde publicatie hierover enige opmerkingen. Zijn beschouwingen over a. het toepassen van begrippen, b. het ontdekken van samenhangen, c. het signaleren van ontwikkelingen, d. het interpreteren (kennen, begrijpen, vaardigheden: de zogenaamde cognitieve kennis- en vaardigheidsdoelen) en vervolgens over affectieve doelen en de historische attitude zijn m.i. een praktische inbeschrijving van de zeer vele doelstellingen van J. Rohlfes; p. 29 e.v.;
8. voor meer informatie: zie de aardige hoofdstukken 6 en 7 (van J.C.M. Greep) uit: Geschiedenis op school in theorie en praktijk, o.r.v. drs. L.G. Dalhuisen e.a., Groningen 1976;
9. Kleio, 15e jrg., nr. 10, 1974, p. 812;
10. Zie 4;
11. Voorstel voor een raamleerplan maatschappijleer voor scholen voor voortgezet onderwijs, Staatsuitgeverij, nov. 1976;
12. idem, p. 11;
13. zie hiervoor ook: Rohlfes, J. — Umriss einer Didaktik der Geschichte, Göttingen, 1974³, p. 140 e.v. (Geschichte/Sozialkunde); en Lamont, William (ed.) — The realities of teaching history: beginnings, Sussex 1972, p. 144 e.v. (Humanities Programme);
14. Maatschappijleer op orde, Staatsuitgeverij 1976, p. 12;
15. idem;
16. BMGN, dl. 90, afl. 2, 1975, p. 252;
17. NRC/HB, 6-12-1976;
18. ongetwijfeld is een andere indeling in onderwerpen mogelijk;
19. nadat er uiteraard voldoende mee is geëxperimenteerd;
20. zie het proefschrift van drs. N. Lagerweij: Handleidingen in het onderwijs, 1976 (handelsuitgave);
21. Uitleg, 41e jrg., nr. 485, p. 14, 8-12-1976;
22. Uitleg, 41e jrg., nr. 483, p. 5, 24-22-1976;
23. idem;
24. ibidem;
25. NRC/HB, 12-11-1976;
26. idem;
27. zie: Geschiedenis op school in theorie en praktijk, o.r.v. L.G. Dalhuisen e.a., Groningen 1976, p. 351/2 (van mr. A. Huizer) en Kleio, spec. nr., 17e jrg., nov. 1976, p. 95/6 (bijdrage van drs. J. Bakker).

bijlage

<i>leerjaar 1</i>	<i>leerjaar 2</i>	<i>leerjaar 3</i>	<i>3</i>
1. prehistorie (incl. Lage Landen)	1. Atheense democratie (incl. 1 les over Sparta)	1. Romeinse Keizer- rijk (1 les Rep.)	
2. Egypte	2. Oude China	2. Volksverhuizing	
3. Islam	3. Feodalisme	3. Paus/Keizer	
4. "Nederl. Revolutie (16e E.)	4. opkomst steden in m.e. (incl. Lage Landen)	4. Verlichting (1 les Patriotten)	

5. Engelse Revolutie
(incl. relatie Eng-Rep. in 17e E.)	5. Renaissance	5. Industr. Rev.
(incl. Ned.)
6. Amerikaanse Rev.
(18e E.)	6. Reformatie en Contra-R.
(incl. absolutisme)	6. Franse Rev.
(18e E.)
7. Nationalisme
(incl. Duitse en 1t. eenw.)	7. Socialisme
(ook Ned.)	7. kolonialisme/
imperialisme/
kapitalisme
8. Liberalisme
(accent op Ned. in 19e E.)	8. Russ. Rev.
(20e E.)	8. Arm/Rijk
(dekolonisatie)
9. eerste W.O.
(ook Ned.)	9. interbellum
(crisis, fascisme, nat.soc.;
ook Ned.)	9. Lat.-Amerika
(accent op 19e
en 20e E.)
10. tweede W.O.
(ook Ned.)	10. Azië
(accent op 19e en 20e E.)	10. Ned. na 1945
11. Afrika
(accent op 19e en 20e E.)	11. Koude Oorlog	11. Intern. Org.
12.* Staatsinr.
(vertegenw. lich.)	12.* Staatsinr.
(Ned. een democratie;
incl. pol. partijen)	12.* Staatsinr.
(Ned. een rechts-
staat)

*die onderwerpen die niet op organische wijze aansluiten bij de geschiedenisles. Zie voor aansluitmogelijkheden geschiedenis en staatsinrichting²⁾.

dr. N. Maarsen

WAT LOSSE GEDACHTEN OPGEROEPEN DOOR DE LECTUUR VAN HET "RAAMLEERPLAN MAATSCHAPPIJLEER".

Ik wil graag nu al duidelijk maken, waar ik sta. Ik ben niet afkerig van maatschappijleer: ik vind dat de Wet V.O. uitgevoerd moet worden, ik vind ook dat de onderwijs-activiteit van sociaal-wetenschappelijk geschoolde leraren een grote winst is (kan zijn) voor het secundair onderwijs. Ik ben dus geen verdediger van de zgn. 6e stelling van Vellenga, die herhaaldelijk en met instemming, ja ritueel, door collega-historici in het onderwijs wordt geciteerd.¹⁾

Ook wil ik nu al duidelijk maken dat ik reageer, omdat ik zeer geïnteresseerd ben in het onderwijs als systeem, waarbinnen de maatschappijleer haar plaats moet krijgen. En omdat ik als geschiedenisdocent met bijzondere belangstelling, zo niet als belanghebbende, de opmars van dit belendende vak gadesla.

1. Beginsituatieve opmerkingen

Bij de lectuur van het rapport is nogal eens de gedachte opgekomen dat de Kerngroep (de collectie auteurs van het Raamleerplan dus) wel erg in een luchtledig heeft gewerkt.²⁾ hoe methodisch en nauw aansluitend bij de werkelijkheid zou het niet geweest zijn om te inventariseren, wat tot nog toe, d.w.z. sinds de invoering van de Wet V.O., aan maatschappijleer is gedaan, welke denkbeelden omtrent het vak leven c.q. domineren in (georganiseerde) kringen van leraren belast met het onderwijs erin! Voorts zou het voor de hand liggend geweest zijn om de inventarisatie verder uit te strekken over de andere vakken in het voortgezet onderwijs. Om nog even terug te komen op Vellenga's Zesde: natuurlijk bevatten de programma's van de meeste geschiedenisleraren maatschappijleer elementen, direct, voor zover hun lessen ten doel hebben de huidige situatie te verhelderen (het bekende verticale aspect), indirect, voor zover het horizontaal aspect in de lessen centraal staat. Mij dunkt, een soortgelijke opmerking zou kunnen worden gemaakt door leraren aardrijkskunde, economie, recht, filosofie en vermoedelijk door hen die met onderwijs in gans andere vakken belast zijn.³⁾ Een dergelijke inventarisatie zou gericht geweest kunnen zijn op het cognitieve aspect, maar ook en met bijzondere beklemtoning op het terrein van de (levens)houding. Ik heb hierbij het oog op een belangrijk element in het denken van de auteurs, namelijk hun gerichtheid op aankweking c.q. versterking van een houding van maatschappelijke weerbaarheid.

In feite zou het de Kerngroep gepast hebben een beschouwing te wijden aan het onderwerp "maatschappelijke weerbaarheid". Antwoorden hadden geformuleerd dienen te zijn op vragen als "Hoe word je eigenlijk weerbaar(der)?" In hoeverre speelt het onderwijs daarin een aanwijsbare rol?", "Zou het bijv. kunnen zijn, dat een jongere weerbaar(der) wordt, doordat hij onder leiding van de leraar Nederlands nauwkeurig teksten leest en analyseert?", "Zou misschien een leerling, die in de Moderne Vreemde Talen-uren in hoofdzaak taalvaardigheid opdoet, minder kans hebben op verhoging van zijn weerbaarheid dan iemand, die daarnaast leert diepzinnige literatuur te bestuderen?". Men denke in dit verband aan het argument dat wel eens gebruikt werd voor de studie der Klassieke Talen: lectuur van — noodzakelijk — rijpe, volwassen teksten betekent een stimulering van het rijpingsproces. Of men denke aan de grote weerbaarheid van ons volk, tegenover het binnengedrongen fascisme: een enkele gedachte aan de inzet van de stakers in februari 1941 is voldoende om te beseffen, dat maatschappelijke weerbaarheid ook kan groeien buiten de school, en mocht de school haar steentje bijgedragen hebben, dan toch zeker

een school, waarin van maatschappijleer nog geen sprake was.

Waarom, zo vraag ik, heeft de Kerngroep deze inventarisatie niet verricht? Waarom heeft zij zich geen vragen gesteld als boven geformuleerd zijn?

Nog in een ander opzicht laat het Raamleerplan te wensen over. Niet dan vaag krijgen wij een indruk van de diversiteit der inzichten zowel van de Kerngroep als meer algemeen in den lande. In geen enkel opzicht heeft de Kerngroep iets gedaan aan een expliciete positiebepaling. Moet de lezer soms genoegen nemen met de algemene, zelden in enig ander rapport te beluisteren en daardoor misschien wantrouwen opwekkende mededeling, dat "doelmatig, collegiaal en toegewijd werken mogelijk was".⁴⁾ Waarom hebben de auteurs of is het een auteurscollectief? — zich niet aan de lezers voorgesteld?

2. De pijlers van het Raamleerplan.

De opsomming van de algemene problemen van het menselijke samenleven (de maatschappelijke ordening, arbeidsdeling en ongelijkheid, het probleem van de cultuur, van de verhouding tussen het collectief en het individu en van de maatschappelijke ontwikkelingen⁵⁾), die richting gevend is voor de leerinhouden, maakt een goede indruk. Dat geldt evenzeer voor de schets van de hoofdtrekken der moderne samenleving: de hogere productiviteit, de sterk toegenomen betekenis van onderwijs en wetenschap, de schaalvergroting, de sterke groei van diensten en tertiaire arbeid, de toenemende maatschappelijke interdependentie en de vergroting van de betekenis van mobiliteit, vervoerswezen en communicatie.⁶⁾

Als leek vraag ik mij af, of deze opsommingen elk voor zich gedragen worden door enige, algemeen aanvaarde opvattingen in kringen van beoefenaren der sociale wetenschappen. Of zijn zij keuzen uit enige, meer algemeen aanvaarde opvattingen? In het laatste geval zou ik als lezer graag de criteria hebben willen leren kennen. En nog een vraag: zijn deze opsommingen mede tot stand gekomen door toepassing van een eliminatie-methode? Een vraag die gemakkelijk voortkomt uit de ervaring, dat het een en ander "vergeten" is. Ik noem maar wat op. Moet de leraar maatschappijleer ook aandacht geven aan de maatschappelijke betekenis van de individuele retraite in de vorm van introspectie en meditatie? Aan problemen van ideologische betekenis: "I have a dream", de zingeving door het marxisme, religieuze problematiek? Aan de betekenis van gewoonten en gebruiken, bijv. op het terrein van voeding en kleding? Aan de machtige invloed van voorstellingen, met name van stereotypen? Aan de vérstrekkende gevolgen van de voortgaande urbanisatie en de urbane levenswijze, met name in de betekenis van deze laatste voor de verhouding tot de natuur?⁷⁾

Meer in het algemeen lijkt mij het volgende een alles overheersend probleem voor de leerinhouden van maatschappijleer. De geweldige bloei der sociale wetenschappen heeft nauwelijks enige sturende betekenis voor de oplossing van maatschappelijke problemen. De polemologie verhindert geen oorlogen, de planologie is vaak meer een aspect dan een beïnvloeder der urbanisatie. Onvoorspelbaarheid, geringe bestuurbaarheid, zorgen en angsten, het "doos van Pandora"-achtige karakter van maatschappelijke vernieuwingen langs wetenschappelijke weg, 't zouden belangrijke elementen moeten zijn in elk onderwijs, dat mede uitgaat van sociaalwetenschappelijke theorieën — — —.^{7a)}

Laten wij met deze opmerkingen over de beperkingen van het menselijk vermogen in gedachte nog eens nader de auteurs van het Raamleerplan beschouwen.

Juist in hun opsommingen en in wat zij niet (expliciet) noemden leren wij hen nader kennen. Het is opmerkelijk dat zij spreken over "de" moderne samenleving met die en die

kenmerken, zonder dat zij open oog hebben voor de "ongelijkzijdigheid" der verschillende maatschappelijke bestanddelen, het taaie voortbestaan van overgeleverde voorstelling en gedragswijzen naast de aspecten die door de auteurs zijn opgesomd, voorstellingen en gedragswijzen, die vaak diepgaand het "moderne" gedrag bepalen.⁸⁾

Bij deze onhistorische zienswijze past een grote aandacht voor discontinuïteit en een overeenkomstig geringe voor de beperkingen, die nu bestaande processen en structuren inhouden voor de individuele en collectieve vrijheid van handelen.⁹⁾ Bovenal past daarbij, dat de auteurs zich van de historische component geen helder beeld hebben weten te scheppen.¹⁰⁾

Tenslotte valt op, hoe gering hun aandacht is voor de betekenis van denkbeelden en gevoelens, hoe groot hun geloof in een voortgaande rationalisering van het bestaan.¹¹⁾

Het vermoeden duikt op, dat het denken en theoretiseren van de Kerngroep nauwe verwantschap vertoont met de meer materialistische stroming in de laat 18e eeuwse verlichting en met het optimistisch rationalisme der 19e eeuw. De auteurs vormen samen een sterke aanwijzing voor de taaigheid van denkinhouden en -structuren, die zelfs een massaal uitbreken van het irrationele, zinloze en vervreemdende wisten — en weten — te overleven! Wie zal beweren, dat zulk denken en theoretiseren geen recht van bestaan heeft! Maar het ware beter geweest indien de Kerngroep wat meer vogels van diverse pluimage had omvat, al zou dat ten koste gegaan zijn van de eensgezindheid, die "doelmatig, collegiaal en toegewijd werken mogelijk" maakte.¹²⁾

3. De Kerngroep en de praktijk.

Ik begeef me nu wel op glad ijs: zelf alweer een tijd uit het voortgezet onderwijs, bovendien geen man van de sociale wetenschappen en zonder veel contacten in de wereld van leraren maatschappijleer. Maar ook met deze beperkingen lijkt het Raamleerplan mij *m.h.o. op de praktijk* een volstrekt onvoldoende werkstuk. Ik grond deze negatieve indruk op de volgende punten.

In de eerste plaats is de Kerngroep in het geheel niet ingegaan op het probleem "Maatschappijleer . . . , maar in welke schooltype, voor welk soort leerlingen?" Men krijgt de indruk dat zij geen kennis genomen heeft van de resultaten der ontwikkelingspsychologie noch van de problematiek van de democratisering van het voortgezet onderwijs noch van de veralgemening van het beroepsonderwijs.¹³⁾

In de tweede plaats gaat de Kerngroep de belangrijke vraag, hoe men dan thematisch moet werken, en met name of dit al dan niet moet gebeuren binnen de perken van de begrippen kernleerstof en minimumleerstof, uit de weg.¹⁴⁾

In de derde plaats stuurt zij de programmacommissie en de leraren de wei in met Taba, zonder dat zij zich bekommert om de operationaliseringsproblematiek die aan Taba's werk vast zit.¹⁵⁾

Tenslotte, welk een optimisme over de ontwikkeling van maatschappijleer in het veld! We zien ze al, die leraren, die zo tussen de 1300 en 1500 uur 's jaars aan lessen, voorbereiding daarvan en correctie en nabespreking geven, zo'n 400 overhouden voor studie en vergaderingen (waarvan vele binnen de eigen school) en die dan voor het verantwoord maken van een leerplan regionaal en als team dikwijls bijeenkomen. Het enige lichtpunt lijkt me, dat hun veel werk uit handen genomen kan worden door de onderwijskundige, die steeds aanwezig zal zijn . . .¹⁶⁾

Alle gekheid op een stokje: wat verwacht men van de mensen in het veld, die al moeite genoeg zullen hebben om zich de inhoud van dit vaak duistere¹⁷⁾ rapport eigen maken?

4. Een paar aanbevelingen tot besluit.

Dit Raamleerplan kan pas gaan functioneren (en daarmee bedoel ik én als richtlijn voor de programmacommissie én als eerste stap tot eenwording in het veld), indien het — herschreven — aan de volgende voorwaarden voldoet.

1. Men moet duidelijk en zonder tegenzin zijn uitgegaan van c.q. zich aangesloten hebben bij hetgeen reeds gebeurt (de inventarisatie).
2. Het Raamleerplan moet gebouwd zijn op de expliciet gemaakte uitgangspunten van een rijk geschakeerde Kerngroep.
3. Het moet geschreven zijn naar een pluralistische samenleving toe, met veel meer nadruk dus op divergentie (en ook op de onzekerheden die zijn blijven bestaan).
4. De auteurs moeten het Raamleerplan zijn eigen plaats geven temidden van de opvattingen omtrent en de dagelijkse werkelijkheid van maatschappijleer in de ons omringende en met de onze verwante samenlevingen.
5. Het moet helder, goed begrijpelijk geschreven zijn (haal er een ervaren neerlandicus bij en maak duidelijk, voor wie het document geschreven is).

Noten (indien niet anders aangegeven, hebben de verwijzingen betrekking op het Raamleerplan)

1. De argumentatie vond mondeling plaats in een discussie tussen Vellenga en Hugenholtz op 2 mei 1975: de geldigheid ervan werd onvoldoende aangetoond).
2. Zie met name het Doelstellingenhoofdstuk, pp. 7-8.
3. Het *lijkt* imperialistisch, wanneer de auteurs stellen dat "... het object van de maatschappijleer ... de sociale werkelijkheid ..." is. Ik weet dat het schoolvak geschiedenis deze objectomschrijving mede in zijn doelstellingen betreft; ik vermoed dat andere schoolvakken dat ook doen. Men zie p. 19.
4. Zie p. 5.
5. Zie pp. 20-22.
6. Zie pp. 28-31.
7. Het blijft natuurlijk denkbaar dat de auteurs zullen antwoorden, dat al deze onderwerpen onder hun opsommingen te brengen zijn: in dat geval verdient het de sterkste aanbeveling deze opsommingen concreter te maken. Maar vergelijkt men p. 28 ("Besluit"), dan kan toch gemakkelijk de indruk ontstaan, dat onderwerpen als door mij opgesomd, bewust buiten beschouwing zijn gelaten.
- 7a. Deze laatste opmerking geeft mij het volgende in. De auteurs blijven wel erg vaag over de verhouding van het schoolvak maatschappijleer tot de sociale wetenschappen. Die spelen een rol, maar welke? En spelen ze alle een rol? Of gaat het meer om "de sociaal-wetenschappelijke aanpak" (is die er?) De vaagheid wordt nog groter, doordat gesteld wordt, dat de informatie uit deze wetenschappen maar een (klein?) onderdeel zal vormen van alle informatie die de leerlingen via het nieuwe schoolvak zullen krijgen, zoals we op p. 9 kunnen lezen. Waarom werd geen poging gedaan om ook die andere informatie in kaart te brengen?
8. Men zie de curieuze gedachte, als zou de USSR een sprekend voorbeeld van een moderne samenleving zijn (p. 28). Mij dunkt, dat de theorie van de "ongelijkzijdigheid" een veel betere mogelijkheid tot analyse van de Sowjet-samenleving biedt.
9. Zie pp. 20, 28. Let ook op het naïeve gemak waarmee men heen stapte over de problematiek van de aanvaarding der traditionele waarden (p. 7).
10. Zie de merkwaardige opsomming van drijvende krachten in de maatschappelijke ontwikkeling (p. 34: "Besluit"); zie ook de al even curieuze opsomming op p. 7: het meest in het oog springend is het gebrek aan relatie tussen 1.1. en 1.4.!
11. Zie pp. 31, 33-34, 38.
12. Zie p. 5. — De Kerngroep lijkt mij ook niet in staat geweest te zijn om de boodschap achter het plan der meer agogisch gerichten op te vangen. Hoe weinig ik zelf ook voel voor een dergelijke vulling van het vak, toch beluister ik hierin een poging om de mogelijkheden en onmogelijkheden van samenleven op pregnante wijze aan de orde te stellen.
13. Men zie de primitieve 2-delige b.o./a.v.o. op p. 44.
14. Zie pp. 39-40.

15. Zie p. 43 e.v. — Zouden de programma-commissie en de leraren wél iets kunnen doen met het kwadrant en deszelfs toepassing op "elite" (pp. 16-19, 23-27): zie vooral het vertrouwen van de Kerngroep in het kwadrant als onderwijsinstrument (p. 19).
16. Zie p. 43.
- 17) Een serie vragen welt op, alle betrekking hebbende op minder gemakkelijk te interpreteren tekst.
 - Bestaat er naast "onnodige" ook "nodige bevoogding" (p. 7)?
 - Wat wordt bedoeld met "deze" in de zin "Binnen deze visies op onderwijs zullen de vakspecifieke doelstellingen van maatschappijleer functioneren (p. 7)?
 - Is maatschappijleer een wetenschap? En wat is precies een terreinwetenschap (p. 9)?
 - Wat bedoelen de auteurs met "historisch essentiële momenten" (p. 20)?
Hebben ze daarover raad ingewonnen bij vakhistorici?
 - Wat is de functie van het voorbeeld "elite" in een raamleerplan (p. 23)? Soms aarzelde ik even: "een raamleerplan of een leerboek?"
 - Wat wordt bedoeld met "maatschappelijke problemen, in de zin "Verschillen tussen moderne samenlevingen kunnen . . . zodanig (zijn), dat zij . . . een oorzaak voor maatschappelijke problemen vormen . . ." (p. 30)?
 - Is de "roep om stabiel gezag" voldoende omschreven als "(roep om) beheersing agressie, geweld, kriminaliteit" (p. 32)?

Ik laat maar daar de cryptische zinsnede "de historische bepaaldheid ervan" (wáarvan?) op p. 38 en het merkwaardige stilisticum " . . . de tegenstelling tussen de objectieve benadering (krijgt) opnieuw meer aandacht . . ." op p. 18.

AANTEKENINGEN

drs. A. Geiman-Halff
HET KONFLIKT IN HET MIDDEN OOSTEN

Inleiding

De aankondiging, dat één der onderwerpen voor het experimentele schriftelijk eindexamen geschiedenis voor het cursusjaar 1977, het conflict in het Midden Oosten zou zijn, heeft een stroom van publicaties, zowel voor docenten als leerlingen, ten gevolge gehad. Aangezien bij vergelijking bleek, dat deze uitgaven onderling sterk in kwaliteit verschillen, leek mij een bespreking van de boekjes op deze plaats niet ongerechtvaardigd.

Het betreft de volgende uitgaven¹):

- Geschiedeniswerkplaats 2: Het Midden Oosten. Beetsma c.s. Uitg.: Wolters-Noordhoff
- C.S.E.-Katernen Geschiedenis voor MAVO, HAVO en VWO: Het Midden Oosten.
K. van Dijk; A.J. Plas; H. Ulrich; A.L. Verhoog. Uitg.: Malmberg Den Bosch
- Histo-Speciaal: 3 Het Midden Oosten, J. Goedhart. Uitg.: Thieme-Zutphen
- Dichterbij: Het Midden Oosten 1917-1975. Drs. E.G. Hoekstra. Uitg.: J.H. Kok-Kampen

Achtereenvolgens zullen de volgende onderwerpen aan de orde komen: Allereerst een algemeen gedeelte over de ideologische achtergronden van het conflict, n.l. het Joodse en het Arabisch-Palestijnse nationalisme. Aangezien het conflict in essentie is terug te voeren op een botsing tussen deze beide, is dit onderwerp van eminent belang. Een moeilijkheid bij de behandeling van dit onderwerp vormt de chronologische begrenzing die de eindexamen commissie gesteld heeft (n.l. de jaren 1917-1967). Dit leidt bij een thematisch onderwerp tot een m.i. ontoelaatbare caesuur, die onbegrip in de hand werkt. Dit geldt met name voor het Zionisme, dat niet begrepen kan worden zonder een historisch overzicht over een tijdvak, dat lang voor de genoemde begrenzing ligt.

Na het ideologische gedeelte volgt een korte bespreking van ieder der boekjes afzonderlijk. Hierbij zal in concreto worden ingegaan op een aantal omissies en onjuistheden, met name in de uitgaven van Wolters-Noordhoff en Malmberg, daar deze twee in kwaliteit ver achter blijven bij de andere twee.

Om de omissies te rechtvaardigen gebruikt men wel het argument, dat er niet naar volledigheid gestreefd is en dat het betreffende boekje b.v. de aanvullingen en richtlijnen van de docent behoeft. M.i. ten onrechte, waar het omissies betreft op punten van essentieel belang, aangezien stofbeperking nooit en te nimmer tot een onevenwichtige stofverdeling mag leiden. Hierdoor kunnen accentverschuivingen ontstaan of zelfs een geheel onjuiste voorstelling van zaken. Men dient hierbij niet de indruk te onderschatten, die het geschreven woord maakt op de leerling t.a.v. het gesproken woord van de leraar. Dit afgezien van het feit, dat niet van de leraar verwacht kan worden dat hij zonder meer expert is op het gebied van ieder opgegeven onderwerp.

Het Joods en het Arabisch-Palestijns nationalisme

Algemeen

Het nationalisme is een gekompliceerd historisch verschijnsel, niet in de laatste plaats, omdat hieraan een uiterst subjectief criterium ten grondslag ligt, n.l.: de identiteit van een groepering, zoals deze door die groepering zelf ervaren wordt. Hiervan uitgaande zou men het nationalisme kunnen definiëren als het streven naar een optimaal klimaat (n.l. een eigen onafhankelijk staatsverband) voor de ontplooiing van de eigen identiteit van een bepaalde ethnische groepering.

T.a.v. het Joodse en het Arabisch-Palestijnse nationalisme geldt als extra complicatie, dat het hier gaat om een niet-westerse identiteit, die vanuit de moderne westerse gezichtshoek moeilijk te begrijpen is. Het feit, dat men hierbij probeert het geheel der begrippen en verschijningsvormen van deze identiteit uit te drukken in een terminologie die ontleend is aan de westerse begrippenwereld, heeft de onduidelijkheid versterkt. Ik denk hier b.v. aan de verhouding nationaliteit — godsdienst — staat bij beide volkeren, die essentieel verschilt van de westerse verhoudingen. Dit onbegrip t.a.v. hun identiteit hebben het Joods en het Arabisch-Palestijns nationalisme dus met elkaar gemeen.

- 1) Een deel van de kritiek geldt ook voor de "Mededelingen van de C.E.G.E.S. commissie" over het conflict in het Midden Oosten. Zie *Kleio* 16(1975) 233-305; die korthedshalve buiten beschouwing gelaten moest worden.

Het Joods nationalisme

De Joodse identiteit bestaat uit twee elementen: nationaliteit en godsdienst. Deze dubbelidentiteit kenmerkt zich door twee eigenaardigheden: De eerste is het feit, dat de beide elementen een niet te scheiden eenheid vormen, die zich verhouden tot elkaar als de twee zijden van een medaille. Deze vorm van identiteit ligt diep geworteld in de denkwereld van de Oudheid en stamt uit een tijd toen de begrippen "staat" "volk" en "godsdienst" samen vielen in die zin, dat betekenis en geldigheid van het staatkundig gebeuren en het volksbestaan ontleend waren aan de godsdienst. De tweede eigenaardigheid is de verbondenheid van de beide elementen van de identiteit aan het land Israel, oftewel Palestina. Voor een ieder die bekend is met het Oude Testament behoeft dit geen nadere toelichting.

Deze natio/religieuze identiteit heeft zich evenals de gebondenheid van beide elementen aan het land Israel gehandhaafd tot in onze tijd en vormt de grondslag van de moderne nationale Joodse beweging, het "Zionisme": "Niemand kan het simpele feit ontkennen, dat het Joodse volk in nagenoeg elk stadium van zijn geboekstaafde geschiedenis zijn natie-zijn (zijn "ethniciteit") als een vanzelfsprekendheid heeft aangenomen. In dit opzicht stelt het 19de eeuwse Joodse nationalisme niet een nieuw begin voor, doch alleen maar de moderne vormgeving van een traditioneel, historisch bewustzijn. Het verschilt van het oudere nationalisme alleen in de zin, waarin elk modern nationalisme per definitie van vroegere vormen van volks-bewustzijn verschilt."

Aldus R.J. Zwi Werblowsky, hoogleraar in de vergelijkende godsdienstwetenschap aan de Hebreeuwse Universiteit te Jeruzalem (zie "Israel — het volk en het land" in publikatie no. 6 van het C.I.D.I.; pag. 17). Voor velen (zoals ook duidelijk blijkt uit de recente publikaties over het konflikt in het Midden Oosten) is het bestaan van een Joodse nationaliteit, althans de historische continuïteit ervan, een moeilijk te accepteren punt. Men is veeleer geneigd de Joden te zien als een godsdienstige groepering, wier nationalisme is ontstaan (of: na een 2000 jarige onderdrukking opnieuw is ontstaan) onder invloed van het 19de eeuwse Europese nationalisme en het daarmee gepaard gaande antisemitisme.

M.i. heeft deze eenzijdige opvatting van het Jodendom als een godsdienst twee oorzaken: Allereerst is men vanuit de Christelijk-Westerse denkwereld, gesecculariseerd of niet, gewend de Joden in een religieuze context te plaatsen, aangezien zij een rol spelen in de Christelijke godsdienst. Het Oude Testament getuigt weliswaar van het natio-religieuze verleden van de Joden, maar heeft voor de Christenen een uitsluitend religieuze betekenis. Deze betekenis projecteert men automatisch op het hedendaagse Jodendom, zonder in staat te zijn de Joden objectief althans los van de relatie die het Christendom ten aanzien van hen heeft, te beoordelen. Dit heeft ertoe geleid dat men geen begrip heeft voor de andere facetten van het Jodendom dan de godsdienstige, zoals nationaliteit en cultuur, noch voor de opvattingen die de Joden over zichzelf hebben.

De tweede oorzaak voor de eenzijdige benadering van de Joden als een godsdienstige groepering ligt in de ontwikkelingen die het Europese Jodendom doormaakte als gevolg van de Verlichting en de Franse Revolutie: In de Middeleeuwen hadden de Joden autonome gemeenschappen gevormd, vreemdelingenkolonies, waarbinnen de natio-religieuze identiteit en de Joodse cultuur (tot uiting komend in eigen onderwijs, rechtspraak etc.) onverminderd gehandhaafd bleven. De autonome status van deze gemeenschappen paste juridisch gezien in de Middeleeuwse standenmaatschappij, die een korporatieve structuur had.

Toen echter ten tijde van de Franse Revolutie de moderne eenheidsstaat ontstond en de Middeleeuwse korporaties opgeheven werden, moesten ook de "Joodse staatjes in een staat" verdwijnen. Dit leidde tot de ontmanteling van de autonome Joodse gemeenschappen, de traditionele dragers van de Joodse nationaliteit.

Tegelijkertijd werden de Joden onder de nieuwe staatsvorm erkend als gelijkberechtigde burgers. In ruil hiervoor moesten zij echter uitdrukkelijk afzien van de idee van een eigen nationaliteit, aangezien dit in strijd met het staatsburgerschap werd geacht. Voortaan werden de Joden beschouwd en behandeld als een religieuze groepering: burgers van het "Mozaïsch geloof", zoals ze toen vaak genoemd werden, om het woord Jood, dat een nationale konnotatie had, te vermijden.

Zolang zij de vreemdelingenstatus hadden, waren de Joden, zowel ideologisch, cultureel als juridisch gebonden aan de autonome Joodse gemeenschappen. Deze gemeenschappen werden nu opgevolgd door godsdienstige organisaties ("kerkgenootschappen"), waarvan het lidmaatschap volgens het principe van de vrijheid van godsdienst vrijwillig was, zodat de band van de Joden met het Jodendom alreeds losser begon te worden.

Deze ontwikkelingen, n.l. de negatie van de Joodse nationaliteit en de afbraak van de Joodse cultuur tijdens de eerste helft van de 19de eeuw in Europa, leidden tot het godsdienstige beeld, dat nu als representatief voor het Jodendom wordt gezien.

Onder de Joden waren groeperingen, die deze ontwikkelingen met vreugde begroetten en er zelfs voor geijverd hadden. In ruil voor de kans op integratie in de dominante maatschappij gaven zij graag een

stuk Joodse identiteit op.

De afbraak van de Joodse identiteit, die de emancipatie met zich mee bracht, veroorzaakte echter ook een identiteitskrisis, die in omgekeerde richting werkte. En het is in deze kringen van Joden, die zich verzetten tegen de toenemende assimilatie, dat de moderne nationale Joodse beweging, het Zionisme, zijn oorsprong vond. Dit in tegenstelling tot de zo vaak gehoorde opvatting, dat het 19de eeuwse antisemitisme de oorsprong vormt van het Zionisme.

Dit vroege Zionisme, dat zich verzette tegen de met de emancipatie gepaard gaande assimilatie was niet politiek, maar uitsluitend praktisch en kultureel gericht: Het streefde naar een nationale renaissance door middel van vestiging in het land Israel en door middel van een herleving van de Joodse kultuur. Dit laatste uitte zich in (succesvolle) pogingen het Hebreeuws weer tot spreektaal te maken.

Ook het slagen van andere Europese nationale bewegingen, zoals de Italiaanse éénwording, werkte inspirerend b.v. in het geval van de Hegeliaan Mozes Hess, die de leermeester van Karl Marx was geweest. Dit vroege Zionisme speelde zich af tussen 1840 en 1880, dus vòòr de grote antisemitische uitbarstingen van de laatste decennia van de 19de eeuw.

Pas vanaf 1880 begon het antisemitisme een rol te spelen in de ontwikkeling van de Zionistische ideologie, hoewel nog steeds in een vorm, die ontleend was aan de emancipatorische denkwereld. In 1882 schreef de uit Odessa afkomstige Joodse arts Leon Pinsker zijn "Autoemanzipation", waarin hij de idee ontvouwde, dat „aangezien de individuele emancipatie van de Joden in de hen omringende maatschappij mislukt was, er gestreefd moest worden naar een emancipatie van de Joodse natie tot gelijke van de andere naties.

Het was tenslotte Herzl, die het politieke Zionisme introduceerde, dat voor de buitenwereld representatief is geworden voor de gehele Zionistische beweging. Herzl konkludeerde, dat een eigen staatsverband voor het Joodse volk noodzakelijk was en legde daartoe de nodige kontakten met de politieke wereld van zijn tijd. Zijn ideologische bijdrage tot de beweging was echter gering.

Aanvankelijk stonden de beide richtingen in het Zionisme, de praktisch-kulturele en de politieke afwijzend tegen over elkaar tot Chaim Weizmann, de latere President van Israel het verband tussen beide legde met zijn concept van het synthetische Zionisme, dat er van uitging, dat beide richtingen elkaar komplementeerden.

Naast politiek en kultureel Zionisme moet nog genoemd worden het socialistisch Zionisme. Deze richting, waaruit de Israelische leiders zijn voortgekomen, streefde naar de opbouw van een socialistische maatschappij in het land Israel. Deze richting heeft de maatschappelijke structuur van de staat bepaald (zie o.a. de kibboetsim en de centrale plaats van de machtige vakbond).

Het hierboven gesignaleerde onbegrip voor de Joodse identiteit en de ideologie heeft geleid tot de wijd verbreide en eenzijdige opvatting, dat het Zionisme een gevolg was van het feit dat het antisemitisme de assimilatie had doen mislukken: Dat het Zionisme in eerste instantie juist opkwam als een nationale verzetsbeweging tegen de assimilatie, kan alleen maar verklaard worden vanuit het bestaan van een eigen nationale en kulturele identiteit. Dat het Zionisme naast fysieke overleving ook instand houding van de Joodse natio-religieuze identiteit en de Joodse kultuur beoogde en beoogt wordt door velen niet begrepen. En dat is nu juist datgene, wat naar de opvattingen van de Joden in de strijd om het behoud van de onafhankelijkheid van de staat Israel op het spel staat.

Het Arabisch-Palestijns nationalisme

Ervan uitgaande, dat het konflikt in het Midden Oosten op dit moment in essentie een strijd is tussen twee nationale bevrijdingsbewegingen — die van de Palestijnen en die van de Joden — valt het op, dat de onderzochte boekjes relatief weinig aandacht besteden aan de Palestijnse nationale beweging. Veel eer beschrijft men de Arabische kant, door te wijzen op het overkoepelend Pan-Arabisme of het nationalisme van enige Arabische staat afzonderlijk. De achtergronden en ontstaansgeschiedenis van de Palestijnse bewustwording worden onvolledig weergegeven en in sommige gevallen zelfs onjuist (zo laten Beetsma c.s. de P.L.O. starten na 1967, terwijl El-Fatah reeds in 1958 en de P.L.O. in 1964 werden opgericht! Wolters-Noordhof: pag. 15)

Voordat ik verder op de Palestijnse Bevrijdingsbeweging inga, veroorloof ik mij nog één opmerking over het Pan-Arabisch nationalisme: Zowel in Wolters-Noordhof (pag. 30) als in de uitgave van Malmberg (pag. 19) stippen de schrijvers terloops het tragische lot aan van het Koerdische volk. Als de situatie van de Koerden een uitzondering op de regel zouden zijn, kan men dit "terloops aanstippen" tolereren. Zo is het echter niet: Het Pan-Arabisme staat uitermate intolerant t.o.v. minderheden in de Arabische wereld en daarvan is het Koerdische drama een goed voorbeeld. Zonder afbreuk te willen doen aan de vele verdiensten van het Arabische eenheidsstreven moet er m.i. met klem op gewezen

worden hoe de Arabieren met hun minderheden te werk gaan. Vooral omdat dit gedrag inherent is aan de Pan-Arabische idee. Deze gedachte gaat uit van een groot samenwerkend Arabisch (ook wel Islami-tisch) verband en keert zich principieel tegen elk onafhankelijkheidsstreven van niet-Arabieren in de Arabische wereld. Een paar voorbeelden:

In 1935 werd in Irak de gehele Assyrische bevolkingsgroep uitgeroeid; Het Arabische Sudan heeft de afgelopen twintig jaar bijna één miljoen zwarte Christenen uit het Zuiden omgebracht; Algerije dis-krimineert in ernstige mate zijn niet-Arabische Berbers.

Deze vormen van onderdrukking spelen in de huidige konstellatie van het Midden Oosten een belang-rijke rol en het zou bepaald niet vreemd zijn om uit deze feiten lering te trekken over de Arabische houding tegenover Israël. Want ook het Joodse volk is een niet-Arabische minderheid in het Midden-Oosten. Wellicht speelt de Pan-Arabische intolerantie tegenover niet-Arabieren een voorname rol in de reeds 29 jaar durende strijd van de Arabische landen tegen Israël. Aan dit aspekt refereren de be-doelde boekjes niet of nauwelijks.

Nu dan de rol van het Palestijns nationalisme: Het vroege Palestijnse verzet : in de jaren twintig en dertig — tegen de Joodse immigratie kwam niet voort uit de Palestijnse strijd voor een eigen staat of tegen de Engelse koloniale overheersing, maar ontstond uit de angst, dat de veelal westerse Joden het Arabische karakter van Palestina zouden veranderen. Ook was men bevreesd voor een Joodse meer-derheid. Dat de Palestijnen in het begin niet een eigen onafhankelijke staat nastreefden blijkt o.a. uit hun houding t.o.v. het Peel Plan in 1937, waarbij de Joden een stuk van Palestina toegewezen kren-gen ter grote van de provincie Gelderland. Op de behandeling van de verschillende verdelingsadviezen, zoals in de boekjes beschreven, kom ik later terug.

Ook in 1947, toen duidelijk werd, dat Engeland, vooral door de Zionistische strijd voor onafhanke-lijkheid, Palestina op zou geven, toonden de Palestijnen geen enkele interesse in onafhankelijkheid. Het Palestijnse verzet tegen het verdelingsplan voor Palestina illustreert dit.

Bekend zijn in dit kader ook de uitspraken van de Moefiti van Jeruzalem — waarschijnlijk de meest vooraanstaande Palestijnse leider van die tijd — die in 1947 pleitte voor een tot Syrië behorend Pales-tina. Pas het jarenlange verblijf in de vluchtelingenkampen deed de Palestijnen beseffen, dat zij gemani-puleerd werden door de Arabische staten en dat ze zelf moesten gaan vechten voor onafhankelijkheid. Hoewel reeds voor de zesdaagse oorlog van een Palestijns ontwaken sprake was, opende het Ara-bisch échec tijdens die oorlog de Palestijnen pas goed de ogen. Weer had Arabisch wapengekletter niets opgeleverd en weer moesten Palestijnen vluchten of kwamen ze onder vreemde heerschappij. Hoe weinig waarde de Arabische staten aan het Palestijnse leed hechtten, blijkt wel uit de UNWRA cijfers, die aantonen, dat het rijke en machtige Saudi-Arabië gedurende 25 jaar evenveel geld aan de Palestijnse vluchtelingen schonk als het relatief arme Israël.

De Palestijnen vonden elkaar dus in hun gezamenlijke strijd tegen het Zionisme en hun wantrouwen tegen de Arabische bedoelingen. Vooral deze twee elementen creëerden het Palestijns nationalisme — voorzover het om een onafhankelijke Palestijnse staat gaat — ruim 70 jaar na het ontstaan van het politieke Zionisme. Hiermee wordt de hardnekkige bewering, dat het Palestijns nationalisme het slacht-offer is geworden van het Joods nationalisme ontzenuwd. Veeleer is het zo, dat het Joods nationalisme het Palestijns nationalisme heeft opgewekt.

Dit nationalisme uit zich in 1968 in het uitstippelen van het uiteindelijke doel van de Palestijnse Natio-nale Vertegenwoordiging, de P.L.O.: Dit doel, het streven naar "één democratisch sekulier Palestina" legt men vervolgens neer in het Palestijns nationale Handvest.

Tot mijn spijt heb ik in de meeste boekjes slechts oppervlakkige verwijzingen naar dit van eminent be-lang zijnde Handvest kunnen vinden (een goede uitzondering vormt het boekje van drs. Hoekstra). Daarom meen ik er goed aan te doen enige kernpunten uit deze P.L.O. "grondwet" weer te geven:

"Joden, die permanent in Palestina woonden voor het begin van de Zionistische invasie worden geacht Palestijn te zijn." (art. 6) M.a.w.: Joden, die na 1917 naar Palestina kwamen of daar ge-boren werden hebben in de geplande staat Palestina geen burgerrechten.

"Gewapende strijd is de enige manier om Palestina te bevrijden en is derhalve een strategie en geen taktiek" (art. 9)

"Zionisme is fascistisch en nazistisch in zijn methoden

Aangezien de bevrijding van Palestina de zionistische en imperialistische aanwezigheid zal liquideren" (art. 22)

Onlangs recente vredelievender uitspraken van Arafat c.s. (hierop is terecht door de diverse auteurs gewezen) is dit Handvest nog onverkort van kracht. Het speelt op dit moment zelfs een centrale rol t.a.v. het mogelijke vredesoverleg in Genève.

De Palestijnse eis tot zelfbeschikking is begrijpelijk en hun verlangen naar een eigen staat, na al die jaren van betutteling en miskenning, gerechtvaardigd. Maar het is onjuist dat dit alles ten koste zou moeten gaan van het legitieme recht van het Joodse volk op zijn eigen staat, zoals het Handvest voorstelt. Zo een oplossing draagt bij voorbaat een nieuw probleem in zich, n.l. de creatie van een Joods vluchtelingenprobleem.

De verschillende boekjes over het konflikt

De uitgave van Wolters-Noordhoff (zie voor de volledige titel hierboven) geeft weliswaar een redelijk inzicht in de problematiek van het Midden Oosten, maar maakt enkele kardinale fouten waar het geschiedkundige feiten betreft:

Schrijvers beweren, dat velen hun Joodse geloof hadden opgegeven en zich ondanks de herhaalde vervolgingen meer aangetrokken voelden tot het land, waarin ze woonden, dan het stukje Midden Oosten, waar eens hun voorvaders hadden geleefd (pag. 10/11).

Alsof alleen religieuze Joden zich aangetrokken kunnen voelen tot het Zionisme! In de praktijk blijkt juist, dat het tegendeel vaak het geval is: vele niet-religieuze Joden voelden zich en voelen zich aangetrokken tot het Zionisme, terwijl een niet onbelangrijke groep extreem religieuze Joden het Zionisme afwijst. Dit alleen al is een bewijs voor het feit, dat Zionisme meer is dan een op godsdienst steunende ideologie.

In de "Begrippenlijst" op pag. 27, wordt Israël een niet sekuliere staat genoemd. De Joodse staat bezit tot op heden geen grondwet, waarin zou staan, dat de Joodse religie staatsgodsdienst is. In de Onafhankelijkheidsverklaring van 14 mei 1948 staat: "De staat van Israël . . . zal over de gelijke maatschappelijke en politieke rechten van al zijn burgers waken, zonder onderscheid van geloof, ras of geslacht. Hij zal de vrijheid van godsdienst en geweten, van taal, opvoeding en cultuur garanderen. "In bijna alle Arabische landen daarentegen is de Islam volgens de grondwet de staatsgodsdienst. Een onderdeel van het eerste koalitiekompromis van de staat Israël (sedertdien ongewijzigd gehandhaafd) houdt in, dat voor alle inwoners t.a.v. hun "personeel statuut" godsdienstige rechtbanken bij uitsluiting van de gewone rechter kompetent zouden zijn. In zaken van personen geldt voor de Joden het rabijnse, voor Islamieten het mohammedaanse en b.v. voor Rooms-Katholieken het kanonieke recht.

De omschrijving van "Uitverkoren Volk" (pag. 33), waarbij vermeld wordt dat overgang tot Jodendom niet mogelijk is, is onjuist, omdat iemand volgens de Joodse wetgeving Jood is, ofwel omdat de moeder Joods is ofwel omdat men ten overstaan van een bevoegde instantie tot het Jodendom is overgegaan. Jodendom betekent dan zowel de godsdienst als het Joodse volk, omdat Jodendom zowel een godsdienst is met een nationale inslag als een nationaliteit met godsdienstige trekken.

De verschillende voorstellen tot verdeling van Palestina in een Joodse en een Palestijnse staat zijn door de schrijvers van het boekje onjuist geïnterpreteerd: Het advies van de "Peel" commissie in 1937 (pag. 22 en 31) werd door de Joden wel degelijk geaccepteerd (en niet zoals schrijver beweren geweigerd). Het waren de Arabieren, die dit voorstel van de hand wezen, omdat zij en niet de Joden (zoals de schrijvers menen) heel Palestina wilden hebben.

Ook het verdelingsplan van de V.N. uit 1947 werd door de Joden aanvaard en niet geweigerd, zoals op pag. 13 wordt beweerd. In de Onafhankelijkheidsverklaring van de staat Israël staat: ". . . krachtens het natuurlijk en historisch recht van het Joodse volk en de resolutie van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties proclameren wij bij deze de stichting van de Joodse staat in Palestina, . . ." De enige, die bij de stemming in de V.N. tegen verdeling waren, waren de dertien Arabische landen.

De "Chronologische lijst" (pp. 20-25) toont eveneens vele hiaten. De afschuwelijke gebeurtenissen in Dir Yassin in 1948 worden terecht genoemd (iets wat vele boekjes over het hoofd zien). De afgrijzelijke pogroms, die de Arabieren in 1929 onder de Joden in heel Palestina hielden, blijven onvermeld! Ook het beruchte "White Paper" van 1939, dat zeer belangrijk is voor de geschiedenis van het konflikt, wordt overgeslagen.

Waar ik mij bij het bovenstaande boekje beperkt heb tot enkele voorbeelden van belangrijke fouten of omissies zal het Midden Oosten boekje van de C.S.E. Katernen geschiedenis er wel helemaal bekaaid af komen (voor de volledige titel zie hierboven), omdat de ruimte hier ontbreekt om alle onjuistheden op te sommen.

Vooropgesteld zij echter, dat dit boekje uit pedagogisch oogpunt gezien van weinig waarde is voor leerlingen van het voortgezet onderwijs: Uit propagandamateriaal van zowel de Israelische als de Arabisch-Palestijnse kant is een boekje samengesteld zonder enige richtlijn voor de leerling. Erger nog is, dat bij het "historisch" overzicht, dat de schrijvers geven, het propagandamateriaal als objectieve juistheden door de tekst wordt geweven.

Een enkel voorbeeld: Over de verwezenlijking van de stichting van de Joodse staat merken de schrijvers op: "Maar toen die droom werkelijkheid werd, kon dat niet zonder onrecht te bedrijven aan anderen, aan mensen, die in Palestina woonden (pag. 5). Deze zin is letterlijk overgenomen uit het Palestijnse propagandamateriaal, dat de schuld van het vluchtelingenprobleem uitsluitend in Israelische schoenen schuift en voorbij gaat aan het aandeel van de Arabische landen in de creatie van dit probleem. Hierboven is reeds aangetoond, dat het Zionisme o.a. een reactie was op de dreigende assimilatie van de Joden in Europa na de Franse Revolutie. De schrijvers van het Katernenboekje, echter, zien in die assimilatie juist een oplossing van het Joodse probleem (pag. 6): Een totale miskenning dus van de identiteitskrisis, die het Europese Jodendom in de 19de eeuw doormaakte.

Ergerlijk in bedoeld boekje is de tendentieuze stijl, die de schrijvers hanteren. Een enkel voorbeeld: Op pag. 5. staat: "Door hun "apartheid" wekten Joden ook vaak weerstanden op" Het woord "apartheid", dat in deze tijd toch al een zwaar beladen begrip is, krijgt een tendentieuze strekking, die bij leerlingen alleen maar verwarrend kan werken.

Op pag. 6 wordt de opleving van het anti-semitisme tijdens de kruistochten verklaard: "doordat . . . de haat van de christenen zich richtte tegen de moordenaars van Christus". Aangezien het tot de stijl van de schrijvers behoort om bepaalde begrippen te relativiseren door het aanbrengen van aanhalingstekens zou deze stijlfiguur hier zeker op zijn plaats zijn geweest.

Tenslotte nog een opmerking over het hoofdstukje "Begrippen" (pag. 46 t/m 48): De omschrijving van "Palestijnen": Men kan Arabische en Joodse Palestijnen onderscheiden (pag. 47) lijkt een combinatie te zijn van artikels 5 en 6 van het Handvest van de P.L.O.:

artikel 5: "De palestijnen zijn de Arabische burgers, die tot 1947 permanent in Palestina hebben gewoond"

artikel 6: "Joden, die permanent in Palestina woonden voor het begin van de zionistische invasie, worden geacht Palestijn te zijn."

Opvallend is dat waar dit boekje wel Arabische cartoons gebruikt ter illustratie van het Arabische standpunt in het konflikt, geen cartoons uit de Israelische pers heeft opgenomen. In plaats daarvan maakt men gebruik van cartoons uit de westerse wereld om het "pro"-Israelische standpunt te illustreren. Een typisch staaltje van centro-westers denken, waar het Israel betreft.

De boekjes van de heer J. Goedhart en drs. E.G. Hoekstra tenslotte steken gunstig af bij de hiervoor besprokene. Met name drs. Hoekstra geeft, ondanks de beperking hem opgelegd door de periode 1917-1975, een voortreffelijk inzicht in zowel het Zionisme als het Arabisch en Palestijns nationalisme.

drs. J. Brouwer

TUSSEN TITEL EN TOETS: DE SPECIALE C.S.E. WERKBOEKJES DICHTERBIJ

1. Inleiding

De scholen voor voortgezet onderwijs ontvingen in mei 1974 de mededeling van het ministerie, dat de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (CEGES) op grond van de evaluatie van het eerste experiment (1973) besloten had de stap van fase 1 (het gecoördineerd proefwerk in het kader van het schoolonderzoek) naar fase 2 (een c.s.e. op basis van vrijwilligheid) te zetten.¹⁾

Deze beslissing hield in, dat in 1976 het eindexamenexperiment werd ingepast in het landelijk schriftelijk eindexamen. In het kader van dit experiment koos de CEGES, weer a-select, een aantal scholen uit: 9 Mavo-, 9 Havo- en 5 Vwoscholen en 5 scholengemeenschappen. Het aantal scholen dat zich vrijwillig aanmeldde bedroeg ruim 500, waardoor meer dan 17.000 leerlingen zich op het experiment moesten voorbereiden.

Eveneens in mei 1974 werden de door de commissie gekozen onderwerpen voor 1976 bekend gemaakt: "Van Nederlands-Indië tot Indonesië, 7 december 1942-27 december 1949" en "De Koude Oorlog, april 1945-oktober 1964".

De omschrijving van deze onderwerpen volgde in september.²⁾

In juni 1975 publiceerde de commissie de omschrijving van het aanvankelijk voor 1976 gekozen, maar in een later stadium naar 1977 verschoven, onderwerp: "Het Midden-Oosten, 1915-1967". Als tweede onderwerp kwam daarbij: "Nederland in de crisisjaren, 1929-1939".³⁾ De omschrijving van het laatste onderwerp volgde in oktober.⁴⁾

Betrekkelijk snel na de bekendmaking van de onderwerpen volgden dus de omschrijvingen. Opmerkelijk is, dat de aankondiging van de onderwerpen voor het experiment in 1978 plaats vond, in januari 1976⁵⁾ en dat de omschrijving van het onderwerp "Rusland onder Stalin, 1927-1953/56 eerst een jaar later gepubliceerd werd.⁶⁾ Voor het tweede onderwerp voor 1978: "De Verenigde Staten van

Amerika, 1917-1941" besloot de commissie uitsluitend te volstaan met het geven van de titel.⁷⁾

In dit artikel gaat het *mij* niet om de eindexamenproblematiek bij geschiedenis zelf ⁸⁾, maar om de publikaties tussen de bekendmaking van de titels van de gekozen onderwerpen en het afnemen van het experimentele c.s.e. Dit houdt in, dat aandacht besteed wordt aan de omschrijving van de CEGES, aan de door de diverse uitgevers op de markt gebrachte examenboekjes en aan de relatie tussen de CEGES-omschrijvingen en deze boekjes.

In verband met de tijdige bekendmakingen, de kort daarop volgende omschrijvingen van de onderwerpen en het grote aantal leerlingen dat mee ging doen aan het experiment in 1976 konden de diverse uitgevers hun publikaties op dit gebied tijdig laten samenstellen.

In dit tijdschrift verscheen reeds in maart 1975 de eerste advertentie van Wolters-Noordhoff voor haar examenboekjes. ⁹⁾ Vlak voor of aan het begin van de zomervakantie kon men de advertentie van Gottmer aantreffen. ¹⁰⁾

Een jaar later volgde Malmberg met een "advertentie" in een Kleio-nummer, dat voor een groot deel gewijd was aan de dertiende mededeling van de CEGES. ¹¹⁾ Deze "advertentie" zou veel stof doen opwaaien. In het nummer daarna deelde de Kleio-redactie mee, dat ze het betreurde, dat door de lay-out van de advertentie (naar wens van de uitgever) de indruk gewekt was, dat het zou gaan om een onder redactionele verantwoordelijkheid vallende mededeling. Met nadruk wees de redactie erop, dat dit in geen enkel opzicht het geval was. ¹²⁾

Ook de CEGES legde naar aanleiding van deze advertentie een verklaring af. ¹³⁾ "Met de grootste nadruk" verklaarde zij "op generlei wijze" betrokken te zijn (geweest) bij uitgaven van boekjes die door uitgevers op de markt werden gebracht en die handelden over de door de CEGES gekozen onderwerpen. De commissie betreurde het, dat de advertentie de indruk zou hebben gewekt, dat het zou gaan om een mededeling van de CEGES. De commissie distancieerde zich dus in deze verklaring volledig van de op de markt gebrachte examenboekjes. In dezelfde verklaring deelde de commissie mee, dat bij het samenstellen van de eindexamenopgaven op geen enkele wijze rekening gehouden was of zou worden met deze uitgaven. De commissie hanteert voor het samenstellen van deze opgaven uitsluitend naar eigen omschrijvingen en het eventueel daarbij gevoegde historische materiaal.

Een jaar eerder had de commissie naar aanleiding van bij haar binnengekomen vragen reeds verklaard, dat "commissieleden collectief, noch individueel enige bemoeienis hebben of gehad hebben met door uitgevers aangekondigde boekjes over de C.E.G.E.S. experimenteeronderwerpen." ¹⁴⁾

Om elk misverstand te voorkomen heb ik deze kwestie betrekkelijk uitvoerig aan de orde gesteld.

Dat het verschijnen van deze boekjes meer irritatie wekte, bleek vóór en tijdens de jaarvergadering van de V.G.N. in 1976. ¹⁵⁾

Een deel van de leden achtte het onjuist, dat bestuursleden in gingen spelen op een eventueel c.s.e. Op de extra algemene ledenvergadering in december 1976 kwam deze kwestie eveneens aan de orde.

Uit het tweede deel van de titel blijkt, hoop ik, om welke boekjes het gaat. Omdat de titels van deze uitgaven gelijkluidend zijn aan de door de CEGES gekozen onderwerpen wil ik volstaan met het noemen van de auteur(s), de serie en de uitgever:

1. J. Goedhart, Histo-Speciaal, Thieme, Zutphen prijs f. 5,10 per deel.
2. K. van Dijk, A.J. Plas, H. Ulrich, A.L. Verhoog, C.S.E.-katernen, Malmberg, Den Bosch, prijs f. 5,95.
3. J. Beetsma, P. Das, B. Pijlman, Geschiedeniswerkplaats, Wolters-Noordhoff, Groningen, prijs ca. f. 6,75.
4. In de serie "Dichterbij" van Kok uit Kampen kwamen deeltjes voor die gebruikt konden worden bij de c.s.e. onderwerpen, zoals: R. Reinsma, Jan Compagnie en idem, Nederlanders Overzee en E.G. Hoekstra, Het Zionisme en idem, Antisemitisme. In dezelfde serie zijn nu boekjes verschenen, die speciaal geschreven zijn voor het experimentele c.s.e.: J. Baas, De Koude Oorlog en E.G. Hoekstra, Het Midden-Oosten, 1917-1975. Prijs: f. 4,15 per deel. Meerdere deeltjes zijn in voorbereiding.
5. In de serie "Spoorzoekers" van Gottmer uit Haarlem komen enkele deeltjes voor, die, hoewel ze niet speciaal voor het experimentele c.s.e. zijn geschreven daarvoor wel te gebruiken: over Nederlands-Indië en over Stalins Rusland.

In dit artikel zal uitsluitend aandacht worden besteed aan de deeltjes, die speciaal bestemd zijn voor de experimenten.

2. Omvang en indeling.

In het volgende overzicht is opgenomen de totale omvang (in pagina's) van de CEGES-publikaties en de examenboekjes en de omvang van de diverse onderdelen uit deze publikaties.

		Totale omvang	Inleiding	Omschrijving	Historisch Materiaal	Chrono- logie	Lijst van termen en begrippen	Litera- tuur- lijst
2.1	De CEGES-publikaties:							
	Van Nederlands-Indië tot Indonesië	44	—	4	38	—	—	2
	De Koude Oorlog	39	—	4	34	—	—	1
	Het Midden-Oosten	70	1	6	59	—	2	2
	Nederland in de crisisjaren	123	1	1	119	—	—	2
	Rusland onder Stalin	1	—	1	—	—	—	—
	De V.S. van Amerika	uitsluitend de titel						
2.2	Histo-Special							
	Van Nederlands-Indië tot Indonesië	40	1	32	n.v.t.	—	1	1
	De Koude Oorlog	36	1	26	3	1½	1	½
	Het Midden-Oosten	39	1	20	10	2	2	1
	Nederland in de crisisjaren	32	1	14	10	1½	3	½
2.3	C.S.E.-katernen:							
	Van Nederlands-Indië tot Indonesië	55	1	19	27	2	2	1
	De Koude Oorlog	48	1	16	21	1	4	2
	Het Midden-Oosten	52	1	18	23	2	3	1
	Nederland in de Crisisjaren	52	1	24	19	2	2	1
2.4.	Geschiedeniswerkplaats:							
	Van Nederlands-Indië tot Indonesië	72	—	12	47	6	2	—
	De Koude Oorlog	56	1	20	13	3	9	—
	Het Midden Oosten	80	1	20	22	9	9	—
	Nederland in de crisisjaren	56	1	22	17	5	4	1
2.5.	Dichterbij:							
	De Koude Oorlog	46	1	36	3	—	—	5
	Het Midden-oosten	42	1	20	16	—	—	3

2.6. Conclusies:

2.6.1. De totale omvang:

De meeste variatie in de omvang vinden we bij de CEGES-publicaties en — in mindere mate — bij Geschiedeniswerkplaats. De andere boekjes hebben een omvang van circa 40-50 pagina's.

Duidelijk is te zien, dat de omvang van de boekjes hoofdzakelijk bepaald wordt door de stofomschrijving en/of door de hoeveelheid historisch materiaal. Bij de CEGES-publicaties en de eerste Geschiedeniswerkplaats ligt het accent op het historisch materiaal, terwijl in de Histo-speciaal's in de tweede Geschiedeniswerkplaats en in het eerste Dichterbijboekje de stofomschrijving een grotere omvang heeft dan de hoeveelheid historisch materiaal. In de andere boekjes, de c.s.e.-katernen met name, is het verschil in omvang tussen stofomschrijving en historisch materiaal niet zo duidelijk aanwezig.

Ten aanzien van de Histo-speciaal's en de Dichterbijboekjes lijkt de tendens waarneembaar te zijn, dat de stofomschrijving gaat verminderen en de hoeveelheid historisch materiaal vergroot wordt. Misschien komen er bij de Dichterbijboekjes in de toekomst nog wel tekstboekjes.

De omvang van de boekjes wordt niet of nauwelijks bepaald door het aantal pagina's, dat al of niet gewijd is aan de inleiding en aan de lijsten voor chronologie, termen en begrippen en literatuur. Een uitzondering hierop vormen de deeltjes van Geschiedeniswerkplaats.

2.6.2. Wat ontbreekt.

In dit overzicht is niet aangegeven of in de publicaties een inhoudsopgave aanwezig is en of personen- en zakenregisters zijn opgenomen. Evenmin is vermeld of de uitgaven vergezeld gaan van een docentenhandleiding.

De inhoudsopgaven zijn in alle boekjes aan te treffen. Ze bevatten de gegevens met betrekking tot de indeling van de boekjes. De inhoudsopgaven van de Histo-speciaal's zijn erg onduidelijk en onoverzichtelijk. Het lijken soms wel op een trefwoordenregister. In geen enkel boekje zijn de teksten in de inhoudsopgave opgenomen, waardoor het vooral bij de Histo-speciaal's en Geschiedeniswerkplaats moeilijk is met één oogopslag te zien welke teksten aanwezig zijn. Ten aanzien van de c.s.e.-katernen is dit bezwaar minder groot, omdat de teksten een behoorlijke afmeting hebben en bij elkaar zijn gevoegd.

Personen- en zakenregisters zijn in de boekjes helaas niet aanwezig.

Alleen Geschiedeniswerkplaats heeft een handleiding voor de docent. Er is er één voor de eerste drie delen en één voor het laatstgenoemde deel. Deze handleidingen bevatten informatie over de werkwijze met het materiaal, over de opdrachten en over de normering. In deze handleidingen zijn eveneens de antwoorden opgenomen op de vragen en opdrachten. Daarnaast komen in de handleidingen nog enige teksten voor en — met uitzondering voor het deel over Nederlands-Indië — literatuurlijsten voor de docent.

Voor de Histo-speciaal's zijn z.g. Sleutels uitgegeven. Deze zijn bestemd voor de docent en bevatten een antwoordenlijst, meer niet.

3. De inleidingen en de stofomschrijving.

De in het overzicht aangegeven inleidingen komen als inleiding of als voorwoord als apart onderdeel in de boekjes voor. Bij de eerste twee CEGES-publicaties komt wel een inleiding voor, maar dan als onderdeel van de stofomschrijving. De inleiding op de delen van Geschiedeniswerkplaats is te vinden in de docentenhandleiding.

De bestemming van de uitgaven staat in de ondertitel en/of in de inleiding of in een begeleidend schrijven. De CEGES-publicaties zijn bestemd voor docenten bij het a.v.o., de c.s.e.-katernen zijn afgestemd op gebruik in de hoogste klassen van het mavo, havo en vwo en de Histo-speciaal's zijn geschreven voor het mavo, maar volgens de auteur ook te gebruiken bij het havo en het vwo. Bij de andere uitgaven is de bestemming niet vermeld.

3.1. De doelomschrijving.

Wie verwacht in de inleiding of in de stofomschrijving een duidelijke en concrete doelomschrijving aan te treffen wordt spoedig teleurgesteld.

De CEGES-publikaties hebben tot doel de docenten te informeren over begrenzing en inhoud van het gekozen onderwerp. De omschrijving geeft aan over welke aspecten de commissie met name vragen zal formuleren. Het historisch materiaal en de literatuurlijst moeten in dit kader gezien worden. Ze zijn bedoeld als een verdieping van en een aanvulling op de stofomschrijving. Deze omschrijvingen vormen dus voor de docent het basismateriaal.

Een stofomschrijving alleen heeft echter weinig of geen waarde. Welke doelstellingen wil de commissie bereiken? Waarom kiest de commissie deze leerstof? Wat moeten de leerlingen met deze stof doen en wat moeten ze leren? Hoe kunnen ze deze stof zo doelgericht mogelijk bestuderen? Door de wijze waarop de commissie haar stofomschrijving geeft, toetst ze niet of bepaalde doelstellingen bereikt zijn, maar of leerlingen kennis (eventueel begrip) verkregen hebben van de belangrijkste historische feiten en begrippen en de beschrijving daarvan.¹⁶⁾ Ik beseef zeer wel, dat de CEGES het formuleren van doelstellingen aan de docenten over wil laten, maar als we de boekjes beschouwen blijkt daarin van het formuleren van doelstellingen niet veel terecht te komen. Ter voorkoming van enig misverstand wil ik duidelijk stellen, dat ik daarvan de CEGES de schuld niet geef.

De Histo-speciaal's zijn zonder enige doelomschrijving "het veld" ingestuurd, evenals de c.s.e.-katernen en de Dichterbijboekjes, met uitzondering van de beide deeltjes uit de laatste twee series over het Midden-Oosten.

In het betreffende c.s.e.-katern willen de auteurs de leerlingen duidelijk maken, dat het Israëlisch-Arabisch conflict een gecompliceerde en historisch gewortelde kwestie is. Waarschijnlijk weten de meeste leerlingen dat wel. Maar weten ze ook waarom en waardoor deze kwestie zo gecompliceerd is? Moeten ze de oorzaken daarvan wel weten? Moeten ze de kennis over het feit, dat de kwestie gecompliceerd en historisch geworteld is memoriseren of moeten ze zelf nagaan waardoor deze kwestie zo gecompliceerd is geworden? Moeten ze wel zelf onderzoek verrichten? Naar aanleiding van welke probleemstelling moeten ze dat dan doen?

Het Dichterbijboekje over het Midden-Oosten wil het ontstaan van de problemen in het Midden-Oosten behandelen. Een andere doelstelling dan die van het c.s.e.-katern. Toch is het verschil in leerstofkeuze niet groot. Is de stof dan wel doelgericht gekozen? Is voor deze doelstelling de periode 1917-1975 doelgericht? Moeten de leerlingen het ontstaan van de problemen weten of moeten ze zelf nagaan wanneer en waardoor die problemen ontstaan zijn? Moeten de leerlingen het ontstaan van deze problemen vergelijken met het ontstaan van problemen elders?

Dat zowel de docent als de leerling met dergelijk geformuleerde doelomschrijvingen weinig of niets kan doen zal duidelijk zijn.

De enige serie waarvoor een algemene doelomschrijving geschreven is blijkt dus Geschiedeniswerkplaats te zijn. De samenstellers willen dat het materiaal op verschillende manieren gebruikt kan worden. Hun doelstelling is methodische omgang met historisch materiaal. Het gaat hen dus niet om de onderwerpen zelf. Als de leerling op diverse wijzen met het materiaal om kan gaan is de doelstelling van de auteurs bereikt. Als de leerlingen daarbij ook nog iets opgestoken hebben van de onderwerpen is dat meegenomen. Zo komt deze formulering tenminste op mij over.

3.2. Leerstofkeuze.

In haar stofomschrijving geeft de CEGES aan wat zij de belangrijkste leerstof vindt. De commissie laat de docenten de vrijheid het onderwerp in een langere of bredere context te plaatsen en niet alleen het accent te leggen op de politieke geschiedenis, maar ook op de sociale, economische en culturele aspecten van geschiedenis. Ook is hij vrij niet alleen genoegen te nemen met het procesmatige in de onderwerpen, maar ook het structurele aspect accenten te geven.

De stofomschrijvingen van de CEGES worden gekenmerkt door een eenzijdige benadering van geschiedenis; het accent ligt op het politieke aspect, de stof is veelal uit westers standpunt geschreven en gaat meer om de processen dan om de structuren.¹⁷⁾

Mijn indruk is, dat de samenstellers van de boekjes zich zo veel mogelijk houden aan de stofomschrijving van de CEGES. De auteurs van de series Histo-speciaal en de c.s.e.-katernen geven dat ook ruiterlijk toe. Ze voegen er wel bij, dat de boekjes ook in niet-examenklassen gebruikt zouden kunnen worden en als men het betreffende onderwerp "thematisch" wil behandelen. De auteurs van de beide andere series laten zich niet uit over de CEGES-publikaties, maar uit de inhoud van de boekjes blijkt, dat ze wel degelijk met de CEGES-omschrijvingen rekening hebben gehouden.

Hierdoor ontstaat een situatie, waarin dat wat bedoeld is als basis- en studiemateriaal voor docenten, richtpunt wordt van de leerlingenboekjes. Ik betreur deze ontwikkeling. Ik had van de auteurs meer inventiviteit verwacht. Waarom geen doelomschrijvingen opgenomen? Waarom niet meerdere aspecten van geschiedenis naar voren gehaald? Waarom niet probleemgericht te werk gegaan? Waarom de

docenten niet meer hulp geboden?

Wat de originaliteit betreft: de werkwijze van Geschiedeniswerkplaats is iets nieuws!

Evenals de CEGES (maar die bevindt zich in een andere situatie) laten de auteurs de docenten de vrijheid zelf hun doelomschrijvingen te formuleren, de gewenste leerstof te kiezen, uit de boekjes datgene te selecteren wat ze in verband met de tijd en de niveauverschillen het geschiktst vinden en zelf de didactische werkvormen te kiezen. Mijns inziens verdienen de docenten meer hulp dan alleen leerstof, historisch materiaal en een aantal vragen en opdrachten.

De leerlingen die niet zoals de docent de beschikking hebben over het basis- en studiemateriaal verdienen eveneens andere boeken: werkboeken, bijvoorbeeld zoals die van Geschiedeniswerkplaats, maar dan meer gestructureerd.

De boekjes die zich het meest richten op het basismateriaal van de docent zijn de deeltjes van Histo-speciaal. Deze deeltjes, die nota bene geschreven zijn voor het mavo, zijn mijns inziens voor de leerlingen niet te verteren. In deze boekjes vinden we een aaneenschakelijk van feitenmateriaal uit de politieke geschiedenis.

4. Het historisch materiaal.

Onder historisch materiaal is te verstaan: geschreven bronnen of documenten (uit de tijd zelf) en teksten (fragmenten uit werk van latere tijd over het betreffende onderwerp), cartoons, tekeningen, statistisch materiaal, kaarten, advertenties, affiches, foto's enz.

Om een indruk te krijgen van het historisch materiaal, dat in de uitgaven is opgenomen, heb ik een tweede overzicht samengesteld, waarin globaal is aangegeven hoeveel materiaal van een bepaald soort in de boekjes is aan te treffen.

Vooraf wil ik opmerken, dat in de c.s.e.-katernen en in Geschiedeniswerkplaats hoofdzakelijk teksten zijn opgenomen en dat deze teksten of beter gezegd fragmenten van teksten in Geschiedeniswerkplaats erg kort zijn.

	Foto's	Geschreven teksten/bron- nen	Adver- tenties	Affi- ches	tekeningen cartoons	kaar- ten	Statis- tisch materiaal
4.1. De CEGES-publikaties:							
Nederlands-Indië	—	23	1	—	3	—	—
De Koude Oorlog	—	14	—	—	13	—	—
Het Midden-Oosten	—	19	—	—	22	2	4
Ned. in de crisisjaren	8	29	12	17	25	—	6
4.2. Histo-Speciaal:							
Nederlands-Indië	15	8	—	—	1	1	—
Koude Oorlog	17	4	1	—	1	—	—
Midden-Oosten	—	12	—	—	—	4	2
Ned. in de crisisjaren	8	12	—	1	3	—	2
4.3. C.s.e.-katernen:							
Nederlands-Indië	—	13	1	3	7	2	1
Koude Oorlog	—	16	—	—	14	1	1
Midden-Oosten	16	12	—	—	6	1	1
Ned. in de crisisjaren	8	13	2	2	8	—	2
4.4. Geschiedeniswerkplaats:							
Nederlands-Indië	2	30	—	—	—	3	—
Koude Oorlog	—	12	—	—	—	—	—
Midden-Oosten	—	25	—	—	—	—	—
Ned. in de crisisjaren	20 (klein)	27	—	—	2	—	2
4.5. Dichterbij:							
Koude Oorlog	3	—	—	—	3	—	—
Midden-Oosten	3	21	—	—	5	3	—

4.6. Conclusies:

De hoeveelheid geschreven teksten en bronnen blijkt te overheersen. Omdat dit geschreven materiaal in het betreffende Dichterbijboekje in het overzicht is geplaatst en in de deeltjes van Geschiedeniswerkplaats op het overzicht volgen, terwijl deze twee series weinig ander materiaal bevatten, maken ze een saaie en eentonige indruk. Dit is niet het geval bij de beide andere series. In de Histo-speciaal's zijn de teksten zowel tussen als achter het overzicht geplaatst, terwijl in de c.s.e.-katernen de teksten zijn samengevoegd bij het onderdeel "Tijdspeigel". In Geschiedeniswerkplaats en in de c.s.e.-katernen zijn vragen en opdrachten bij de teksten gevoegd (in de Histo-speciaal's niet bij alle teksten). Het is verheugend, dat in deze twee series ook contrasterende teksten zijn aan te treffen.

Het fotomateriaal, dat ruim vertegenwoordigd is in de Histo-speciaal's blijkt de functie te hebben van illustratie- in plaats van bronnenmateriaal. De meeste foto's hebben personen als onderwerp. Daardoor zijn de boekjes wel ruim geïllustreerd, maar zijn de illustraties niet functioneel te noemen.

De meeste variatie bieden de c.s.e.-katernen. De aantrekkelijkheid van deze boekjes wordt verhoogd door het gebruik van diverse kleuren.

Het andere bronnenmateriaal is, de cartoons in de c.s.e.-katernen uitgezonderd, slecht vertegenwoordigd.

5. Motivering, stimulerend en activerend.

5.1. Taalgebruik.

Als uitgangspunt nemen we, dat leerlingen de tekst, zeker de kerntekst, de stofomschrijving, zelfstandig moeten kunnen lezen. Dit betekent, dat auteurs niet kunnen volstaan met de mededeling, dat hun boekjes voor bepaalde leerlingen bestemd zijn. Ten aanzien van de woordkeuze en de zinsbouw moet rekening gehouden worden met de leeftijd van de leerlingen, voor wie de uitgaven bestemd zijn. (zie 3).

De Histo-Speciaal's munten in dit verband niet uit door een op de gebruikers (mavo-leerlingen) afgestemd taalgebruik. De leerstof blijft erg abstract voor de leerlingen, omdat ze aangeboden wordt in algemene termen en begrippen. De veelal onvolledig geformuleerde zinnen wekken de indruk, dat deze boekjes een of ander slecht soort excerpt bevatten. Om enige variatie te brengen in de te grote hoeveelheid feitenmateriaal en het veelvuldig voorkomen van abstracties, hanteert de auteur een afkeurenswaardig populariserend taalgebruik. Ter adstruatie enige voorbeelden: als de regent in Indië tegen de afspraken met de Nederlanders in peper niet als betaalmiddel wil beschouwen "is er ruzie en oorlog. Het wordt 'gooi en smijtwerk'." en "Hij (Sjahrir) kan de Jap wel 'schieten'." ¹⁸⁾ Na de koersdalingen op de beurs van Wallstreet ontstaat onrust op de Londense beurs. De auteur schrijft "... als in Amerika zes makelaars flauwvallen, nou, dan is er toch wel wat aan de hand." en als hij het heeft over de werkloosheid in Nederland "... en alle dagen vissen verveelt op den duur." ¹⁹⁾ In het Midden-Oosten kunnen de Arabieren de nieuwe staat Israël wel "schieten". ²⁰⁾ Een ander euvel is, dat de auteur te generaliserend te werk gaat, bijvoorbeeld: "Het streven van de Arabier gaat uit naar één groot Arabisch Rijk." ²¹⁾ De Joden, de Arabier, de Palestijnen, de Amerikanen, de Russen, de Jappen en de Nederlandse jongens, die in Indië zo hun best deden, passeren als scherp tegenover elkaar staande groepen de revue. Impliciet bevatten deze boekjes vele waarde-oordelen. Het deel over Nederlands-Indië lijkt geschreven te zijn vanuit de oud-Indiëgangster.

Omdat de tekst van deze Histo-Speciaal's voor de leerlingen niet zelfstandig te lezen is, kan de docent op gaan treden als "explicateur", waardoor het de-boekjes-van-de-leraar worden.

Bij de andere uitgaven, die — al of niet vermeld — afgestemd zijn op gebruik in de hoogste klassen van het vwo/havo/mavo, komen eveneens abstracties voor. Uit de context waarin ze geplaatst zijn en door het gebruik van de eventueel aanwezige verklarende woorden- en begrippenlijst is hun betekenis zonder al te veel problemen wel te achterhalen. Daar komt nog bij, dat deze uitgaven voor de leerlingen gemakkelijker leesbaar zijn dan de Histo-speciaal's, omdat ze minder niet ter zake doende gegevens bevatten. De Histo-speciaal's, zijn "aangeklede jaartallenlijsten" met vele namen, data en plaatsen.

5.2. Toegevoegde lijsten.

5.2.1. De chronologische lijst.

In tegenstelling tot de CEGES-publikaties bevatten drie van de vier series een chronologische lijst. (zie 2) De bedoeling van deze lijsten wordt niet expliciet vermeld. Waarschijnlijk is hun functie tweeledig: het geheel wordt erin samengevat en extra informatie wordt gegeven. Alleen in Geschiedeniswerkplaats wordt de chronologische lijst bij het geheel betrokken, bijvoorbeeld door opdrachten als "Zoek uit de chronologische lijst de verkiezingsuitslagen van de jaren 1929, 1933 en 1937. Kijk ook hoe de regeringen werden samengesteld. Ondersteunen deze gegevens de stelling dat Nederland een conservatief land was? Licht je antwoord in het kort toe." ²²⁾

5.2.2. De woorden- en begrippenlijst.

In de CEGES-publikaties is deze lijst alleen aan te treffen in de stofomschrijving van het Midden-Oosten.

De auteurs van dezelfde drie series (zie 2.2., 2.3., 2.4.) hebben terecht gekozen voor toevoeging van een verklarende woorden- en begrippenlijst. Evenals bij de chronologische lijst kan men zich afvragen wat de leerlingen er mee moeten doen. Alleen er naar verwijzen lijkt mij onvoldoende. Alleen in Geschiedeniswerkplaats worden weer aanwijzingen gegeven: regelmatig bestuderen en met eigen woorden de begrippen kunnen omschrijven.

5.2.3. De literatuurlijst.

Wie een literatuurlijst opneemt, dient wel aan te geven of de literatuur bestemd is voor docenten en/of voor leerlingen en welke literatuur voor de laatste groep geschikt is. Met uitzondering van de CEGES-lijsten (bedoeld voor docenten) en die in Geschiedeniswerkplaats wordt aan deze voorwaarde in de andere series niet voldaan. Een nadeel van Geschiedeniswerkplaats is, dat de literatuurlijsten (voorzover aanwezig) in de docentenhandleiding zijn opgenomen (bij Nederland in de crisisjaren eveneens in het leerlingenboek).

Een verdeling van de literatuur over een aantal rubrieken, die we aan kunnen treffen in de series Dichterbij en Geschiedeniswerkplaats (met uitzondering van het deel over Nederland in de crisisjaren) maakt de lijst overzichtelijker en bevordert het gericht zoeken naar literatuur over een deel-onderwerp.

De literatuurlijst in de Histo-Speciaal's wordt in drie van de vier deeltjes aangeduid met de term "bronnen". Niet duidelijk is of de genoemde werken door de auteur geraadpleegd zijn of dat ze bedoeld zijn als studiemateriaal voor de leerlingen.

De presentatie van de lijsten is zo geschied, dat ik me nauwelijks voor kan stellen, dat leerlingen gemotiveerd worden er gebruik van te maken. De docent zal hier stimulerend op moeten treden door de lijsten te bespreken en door bijvoorbeeld bepaalde boeken aan te bevelen.

5.3. De didactische werkvormen.

De vraag of de boekjes als zodanig de leerlingen activeren en/of mogelijkheden bieden voor het gebruik van een gevarieerd aantal didactische werkvormen is in zijn algemeenheid noch bevestigend noch ontkennend te beantwoorden. We moeten daarvoor de series weer apart beschouwen. De mate van zelfwerkzaamheid in de boekjes is wellicht het beste uit te drukken in een bepaalde ordening van de series, waarbij de eerste serie de minste mogelijkheden voor zelfwerkzaamheid biedt en de laatste de meeste. Ik kies dan voor deze volgorde: Histo-Speciaal – Dichterbij – C.s.e.-katernen – Geschiedeniswerkplaats. De titel van de laatste serie is in dit verband juist gekozen. De auteurs hebben er terecht voor gezorgd, dat een handleiding voor de docent aanwezig is, waarin didactische adviezen, o.a. met betrekking tot de keuze van de didactische werkvormen zijn opgenomen: voor individueel-, groeps- en klassikaal gebruik. Eveneens wordt gewezen op differentiatiemogelijkheden.

5.4. Vragen en opdrachten.

In drie van de vier series (Dichterbij niet) zijn vragen en opdrachten geformuleerd. Uit de keuze van de soorten vragen is beïnvloeding van de CEGES af te lezen. Ruim van te voren, in september 1974, had de commissie medegedeeld, dat er bij de experimenten van 1976 geen meerkeuzevragen gesteld zouden worden.

In de boekjes, Geschiedeniswerkplaats uitgezonderd, treffen we dit soort vragen niet aan. In februari 1977 had de CEGES nog niet bekendgemaakt wat voor vragen in mei gesteld zouden worden; open en/of objectieve studietoetsen.

Op de formulering van de vragen en opdrachten is veel aan te merken in de delen van Histo-Speciaal.

Er kan twijfel bestaan over de bedoelingen van een vraag, bijvoorbeeld "Waarom zijn de wereldgebeurtenissen genoemd onder e?" Gaat het in deze vraag om het noemen van de wereldgebeurtenissen of om de plaatsing van deze gebeurtenissen bij e? ²³⁾

Veel vragen zijn met een eenvoudig ja of nee te beantwoorden, bijvoorbeeld: "Begint de diaspora in het jaar 70?" of zijn slecht geformuleerd, zoals "Hoe is de godsdienst in Libanon?" ²⁴⁾

Opdrachten opnemen waarbij de leerlingen een loep moeten gebruiken om een bericht uit een krant te kunnen "lezen" is volgens mij onzin. Druk de tekst duidelijk af, of laat de tekst weg.

Het taalgebruik, vooral in de toelichtingen bij de opdrachten in Geschiedeniswerkplaats wordt door havo- en vwo-leerlingen als te eenvoudig, te vaderlijk, soms te kinderachtig beschouwd, bijvoorbeeld: laat je werk nu aan je leraar zien of schrijf op een apart blaadje. . .

De vragen en opdrachten in de drie series komen voor bij de stofomschrijving en bij de teksten en documenten. In de c.s.e.-katernen en in Geschiedeniswerkplaats zijn eveneens vragen en opdrachten te vinden met betrekking tot het beeldmateriaal, waardoor dit materiaal niet buiten het geheel blijft en eventueel alleen dienst doet als bladvulling of als illustratie (zoals de staatsieportretten van Suharto en zijn gezin in de betreffende Histo-Speciaal). In Geschiedeniswerkplaats zijn ook de chronologische en de woordenlijsten bij de vragen en opdrachten betrokken. Waarom zouden de literatuurlijsten er niet bij betrokken worden? Leerlingen kunnen daar toch ook wat mee "doen"!

In de Histo-Speciaal's blijken de vragen en opdrachten hoofdzakelijk gericht te zijn op reproduceerbare kennis, bijvoorbeeld "Wat is het streven van de Arabier?" ²⁵⁾ Het antwoord is twee pagina's terug te vinden.

In de c.s.e.-katernen en in Geschiedeniswerkplaats is geprobeerd zo veel mogelijke variatie aan te brengen in de vraagstelling en in de soorten vragen: b.v. leerlingen moeten stellingen verdedigen en oordelen vellen over beweringen. In de laatstgenoemde serie zijn daarbij nog te noemen: objectieve studietoetsen als goed- foutvragen, opdrachten waarbij gebeurtenissen in de juiste historische volgorde moeten worden geplaatst en sorteer- en meerkeuzevragen. Grafieken moeten worden gemaakt en de leerlingen moeten feiten van interpretaties kunnen onderscheiden.

De beide laatstgenoemde series toetsen niet alleen reproduceerbare kennis, maar ook de hogere vaardigheden als begrip, toepassing analyse, synthese en evaluatie.

5.5. De typografische verzorging.

De boekjes worden in een handzaam formaat en goed gebonden op de markt gebracht. De enige uitzondering hierop vormen de deeltjes van Geschiedeniswerkplaats, maar dat is ook een van de bedoelingen van de auteurs. De boekjes mogen uit elkaar worden gehaald en bevatten reeds de perforaties voor het losbladig multisysteem.

Het gebruik van kleur is alleen toegepast in de c.s.e.-katernen.

Wanneer we de indeling van de boekjes bezien, dan blijken de c.s.e.-katernen een consequent doorgevoerde en overzichtelijke indeling te bevatten: op het door kopjes in stukken verdeelde overzicht, volgen de tijdspiegel (teksten en documenten), de begrippenlijst, de chronologie en de literatuurlijst.

De Dichterbijboekjes worden gekenmerkt door een eenvoudige indeling: een in stukken verdeeld overzicht gevolgd door suggesties voor verdere studie.

Geschiedeniswerkplaats heeft niet zoals de c.s.e.-katernen een voor alle deeltjes consequent doorgevoerde indeling. Men zal aan deze boekjes eerst even moeten wennen. Een aantal verwerkingsfasen wordt voorafgegaan door enige basisteksten, de chronologie en de begrippenlijst. Het is de enige serie, waarin de lijsten van begrippen en chronologie geplaatst zijn voor de verwerking.

De indeling van de Histo-Speciaal's is onduidelijk en onoverzichtelijk. Aan de stukjes "ter verwerking" is te zien wanneer een onderdeel van het overzicht is afgesloten. Op dit overzicht volgen (voorzover aanwezig) de woordenlijsten, de chronologie en de literatuur (bronnen). In het deel over Nederland in de crisisjaren is het historisch materiaal voor een groot deel bij elkaar geplaatst, ook weer ter verwerking.

Weinig variatie zal men aantreffen in de gebruikte lettertypen. Per serie is over het algemeen hetzelfde lettertype gebruikt. De enige uitzonderingen daarop zijn in de verschillende series enige textuele bronnen en in de c.s.e.-katernen de vragen naast de tekst.

Samenvattingen ontbreken in de series. Dit is niet zo verwonderlijk, omdat de stofomschrijvingen op zichzelf al samenvattingen zijn.

Wanneer ik de series overzie dan vind ik dat de verzorging van Geschiedeniswerkplaats het boek niet aantrekkelijk maakt: een eentonig en saai boek.

5.6. Conclusies.

Wanneer ik probeer tot een samenvattend oordeel te komen over de mogelijkheden van deze boekjes om leerlingen te motiveren, te stimuleren en te activeren, dan moet ik concluderen dat deze mogelijkheden gering zijn. Het zullen hoofdzakelijk de vragen en opdrachten zijn, eventueel versterkt door een overzichtelijke indeling van de betreffende boeken, die de leerlingen stimuleren en activeren tot zelfwerkzaamheid. Uit het feit, dat de vragen en opdrachten een voornamelijk tekstkritisch karakter hebben, valt af te lezen dat de auteurs van de boekjes deze zelfwerkzaamheid vooral zien in het kader van de verwerking van de leerstof. Er wordt in de series ook gesproken over "ter verwerking" en "verwerkingsfasen". Het textuele deel (de stofomschrijving, de teksten en de bronnen) en het niet-textuele deel (het cijfer- en beeldmateriaal) behoren verwerkt te worden ten einde een bepaald beeld van een onderwerp of periode te verkrijgen.

Weinig of geen aandacht is in de boekjes geschonken aan het constructiekarakter van geschiedenis. Een gevarieerde hoeveelheid activiteiten wordt opgeroepen, maar wat ontbreekt is de construerende activiteit. Een accent op deze zelfwerkzaamheid zou volgens mij de leerlingen meer motiveren, stimuleren en activeren, terwijl ze eveneens een aantal, voor geschiedenis belangrijke, vaardigheden oefenen. Deze vorm van zelfwerkzaamheid betekent dat leerlingen zelf met behulp van bronnenmateriaal, gesteund en gericht door vragen en opdrachten, zich een beeld proberen te vormen van een onderwerp of periode. De leerlingen leren dan niet het vóórgeschreven beeld, maar bouwen dit beeld zelf op. De stofomschrijving zou dan grotendeels kunnen vervallen. In plaats daarvan zou men kunnen volstaan met enige informatie over het bronnenmateriaal en het gebruik ervan. Anders gezegd: de boekjes zouden zich meer moeten richten op de constructie dan op de verwerking van een onderwerp.

6. De beeldvorming.

Als aanvulling op het hiervoor genoemde en op het onderdeel over de leerstofkeuze wil ik enige opmerkingen maken over het beeld, dat de boekjes oproepen van "Nederland in de crisisjaren". Omdat op het moment dat ik dit schrijf het Dichterbijboekje over dit onderwerp nog niet verschenen is en de stofomschrijving van de CEGES zeer summier is gehouden beperk ik me tot de andere drie delen.

De auteur van het betreffende Histo-Speciaal deeltje volgt zo veel mogelijk de onderwerpen waar- aan het historisch materiaal in de CEGES-publicatie gewijd is. Het is hem echter niet gelukt de gegevens daaruit foutloos over te nemen: de RKSP behaalde bij de Kamerverkiezingen van 1933 geen 286, maar 28 zetels (waarschijnlijk een zetfout, pag. 15) en het knippen van kinderen, waarbij hij had moeten vermelden dat het ging om kinderen van werklozen, kostte geen tien, maar twintig centen. (idem). Het globale overzicht van pag. 4 is verder in het boek niet meer terug te vinden en waarom zo veel aandacht geschonken is aan het Briand-Kellogg-pact blijft onduidelijk. Het beeld dat van de crisis gegeven wordt is als volgt samen te vatten.

Iedereen (?) kocht aandelen in de V.S. Na de beurskrach werkt de crisis of depressie (?) via de industrie door in de landbouw (was het omgekeerde niet het geval?) en wordt Europa bij de crisis betrokken door de Amerikaanse leningen. En dan ineens zit men in Nederland in de problemen, die de auteur beknopt en feitelijk de revue laat passeren. Begrippen als aandelen, beurskrach en crisis zijn in de begrippenlijst niet terug te vinden, depressie wel: gedruktheid van de handelsmarkt. Wat moeten leerlingen zich daarbij voorstellen?

Het c.s.e.-katern begint met de beurskrach en een aantal oorzaken van de crisis: situatie op de aandelenmarkt, de inkomensverdeling, geknoei in het bedrijfsleven, situatie in het bankwezen en de slechte kennis van de economie. Het proces naar de crisis wordt echter niet duidelijk. Ook in dit deel wordt veel aandacht geschonken aan de Amerikaanse leningen. De protectionistische economische politiek wordt even aan de orde gesteld. Zo wordt de stap naar Nederland gezet. De volgende onderwerpen komen aan de orde: verzuiling, politieke partijen, de kabinetten, het crisisbeleid van de overheid, de werkloosheid, protesten en alternatieven.

Geschiedeniswerkplaats begint niet in 1929, maar bij de eerste wereldoorlog. De ontwikkelingen in de V.S. komen nauwelijks aan de orde. Ook in dit boekje vinden we de nu bekende onderwerpen terug: ontwikkeling van de Nederlandse politiek, de politieke partijen, de verzuiling, de crisis van het crisisbeleid. Dit crisisbeleid wordt geplaatst in het kader van de economische opvattingen uit die tijd.

Het beeld van Nederland in een bepaalde periode is voor de leerlingen geschreven. Met behulp van historisch materiaal, vragen en opdrachten gaat het erom dat de leerlingen het geschetste beeld uit het boekje leren en verwerken. Het beeld uit de boekjes, dat ik te veel in het verlengde zie liggen van de CEGES-publikaties, heeft een te Nederlands en te politiek karakter. Waarom niet meer aandacht geschonken aan de voorgeschiedenis van de economische crisis, aan een structurele behandeling van de twintiger jaren? Waarom de crisis niet in deelcrises onderscheiden? Waarom een situatie van deflatie niet laten kenmerken en vergelijken met die van inflatie? Waarom niet na laten gaan hoe deze crises te bestrijden zijn en welke overheidsmaatregelen gevoerd werden in de Verenigde Staten, Duitsland en dan in Nederland? Termen als inflatie en deflatie zijn alleen aan te treffen in de c.s.e.-regeringsbeleid gericht op de beheersing van het economisch leven. Is die omschrijving wel juist? Bij inflatie is te lezen: waardevermindering van het geld vaak gepaard met stijging van lonen en prijzen. Is dit een omschrijving van het begrip of van een belangrijk kenmerk?

Uit deze vragen blijkt hoeveel invloed zo'n boekje op de beeldvorming kan hebben. Uiteraard kan de docent aanvullingen en correcties aanbrengen. Toch lijkt het mij beter de leerlingen zelf het historische beeld op te laten bouwen.

7. Slotbeschouwing.

Vier uitgevers proberen de beschikbare tijd en ruimte, die er ligt tussen de bekendmaking van de titel van het examenonderwerp en het afnemen van de toets, te overbruggen met hun Speciaal's, c.s.e.-katernen, werkplaats- en Dichterbijboekjes. De boekjes dienen we te beschouwen als uitgaven die in het verlengde liggen van de schoolboekjes. Het daarin geschetste globale beeld vindt enige uitwerking in deze examenboekjes: meer tekst, eventueel verdieping, meer historisch materiaal (textueel en niet-textueel) en enige bijlagen (de lijsten).

Men kan zich afvragen of een stofomschrijving die globaal in de schoolboekjes voorkomt en dus in de klas uit een aantal boekjes te bestuderen is opgenomen moet worden in een examenboekje. Ik vraag me dit af, omdat van een doelgerichte en op de leerlingen afgestemde aanpak in de boekjes nauwelijks sprake is. Variatie in de werkvormen, in het historisch materiaal en in de wijze van toetsing en evaluatie is in geringe mate slechts in twee series (de c.s.e.-katernen en Geschiedeniswerkplaats) aan te treffen. Van de vier series vind ik de twee laatstgenoemde het meest geschikt, al ben ik over het algemeen in vorm en inhoud van de boekjes teleurgesteld.

Als we er vanuit gaan dat tussen titel en toets een weg ligt die in minstens één jaar afgelegd mag worden, dan moet het toch mogelijk zijn, dat leerlingen meer "werkend" bezig zijn dan "verwerkend". Het accent van de examenboekjes behoort mijns inziens gelegd te worden op het werkkarakter. Dan pas kunnen we spreken van werkboekjes.

In aansluiting op eerder gedane suggesties over de CEGES-publikaties ²⁶⁾, wil ik nu graag twee alternatieven voorstellen voor de examenboekjes.

Gestreefd zou kunnen worden naar een leermiddelenpakket, waarin de specifieke doelstellingen concreet zijn aangegeven, waarin niveaudifferentiatie niet alleen wordt genoemd maar ook gerealiseerd, waarin de leerinhoud doelgericht gekozen en samengesteld is en waarin mogelijkheden zijn opgenomen voor een zo gevarieerd mogelijk gebruik van didactische werkvormen, van historisch materiaal en van vragen en opdrachten. Het geheel dient te worden vergezeld van historische en didactische aanwijzingen.

Een stap verder is te zetten als we kiezen voor een gevarieerde hoeveelheid historisch materiaal (zonder stofomschrijving!), die doelgericht is gekozen en samengesteld en waarbij, eveneens doelgericht en op verschillende niveau's, vragen en opdrachten worden geboden (tekstkritische en beeldvormende). Ter completering van het geheel dienen lijsten van termen en begrippen, van geschikte literatuur en van de chronologie in het geheel betrokken te worden. Het totaal is te beschouwen als werkmateriaal voor de leerlingen om via hoofdzakelijk construerende activiteiten zelf een historisch beeld op te bouwen.

Na het schrijven van deze tweede gewenste mogelijkheid wil ik graag terugkomen op wat ik in de inleiding na punt 5 heb medegedeeld, namelijk dat ik me zou beperken tot de speciaal voor het experimentele c.s.e. geschreven boekjes. De reden hiervoor is gelegen in het feit, dat de onder punt 5 genoemde serie "Spoorzoekers. Bronnenboeken voor het geschiedenisonderwijs" voldoet aan de hierboven als tweede door mij geschetste mogelijkheid.

In deze serie komen twee deeltjes voor die goed gebruikt zouden kunnen worden bij de bestudering van de aangekondigde onderwerpen voor 1978: W.H. Roobol, *Stalins Rusland*, Haarlem 1969, 48 pag. en A. Lammers, *De Grote Depressie en de New Deal*, Haarlem 1971, 48 pag. Prijs f. 3,75 per exemplaar.

Als een groot aantal docenten zich gaat richten op het beeldvormende, het constructie karakter van geschiedenis, zal de CEGES of een andere commissie daar wel op aan sluiten, omdat de CEGES uit gaat van de bestaande situatie. Het gaat er dus om deze situatie te wijzigen, opdat er te zijner tijd een andere situatie ontstaan zal zijn. Door bovengenoemde weg in te slaan bevorderen we, mijns inziens, het karakter van ons geschiedenisonderwijs.

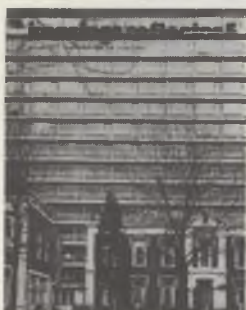
Noten

1. Kleio 15 (1974) 446-448. (Mededelingen van de CEGES- 7)
2. Idem, 617-706. (Mededelingen van de CEGES- 8)
3. Kleio 16 (1975) 229-3-5 (Mededelingen van de CEGES- 9)
4. Idem, 523-648. (Mededelingen van de CEGES-10)
5. Kleio 17 (1976) 25 (Mededelingen van de CEGES-11)
6. Kleio 18 (1977) 2 (Mededelingen van de CEGES-15)
7. Idem, pag. 2.
8. Zie J. Brouwer en H. van der Veen, Eindexamenproblematiek bij geschiedenis. Een terreinverkenning van de Didactiekcommissie, in: Kleio 17 (1976) 590-599. (Mededelingen van de CEGES-13)
9. Achterzijde van Kleio 16 (1975) nr. 3.
10. Kleio 16 (1975) 312
11. Kleio 17 (1976) ongenummerde bladzijde naast 758.
12. Kleio 17 (1976) 802
13. Idem, pag. 813. (Mededelingen van de CEGES-14)
14. Kleio 16 (1975) 229
15. Kleio 17 (1976) 118-120 en 524-525.
16. Zie noot 8, pag. 595.
17. Idem, pag. 596.
18. Van Nederlands Oost-Indië tot Indonesië, pag. 7 en 16.
19. Nederland in de crisisjaren, pag. 5 en 10.
20. Het Midden-Oosten, pag. 16.
21. Idem, pag. 7
22. Nederland in de crisisjaren, pag. 29.
23. Zie noot 18, pag. 5.
24. Zie noot 20, pag. 7.
25. Idem, pag. 9.
26. zie noot 8, pag. 595.

Geef maatschappijleer een kans en houd geschiedenis actueel!

De dynamiek van het hedendaags gebeuren zoekt u tevergeefs in leerboeken, maar u vindt deze wel in Keesings Onderwijsbladen

**Keesings
Reflector**

**Keesings
Blikopener**

**Keesings
Antenne**

Bronnen van voortdurend nieuwe en actuele informatie met beschouwingen voor de vakken geschiedenis en maatschappijleer.

Samen met Keesings Woordenboek voor maatschappijleer en economie vormen deze bladen een bruikbare methode voor maatschappijleer.

Knip antwoordbon uit voor het aanvragen van een proefpakket.

Gaarne ontvang ik gratis en geheel vrijblijvend een proefpakket met enige afleveringen van Keesings Onderwijsbladen.

Naam van de school

Onderwijstype

Adres

Plaats

Verzending t.a.v.

Datum

Postcode

Handtekening

Systemen Keesing B.V.^o
Antwoordnummer 4, Amsterdam 1007
Telefoon 020-71 94 44

MEDEDELINGEN

DIDAKTIEKCOMMISSIE

Seminarium voor beginnende leraren geschiedenis en staatsinrichting op 10- 11- 12 augustus 1977.

De didaktiekcommissie van de V.G.N. organiseert ook dit jaar weer een seminarium voor jonge en pas beginnende leraren. De deelname is opengesteld voor leraren geschiedenis, ook niet-V.G.N. leden, werkzaam aan scholen voor L.B.O., M.A.V.O., H.A.V.O. of V.W.O., met een beperkte leservaring (ongeveer 1 tot 3 jaar) en een geringe didaktische vooropleiding.

Het seminarium wordt gehouden in Conferentieoord "De Pietersberg" te Oosterbeek en wel van woensdag 10 aug. 10.00 uur tot en met vrijdag 12 aug. 19.00 uur.

Het seminarium richt zich vooral op de praktijk van het lesgeven in geschiedenis en staatsinrichting. Aandacht zal worden besteed aan doelstellingen, stofkeuze en didactisch handelen. Oefeningen in het opzetten van lessen zullen een belangrijk deel van de tijd in beslag nemen. Vanuit het boek "Geschiedenis op School" wordt dit jaar het onderwerp "de Vikingen" centraal gesteld.

Nadere informatie hieromtrent zal aan de deelnemers worden verzonden.

Dankzij een subsidie van het departement bedragen de kosten voor de deelnemers f. 65,— De reiskosten tweede klas worden vergoed.

Men kan zich voor het seminarium opgeven bij de 1^e penningmeester van de Didaktiekcommissie de Heer P. Doves onder gelijktijdige overmaking van f. 65,— op girorekening 15 61 752 t.n.v. Penningmeester Didaktiekcommissie, Praamstraat 32, Zaandam.

U wordt verzocht op uw overschrijving duidelijk te vermelden: *Seminarium '77*, alsmede uw sexe door een M. of V.

Pas wanneer het bovenvermelde bedrag gestort en binnen is, wordt U op de deelnemerslijst ingeschreven. Bij te grote deelname zal de volgorde van binnenkomst der inschrijvingen worden aangehouden.

Inschrijven tot eind mei is wellicht mogelijk.

Zij die hebben ingeschreven kunnen in de loop van juni nadere aanwijzingen en het programma verwachten.

Ook niet-leden van de V.G.N. kunnen zich voor dit seminarium opgeven op de hierboven genoemde wijze.

WERKGROEP 19e EEUW

Op 27 november 1976 werd in Den Haag de Werkgroep 19e eeuw opgericht, die is voortgekomen uit een initiatief van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Doelstelling van de Werkgroep is de studie van de negentiende eeuw in de ruimste zin te bevorderen. Daarbij wordt gedacht aan ontsluiting van materiaal in bibliotheken en archieven, d.m.v. bibliografieën en registers, en het signaleren van nieuwe publicaties op verschillende vakgebieden. Tevens wil de Werkgroep stimulerend en coördinerend optreden bij de organisatie van tentoonstellingen, het opzetten van projectgroepen e.d. Het werkterrein wordt globaal begrensd door de jaren 1800 en 1900. Het lidmaatschap staat open voor iedereen.

Voorlopig zullen de activiteiten beperkt blijven tot de uitgave van het dokumentatieblad 'De Negen tiende Eeuw', en de organisatie van een jaarlijks symposium. Het dokumentatieblad zal de aandacht vestigen op nieuwe vakliteratuur (interdisciplinair), op tentoonstellingen en musea, en op de aktivi-

teiten van allerlei genootschappen. Tevens zullen negentiende-eeuwse tijdschriften en almanakken worden geïnventariseerd, en wordt er verslag uitgebracht van lopend onderzoek. Daarnaast komt er rubriek, geïnspireerd op het tijdschrift *De Navorscher*, waarin men de hulp van lezers kan inroepen bij het oplossen van problemen op het terrein van de Werkgroep. Ook de lezingen van het symposium zullen in het blad geplaatst worden. Het blad zal bij voorkeur echter geen bijdragen bevatten, die ook in andere bladen gepubliceerd kunnen worden. Om al deze taken te kunnen vervullen, zal, naast de redactie, een groot aantal corresponderende leden uit verschillende vakgebieden noodzakelijk zijn. Het blad zal vier maal per jaar verschijnen.

De organisatie berust bij een bestuur van vier personen:

Dr. H. van Dijk

Prof. Dr. M.H. Schenkeveld

Prof. Dr. A.L. Sötemann (voorzitter)

Drs. P.A.W. van Zonneveld

De redactie van het dokumentatieblad bestaat uit zes personen:

M. Keyser

Drs. N. Maas

Drs. M. Mathijssen

Drs. J. Siesling

Drs. A.J.P. Raat

Drs. P.A.W. van Zonneveld (red.-secre.)

Men kan zich opgeven als lid door bericht te zenden aan: Werkgroep 19e eeuw, p/a Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Universiteitsbibliotheek, Rapenburg 70-74, Leiden, onder vermelding van: naam, adres, woonplaats, telefoon, vakgebied, en eventuele interesse voor correspondentschap.

Contributie kan worden overgemaakt op: Giro Amro-bank, Rapenburg, Leiden, 9200 bank nr. 45.10.61.306, onder vermelding: Letterkunde / Werkgroep. Deze contributie bedraagt normaal f. 25,—; voor leden van de Maatschappij f. 20,—; student leden f. 20,—; instellingen f. 30,—; donateurs f. 50,—.

Het redactie-secretariaat is gevestigd: Willem de Zwijgerlaan 375 III, Amsterdam.

REGLEMENT VOOR DE "DIE HAGHE — PRIJS"

1. Ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van 's-Gravenhage en omstreken wordt door de Geschiedkundige Vereniging "Die Haghe" een "Die Haghe - prijs" uitgelooft ten bedrage van f. 1.000,— (duizend gulden).
2. Deze prijs wordt uitgelooft voor een oorspronkelijke en nog niet uitgegeven studie, bij voorkeur op basis van bronnenonderzoek, betreffende de geschiedenis van 's-Gravenhage. De omvang van deze studie zal tenminste vijfduizend woorden bedragen.
3. De inzendingen zullen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit:

Dr.J.L. van der Gouw, voorzitter

Drs. H.M. Mensonides, lid

C.H. de Boer, secretaris.

Indien zich vacatures in de jury voordoen, zal daarin door het bestuur van "Die Haghe" worden voorzien.

4. De prijs wordt eenmaal per twee jaar uitgelooft. Voor de eerste maal geschiedde dit in 1970. De inzending der stukken bestemd voor mededinging naar de eerstvolgende prijs dient te geschieden vóór 1 februari van het betreffende jaar, bij de secretaris van de jury, Theresiastraat 354 te 's-Gravenhage.
5. De studies dienen in drievoud, met de schrijfmachine vervaardigd, te worden ingezonden.
6. De inzendingen moeten anoniem zijn en van een motto voorzien. In een bijgevoegde gesloten envelop met ditzelfde motto dienen zich naam en adres van de inzender te bevinden.
7. Inzending van een studie houdt in, dat de schrijver accoord gaat met de eventuele publicatie ervan in het jaarboek van "Die Haghe".
8. De jury brengt over haar bevindingen rapport uit aan het bestuur van "Die Haghe" dat de prijs toekent overeenkomstig het advies van de jury. Als geen inzending is binnengekomen of de jury van oordeel is, dat geen van de inzendingen voor de prijs in aanmerking komt, vindt geen toekenning plaats.
9. Bestuur en jury zijn over de beoordeling van de ingezonden studies en het toekennen van de prijs geen verantwoording schuldig; correspondentie daarover zal niet worden gevoerd.

BOEKBESPREKINGEN

BRONNENBOEKEN VOOR GESCHIEDENIS.

Bij: Meulenhoff Educatief, Amsterdam: (volgorde naar jaar van verschijnen)

1. J. Demey, P.A.M. Geurts, H.E. de Wolff, *Geschiedenis in documenten*, 1971, 271 pag. Prijs: f. 20,25
2. P.A.M. Geurts, W.F. Kalkwiek, C.C.A. van der Wilde, H.E. de Wolff, *Bronnenboek, de laatste vijftig jaar in teksten en documenten*, 1971 (2e oplage 1973) 328 pag. Prijs: f. 23,75

Bij: Jozef van In, Lier (België):

3. J. Demey, R. Dhondt, *Onze Tijd in documenten*, 1973 (2e oplage 1976) 494 pag.
4. J. Demey, R. Dhondt, *Ons Verleden in documenten*, 1974 (3e oplage 1976) 325 pag.

Op een van de didactiekconferenties in 1976 is gebleken, dat de beide Belgische bronnenboeken voor geschiedenis in ons land weinig bekend zijn. Omdat de twee Nederlandse bronnenboeken van oudere datum zijn, mag aangenomen worden dat deze een grotere bekendheid genieten.

Omdat deze bronnenboeken in Kleio nog niet besproken zijn en er een duidelijk verband bestaat tussen de Nederlandse en Belgische uitgaven heb ik gemeend er goed aan te doen ze gezamenlijk aan de orde te stellen en met elkaar te vergelijken.

Vooraf moet worden opgemerkt, dat deze bronnenboeken geen geschiedenismethoden zijn. Ze be-geven zich niet op het terrein van de schoolboeken. Men moet ze beschouwen als een aanvulling op en niet als een vervanging van de bestaande schoolboeken.

De auteurs van het onder 2 genoemde bronnenboek vermelden in hun verantwoording, dat ze geen wetenschappelijke bronnenpublicatie hebben willen samenstellen, maar een boek met teksten en documenten voor het voortgezet onderwijs. Deze bedoeling blijkt ook uit de andere drie bronnenboeken: ze bevatten werkmateriaal voor de praktijk van het geschiedenisonderwijs.

De termen teksten en documenten worden naast elkaar gebruikt. Naast documenten uit de betrokken tijd zelf, zijn teksten opgenomen van auteurs die over bepaalde onderwerpen of tijdperken schreven. De laatste stukken stelden de auteurs in staat bepaalde hiaten aan te vullen.

Het uitgangspunt voor de samenstellers van de bronnenboeken was, dat geschiedenisonderwijs geen kennisverwerving op zichzelf mag zijn, maar als middel beschouwd moet worden de leerlingen te begeleiden naar een beter inzicht in onze samenleving en hen intellectuele vaardigheden te laten verwerven. Ze onderschrijven de bedoeling zoals Demey die in zijn "Woord vooraf" in nummer 4 weergeeft: "De leraar die zijn verantwoordelijkheid niet ontvlucht, zal het verleden niet langer meer "dogmatisch doceren", maar de stille getuigen uit vroegere tijden zelf aan het woord laten, om aldus een gesprek, een probleemstelling, een discussie uit te lokken en te leiden, kritisch het verwantschap en het onderscheid, zowel synchronisch als diachronisch, te onderzoeken en de doden in hun beschaving weer te laten leven."

Om het geheel zo overzichtelijk mogelijk te houden, wil ik eerst de nummers 1 en 4 (die beide met de prehistorie beginnen) bespreken, vervolgens de nummers 2 en 3, en dan eindigen met een vergelijkend overzicht.

Nummer 1 is een bewerking voor het geschiedenisonderwijs op de Nederlandse scholen voor a.v.o. van een leerboek in vijf delen voor het geschiedenisonderwijs op de middelbare scholen in België: "Het avontuur der mensheid" van J. Demey en J.A. van Houtte, waarin veel en goed bronnenmateriaal is opgenomen en van "De mens is zijn verleden" van J. Demey, waarin bronnen opgenomen zijn vanaf de prehistorie tot heden.

Om de documenten zo eenvoudig mogelijk te kunnen gebruiken naast de leerboeken hebben de auteurs gekozen voor een chronologische ordening: van prehistorie tot het einde van de zestiger jaren van deze eeuw. Binnen deze chronologische volgorde is niet alleen aandacht geschonken aan documenten die betrekking hebben op het politieke aspect, maar ook op het sociaal-economische en culturele aspect van geschiedenis.

Het boek bevat in totaal ruim 600 documenten, niet alleen geschreven bronnen, maar ook foto's, cartoons, tekeningen, affiches en afbeeldingen van schilderijen. Behalve enig cijfermateriaal op de pagina's 117, 169, 199, 201, 244 en 256 bevat het boek geen andere statistische gegevens.

De auteurs hebben ervan afgezien bij de teksten een korte verklaring van persoonsnamen op te nemen. Wel is gedacht aan een personenregister, waarin deze gegevens ondergebracht zouden kunnen worden, maar ook dit idee heeft men laten varen om het boek niet te omvangrijker en dus duurder te laten worden. Ze geven het advies deze gegevens in een encyclopedie op te zoeken. Dit opzoeken vinden ze een voor de leerlingen nuttige bezigheid. Zonder dit laatste in twijfel te trekken hadden de

auteurs m.i. deze informatie over personen (zowel auteurs als personen uit de tekst) in het boek op kunnen nemen om het werken met dit materiaal in de klas te bevorderen. De gegevens over de auteur van een stuk tekst zijn meestal niet in een encyclopedie opgenomen.

Een ander nadeel voor de gebruiker is, dat de inhoudsopgave alleen de perioden uit de geschiedenis aangeeft en niet de documenten en illustraties. Hieruit is dus niet af te lezen welk bronnenmateriaal gekozen is uit bijvoorbeeld de middeleeuwen.

Een derde bezwaar is dat, met uitzondering van het illustratiemateriaal, niet na te gaan is waar bepaalde documenten aan ontleend zijn. Er is wel een lijst van gebruikte literatuur opgenomen, maar deze lijst is betrekkelijk zinloos, omdat niet aangegeven wordt uit welk boek een bepaald document is gehaald.

Het als nummer 4 geplaatste bronnenboek bevat "bronnen vanaf de oudste tijden tot de Franse Revolutie". De bronnen zijn niet chronologisch, maar thematisch geordend. De thema's wijzen op een accentsverschuiving: niet de chronologie is het ordeningsprincipe, maar de diverse aspecten van geschiedenis.

Het boek is ingedeeld in zes delen: godsdienst; opvoeding, wetenschap en kunst; de sociaal-economische toestanden; de regeringsvormen en de politieke organisatie; machtswellust en imperialisme. Binnen deze vijf thema's zijn de documenten wel chronologisch geordend: prehistorie, oudheid, middeleeuwen, nieuwe tijden. Het zesde thema is de Verlichting. Binnen dit thema zijn de documenten naar de vijf bovengenoemde thema's geordend. Dit zesde deel komt als eerste deel voor in het tweede Belgische bronnenboek (nummer 3).

De inhoud van het boek bestaat hoofdzakelijk uit geschreven documenten. Op de pagina's 236/237 en 446/447 treft men cijfermateriaal en grafieken aan.

Illustraties zijn niet opgenomen. Wel hebben de auteurs oog gehad voor contrasterende teksten. In het vijfde deel over machtswellust en imperialisme zijn b.v. bij het onderwerp "kruistochten" Arabische, westerse en byzanthijnse bronnen opgenomen.

Bij iedere tekst is een korte verklaring van persoonsnamen of begrippen aangebracht en is de plaats van herkomst vermeld.

Een 26 pagina's vullende inhoudsopgave geeft een helder overzicht van de thema's, van de chronologische ordening binnen de thema's, van een verdere onderverdeling en van de teksten.

Evenals in nummer 1 ontbreekt een personenregister.

Het tweede Nederlandse bronnenboek, nummer 2, bevat zoals de titel aangeeft uitsluitend teksten en documenten uit de laatste vijftig jaar, waarmee de samenstellers aan hebben willen sluiten bij de eindexamenstof geschiedenis, zoals die in het rijksleerplan omschreven is.

Geprobeerd is de belangrijkste gebieden aan de orde te doen komen: Nederland, West-Europa, De Verenigde Staten en de Sowjet-Unie. De hoofdstukken over de niet-westerse geschiedenis (bv. Midden-Oosten, India, China, Latijns-Amerika) vormen circa een derde deel van het boek en het aantal teksten over deze gebieden is bijna even groot als het aantal teksten over Nederland. Daarnaast zijn enige hoofdstukken gewijd aan culturele aspecten, vormen van internationale samenwerking, de Oost-West confrontatie en de Tweede Wereldoorlog. Naast teksten en documenten bevat het boek karikaturen, affiches, postzegels en statistisch materiaal.

Enige verbeteringen ten opzichte van nummer 1 zijn, dat nu wel een personenregister is opgenomen en dat in de literatuurlijst is aangegeven aan welke boeken de teksten ontleend zijn.

Een nadeel is nog, dat de inhoudsopgave alleen de veertien hoofdstukken vermeldt en niet de teksten en illustraties. De leraar die de laatste halve eeuw thematisch aan de orde wil stellen kan met deze povere inhoudsopgave weinig of niets doen. Hij zal het hele boek door moeten bladeren om teksten te zoeken die op zijn thema betrekking hebben. Voor Europese samenwerking vindt men bijvoorbeeld teksten in een drietal hoofdstukken: Vormen van internationale samenwerking, confrontatie oost-west en Afrika. Teksten over de economische crisis van 1929 kan men eveneens in een drietal hoofdstukken aantreffen: het Interbellum, de V.S. en Nederland. Een ander nadelig gevolg van een dergelijke inhoudsopgave is, dat een leraar niet snel na kan gaan of het boek contrasterende teksten (en welke?) bevat. Deze teksten zijn namelijk wel in het boek aanwezig, bijvoorbeeld: opvattingen over de wereldrevolutie (pag. 76, 77), de Nederlandse Unie (pag. 202-204) en over Vietnam (pag. 254 t/m 257).

In nummer 3 is geen cesuur getrokken tussen de negentiende en twintigste eeuw. Het boek bestaat uit twee gedeelten; De Verlichting (ook in nummer 4) en Onze Tijd (laatste twee eeuwen). Binnen deze twee delen zijn de teksten geordend volgens de bekende, bij nummer 4 genoemde, vijf thema's.

Behalve geschreven bronnen kan men in dit bronnenboek goed statistisch materiaal (b.v. over het Amerikaans dollarimperialisme op pag. 279 en o.a. over bevolkingsgroei op pag. 155 t/m 161) en kaarten (van Baskenland, pag. 242; Duitsland na 1945, pag. 272; Indo-China, pag. 301 en Vietnam na Geneve, pag. 302) aantreffen.

Evenals in nummer 4 vindt men achterin het boek een uitstekende "inhoudstafel" (13 pag.), waardoor men een goed overzicht krijgt van de teksten (kaarten en statistisch materiaal worden niet als zodanig aangegeven) en waarin contrasterende teksten snel te vinden zijn.

Bij de teksten zijn weer korte verklaringen van persoonsnamen of begrippen opgenomen en is de vindplaats aangegeven.

Een personenregister ontbreekt.

Samenvattend overzicht:

	1	2	3	4
Tijd	prehistorie tot heden	laatste 50 jaar	Verlichting 19e, 20e eeuw	prehistorie tot Franse Revolutie
Ordering	chronologisch	naar gebieden en thematisch	thematisch	thematisch
Illustratief materiaal	x	x	alleen kaarten	—
Statistisch materiaal				
cijfermateriaal	x	x	x	x
grafieken	—	x	x	x
Informatie bij documenten	—	—	x	x
Personenregister	—	x	—	—
Inhoudsopgave van documenten	—	—	x	x
vindplaats documenten	—	x	x	x
contrasterende teksten	—	x	x	x

Uit het bovenstaande blijkt, dat de enige overeenkomst tussen de vier bronnenboeken is, dat ze teksten, documenten en enig cijfermateriaal bevatten en dat vragen en opdrachten ontbreken. M.i. is toevoeging van gedifferentieerde vragen en opdrachten het overwegen waard.

De beide Belgische bronnenboeken besteden meer aandacht aan staatsinrichting dan de twee Nederlandse. Is opname van teksten, documenten, schema's enz. op dit terrein niet eveneens het overwegen waard?

Duidelijke verschillen tussen de Belgische en Nederlandse bronnenboeken zijn: de gekozen tijdperken, de ordering van de documenten en teksten en de informatie bij en de inhoudsopgave van de teksten en documenten.

Vooral op grond van de laatste drie verschillen vind ik dat de beide Belgische bronnenboeken de leeraar en de leerling meer mogelijkheden bieden om met het bronnenmateriaal te werken. Men kan namelijk zowel diachronisch als synchronisch de gegeven thema's volgen en/of nieuwe thema's samenstellen. Het is zelfs mogelijk de bronnen chronologisch te ordenen.

Graag beveel ik de vier bronnenboeken aan. De beide Belgische bronnenboeken verdienen een ruimere bekendheid. Ze leveren namelijk een waardevolle bijdrage tot vernieuwing van de methodiek van ons geschiedenisonderwijs.

Tot slot een vraag: is het niet wenselijk en mogelijk dat Nederlandse en Belgische uitgeverijen gezamenlijke produkties laten verschijnen?

J. Brouwer

Terschelling in vroeger tijd, Zeist 1975. 60 p. Prijs f. 6,—.

Zeeuws-Vlaanderen in vroeger tijd, Zeist 1976. 48 p. Prijs f. 6,50.

Het maandblad voor Genealogie en aanverwante gebieden "Mensen van vroeger en de dingen die zij ons hebben nagelaten" (opgericht in 1973), onder redactie van drs. Ariette Schippers, heeft in de zomer van 1975 een dubbelnummer uitgebracht dat geheel gewijd is aan Terschelling (3e jrg., nr. 5/6/7)

en in de zomer van 1976 een dubbelnummer over Zeeuws-Vlaanderen (4e jg., nr. 6/7/8). De redactie heeft de bedoeling in 1977 een dergelijk nummer op te zetten over de Westhoek in Noord-Brabant.

Beide thema-nummers bevatten meer dan alleen genealogische gegevens. De redactie is er van uit gegaan, dat het leven van "mensen van vroeger" interessanter wordt door het te plaatsen tegen de historische en geografische achtergrond en daarnaast aandacht te besteden aan de sociale omstandigheden onder welke dit leven zich afspeelde.

Het Terschelling-nummer bevat een overzicht van het Terschellinger leven in vogelvlucht (historie, bevolking, religie, taal, vestiging, kleding, gewoonten en gebruiken) en artikeltjes over persoonsnamen, grafboeken, strandvonderij door de eeuwen heen, en het reddingwezen. Tegen deze achtergrond worden enige personen geplaatst: P. Eschauzier (1772-1837), burgemeester-strandvonder; T.P. Bakker *1835-1910), jutter en redder; C.J. Doeksen (1818-1866), koopvaardij-kapitein en T.R. Zwaal (1799-1837), zeeman-onderwijzer.

Het Zeeuws-Vlaanderennummer bevat behalve een historisch geografisch overzicht en een artikel over emigratie naar Zeeuws-Vlaanderen, een levensbericht van Johan Hendrik van Dale (1828-1872), de Van Dale van het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (1976, 10e druk), enige kwartierstaten en informatie over archieven, musea en oudheidkamers. Ook is een literatuurlijst opgenomen.

Beide nummers kunnen worden gebruikt bij het geschiedenisonderwijs, met name op Terschelling en in Zeeuws-Vlaanderen. Een stuk regionale en lokale geschiedenis, waarbij het accent ligt op het dichtbij en concrete, blijkt leerlingen erg te boeien. Met behulp van aanwezig bronnenmateriaal is het mogelijk leerlingen de werkwijze van de historicus bij te brengen.

De nummers zijn te verkrijgen in Zeist, Postbus 248. Bij gelijktijdige afname van ten minste 7 exemplaren van hetzelfde nummer geldt een gereduceerde prijs van f. 5,- per stuk. De abonnementsprijs bedraagt f. 27,- per jaar.

J. Brouwer

Projekt "Europa en de Derde Wereld", Cevno, Alkmaar. 1976. Prijs f. 7,50.

Het Centrum voor Europese Vorming in het Nederlandse Onderwijs heeft het projekt "Europa en de Derde Wereld" ontwikkeld voor onderwijsgeveenden in het algemeen en voor studenten van pedagogische akademies in het bijzonder. Deze studenten, die hun aandacht hoofdzakelijk richten op algemeen-didactische en vakdidactische onderwerpen, weten veelal van de Europese samenwerking en de internationale relaties van Europa niet veel meer dan wat ze in hun vooropleiding erover hebben bestudeerd en/of wat ongestructureerd uit de nieuwsmedia op hen af is gekomen.

Het doel van het projekt is bij deze studenten een grotere betrokkenheid te kweken met de problemen van de derde wereld en hen de mogelijkheden te laten onderzoeken de inhoud van het projekt te "vertalen" voor het lager onderwijs.

Inhoudelijk gaat het in het projekt om de relatie Europa en Afrika. Centraal staat daarin het in 1975 gesloten verdrag van Lomé.

Twee probleemstellingen bepalen de keuze van het materiaal:

1. Welke was de relatie tussen Europa en Afrika in de 19e en in het begin van deze eeuw?
2. Welke was de relatie tussen Europa en Afrika na de tweede wereldoorlog?

Het materiaal dat bij de eerste vraagstelling behoort, bestaat uit een brochure "Het Europees imperialisme" en enige films, zoals een over de Toereks. In de brochure wordt een beknopt overzicht gegeven van de politieke geschiedenis van Afrika van 1870-1914, inhoud gegeven aan het begrip imperialisme en de nodige aandacht geschonken aan de sociaal-economische en culturele gevolgen van het Europees imperialisme en aan de rivaliteit tussen de Europese mogendheden tijdens de verovering van Afrika.

Het materiaal voor het tweede vraagstuk bestaat uit artikelen en films. De artikelen handelen over de conferentie van Accra (Ghana), over de kolonisatie en dekolonisatie van Zambia en Angola, over een ontwikkelingshulpprojekt in Senegal, en over het verdrag van Lomé. De films, die te huur zijn, gaan over de dekolonisatie van Algerije: "De slag om Algiers" (Gofilex, Driebergen, f. 120,-, 122 min.); over de dekolonisatie van Angola: "Sambizanga" (Fugitive Cinema, Amsterdam, f. 75,-, 100 min.) en "Angola februari 1975" (Angola Comité, Amsterdam, f. 40,-, 35 min.); over ontwikkelingshulp "Is de hulp wel hulp?" (VNFI, Hilversum, f. 25,-, 59 min.); "The Freedom-Railway" in Tanzania en Zambia (VNFI, Hilversum, f. 70,-, 45 min.) en "Bud-Senegal" (Cevno, f. 25,-, 35 min.) en over Lomé: "De Conventie van Lomé" (Cevno, f. 25,-, 25 min.).

De artikelen bevatten naast een overzichtelijke en duidelijke tekst, kaarten, cijfermateriaal en literatuurverwijzingen. M.i. hebben de samenstellers van het projekt gevarieerd en geschikt materiaal gevonden ter realisering van hun doelstellingen.

ratuurverwijzingen. M.i. hebben de samenstellers van het projekt gevarieerd en geschikt materiaal gevonden ter realisering van hun doelstellingen.

Het projekt is het waard om ook door studenten van de lerarenopleidingen bestudeerd te worden. Ook zij zouden kunnen nagaan wat zij met dit materiaal zouden kunnen doen in het onderwijs waarvoor zij opgeleid worden.

J. Brouwer

Projekt "Europees Parlement" (PEP), Cevno, Alkmaar. 1976/77.

De Cevno besteedt uitvoerig aandacht aan de rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement in het jaar 1978.

Vanaf augustus 1976 is een onderwijsprojekt ontwikkeld, dat lesmateriaal, achtergrondinformatie en verwijzing naar audio-visuele hulpmiddelen bevat.

Het projekt is bedoeld voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en voor het h.b.o. en wil "de aandacht voor de Europese en mondiale dimensie" binnen het onderwijs vergroten.

Informatie over dit projekt is te vinden in diverse nummers van het onderwijsbulletin "Europees Perspectief" en in een PEP-werkmap.

In "Europees Perspectief", nr. 1, 1976, schrijft H. Aben, redacteur van het Algemeen Dagblad, in een artikel "Het Europees Parlement" (pag. 6-9), dat het parlement zich in een overgangsfase bevindt: van een benoemd college van adviseurs naar een gekozen volksvertegenwoordiging met wetgevende macht en van opdeling naar politieke kleur naar Europese partijvorming en Europese programma's. In de bijlage bij dit nummer schrijft H. Mommers een persoonlijke benadering: "Verkiezingen voor een Europees Parlement in het jaar 1978? Ja, maar . . ." (pag. 1-17) met aanwijzingen voor een rollenspel, vragen en opdrachten en met literatuurverwijzingen.

Nummer 3 van "Europees Perspectief" is, inclusief de bijlage, speciaal aan de Europese Parlementsverkiezingen gewijd. Men kan er de volgende artikelen in aantreffen: "Van praatclub tot parlement"; "Directe verkiezingen, het voor en tegen"; "Europees Parlement — nu en in 1978" en "Met het Europees Parlement op school". Eveneens is een aantal suggesties opgenomen met betrekking tot het te gebruiken materiaal, zowel voor onderwijsgevend en de 16-jarigen en ouder (de kiezers van 1978) als voor de 11-16 jarigen (de keizers van 1983).

Projektmedewerkers zijn bereid gratis scholen te bezoeken om gedurende een halve dag leerlingen/studenten intensief bezig te laten zijn met dit onderwerp. Het materiaal, dat daarbij gebruikt wordt, is verzameld in de PEP-werkmap.

De docenten geschiedenis en staatsinrichting hebben dus de mogelijkheid om ruime aandacht te schenken aan de verkiezingen, niet alleen aan de nationale verkiezingen in mei 1977, maar ook aan de Europese verkiezingen een jaar later.

J. Brouwer

P. Dijkstra, P.H.F. Gieles, Joh. S. Wijne, Wat doen wij met de actualiteit in de les?, Systemen Keesing B.V. Amsterdam z.j. (1976) 36 pag.

In een overzichtelijk gestructureerde brochure wijzen de auteurs op de betekenis van de actualiteit voor het onderwijs en geven ze een antwoord op de vraag op welke wijze de leraar in zijn gewone onderwijsprogramma systematisch aandacht kan besteden aan actuele gebeurtenissen.

Wijne wijst er in zijn inleiding op dat de actualiteit van ontwikkelingen in de samenleving niet altijd samenvalt met wat door de jonge mens als actualiteit ervaren wordt. Men kan daarom niet "zomaar" een actuele gebeurtenis behandelen. Hij ziet vooral twee functies van de actualiteit bij het geschiedenisonderwijs: als invalshoek en als oefenterrein.

Voor de kortstondige, veelal onverwachte, actuele gebeurtenis kan een invalshoek zijn, terwijl de langlopende actualiteit zich uitstekend leent als oefenstof om er de basisstof en inzichten van het vak op toe te passen. Keesings Onderwijsbladen besteden uitsluitend aandacht aan de langlopende actualiteit en kunnen als zodanig beschouwd worden als middelen voor het functioneren van de actualiteit in het geschiedenisonderwijs.

In zijn bijdrage biedt Gieles een aantal praktische handreikingen voor een doelgerichte methode van lesgeven en voor integratie van de actualiteit in het leerproces, waardoor opgedane kennis en geleerde vaardigheden kunnen functioneren. Om het gewenste leerproces op gang te brengen en de gestelde doelen te bereiken heeft hij in zijn methodisch model een achttal fasen onderscheiden: keuze

van het onderwerp, planning van de les (senserieuwswervaring door de leerlingen, kennisname van het artikel, oordeelsvorming, nadruk op het exemplarisch karakter en de toetsing).

Dijkstra werkt aan de hand van twee voorbeelden het praktisch gebruik van de onderwijsbladen nader uit.

De auteurs sluiten met deze brochure aan bij de opvattingen van de subcommissie "Actualiteit" van de C.M.L.G.S., gepubliceerd in *Kleio* 15 (1974) 740-744. Ook deze subcommissie pleit voor een geschiedenisonderwijs, waarin systematisch door een doelgerichte leerstofkeuze de leerling inzicht krijgt in de historische ontwikkelingen achter de actualiteit.

Wel moet er gewaakt worden voor een overaccentuering van politieke actuele gebeurtenissen. Ook het sociaal-economische en culturele aspect van geschiedenis hebben actualiteit en historische achtergrond.

In de *Histokrant* (zie mijn recensie in: *Kleio* 17 (1976) 583-584) gebruikt men het begrip actualiteit in een zeer enge betekenis door geschiedenis te willen geven in de taal van nu. Deze actualisering in de vorm van kranteberichten richt zich hoofdzakelijk op concretisering van de traditionele geschiedenis.

De vorige interpretatie van actualiteit moet weer onderscheiden worden van actualisering van geschiedenis als middel om het verleden dichterbij de leerling te brengen door hem de eigen actuele situatie te laten vergelijken met die van het verleden en hem de tegenstelling met onze tijd te laten ervaren.

J. Brouwer

Project: "Als konijnen op een eiland". Stichting Educatieve Projecten Club van Rome Nederland, Rotterdam 1976.

Op initiatief van de beide Nederlandse leden van de Club van Rome is de Stichting Educatieve Projecten Club van Rome Nederland opgericht. Deze stichting heeft als doel: "de bevordering van het onderwijs in en de voorlichting over wetenschappelijk onderzoek naar de problematiek die de Club van Rome aan de orde heeft gesteld." De stichting wil deze problemen op een bevattelijke wijze aan de jeugd overdragen. Daartoe heeft de stichting m.i. een origineel middel gevonden: dit eerste project.

Het project is hoofdzakelijk bedoeld voor de bovenbouw van het HAVO en het VWO. Met eenvoudige voorbeelden wil het aantonen hoe schijnbaar niet samenhangende grootheden elkaar kunnen beïnvloeden.

Het project bestaat uit een leerlingenboekje en een daarmee verbonden toelichting voor de docent. Dit is op zichzelf niets bijzonders. Het gaat om de inhoud van dit materiaal, waarmee beoogd wordt de denkwijze, die geschikt is om complexe structuren en dynamische processen (voor de historicus vertrouwde begrippen!) te kunnen overzien, uit een te zetten. Om de leerlingen bewust te maken van de grote wereldproblemen van vandaag en om hen meer inzicht te laten verkrijgen in de modelmethode (aan de hand van het konijnenmodel) en het gebruik van de computer daarbij, is gekozen voor een bijzondere werkwijze.

Het computermodel wordt in de klassen toegankelijk gemaakt met behulp van een terminal, die via een telefoonlijn verbonden is met een computer. Deze terminal wordt voor een korte periode door de stichting aan de scholen ter beschikking gesteld.

Het leerlingenboek behandelt de samenhang tussen de wereldproblemen: de exponentiële groei van de bevolking; de milieuvervuiling; de voedselproductie; de industrialisatie; de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen en besteedt aandacht aan het stellen van een diagnose door middel van een aantal studiemethoden (vooral de systeemdynamica) en aan het maken van prognoses door middel van een computer. Vervolgens geeft het boekje een samenvatting van de beide rapporten aan de Club van Rome (1971 en 1974), enige voorbeelden van de bij deze rapporten gebruikte wereldmodellen en een aantal voorbeelden van verder onderzoek.

Volgens mij heeft dit project grote waarde voor de geschiedenislessen. Aan onderwerpen als neolithische revolutie, ontstaan en ontwikkeling van steden in de middeleeuwen, ontdekkingsreizen en industriële revolutie wordt veelal ruime aandacht geschonken. Bij de behandeling van onderwerpen uit de laatste halve eeuw wordt in de praktijk geen of in zeer geringe mate tijd beschikbaar gesteld voor behandeling van de technologische ontwikkeling en de gevolgen daarvan voor onze tijd: de actualiteit van de wereldomspannende samenhang van de problemen en de exponentiële groei van de wereldbevolking. Juist dit onderwerp lijkt mij uitermate geschikt om diverse aspecten van geschiedenis (het politieke, sociale en economische aspect b.v.) tot hun recht te laten komen, om uitvoerig in te gaan op een aantal structuren en processen en om geschiedenis als wereldgeschiedenis aan de orde te stellen.

Zoals Wijne schrijft in zijn inleiding op "Wat doen wij met de actualiteit in de les" (zie mijn recensie daarvan) is de actualiteit van het wereldgebeuren niet altijd gelijk aan de actualiteit van de leerling. Dit project is een waardevolle bijdrage voor lessen die mede tot doel hebben de leerlingen de actualiteit van het wereldgebeuren, gezien tegen een historische achtergrond, te laten ervaren.

Meerdere informatie over dit project en over de stichting is te verkrijgen in het Bouwcentrum te Rotterdam, waar de stichting een informatie- (studie- en documentatie-) centrum: INFOROM heeft ingericht met een permanente tentoonstelling en een bibliotheek en waar het gebruik van de terminal voor dit project gedemonstreerd kan worden.

J. Brouwer

Publikaties van het Centrum voor Europese Vorming in het Nederlandse Onderwijs (CEVNO) te Alkmaar.

Met de verkiezingen voor het Europese parlement voor de deur (mei 1978) is het gewenst en mogelijk leerlingen "meer" te betrekken bij ontwikkelingen op Europees niveau. Materiaal daarvoor is in ruime mate voorhanden o.a. bij het CEVNO en de Voorlichtingsdienst Europese Gemeenschappen in Den Haag. Een aantal publikaties van het CEVNO wil ik graag de revue laten passeren.

Voor een eerste kennismaking met "Europa" kan gebruik worden gemaakt van een voor 11-13 jarigen door C. van den Hoeven e.a. geschreven boekje "Geef me de Negen" (24 pag., geïllustreerd, f. 2,50). Het boekje bevat een zestal thema's: vervuiling van de Rijn, gastarbeiders, landbouwproblematiek, arme gebieden in Europa, Europese instellingen en de verhouding Europa-Afrika.

In de serie Europese documenten (Euro-Dok) publiceert het CEVNO artikelen van bescheiden omvang over één bepaald thema betreffende Europa. Nummer 2 uit deze serie: F. Doomen, K. Zwaga, Europa waarheen, Euro-Dok, 1976, 16 pag., f. 1,50, bevat een tweetal artikelen. Het eerste geeft een samenvatting van het rapport-Spiereburg over de Europese Unie en het tweede handelt over heden en toekomst van een democratische Europese Gemeenschap en over de directe verkiezingen voor het Europese Parlement.

In het derde nummer uit deze serie (Vrede in Europa, Euro-Dok, 1976, 21 pag., f. 1,50) staat de rede van de Franse politicoloog A. Grosser, die hij uitgesproken heeft bij de toekenning van de vredesprijs van de Duitse boekhandel in oktober 1975 te Frankfurt. Grosser ontving deze prijs voor zijn verdiensten als "bemiddelaar" tussen Fransen en Duitsers. In deze rede bekritiseert en prijst hij de West-Duiters. Hij spreekt zijn bezorgdheid uit over de innerlijke vrede, die bedreigd wordt door gevoelens van onzekerheid en angst voor de toekomst en het verontrust hem, dat zo veel gesproken wordt over orde en staat en zo weinig over vrije politieke activiteiten van individuen (denk aan het radicalenbesluit).

Het Tweede Kamerlid voor de PPR, H. Waltmans, heeft in "Europees Perspectief" (1976, nr. 2, f. 2,—) een artikel, getiteld "De conferentie over veiligheid en samenwerking in Europa" (pag. 3-18) geschreven. Nadat hij eerst beknopt is ingegaan op de voorgeschiedenis van de conferentie van Helsinki biedt hij de lezer een selectie uit de aangenomen teksten van de Slotakte, die hij daarna van sommen-taar voorziet.

Een kort overzicht van de situatie met betrekking tot de Europese onderwijspolitiek geeft H. Oonk in "Notities bij de onderwijspolitiek van de Europese Gemeenschappen" (16 pag., f. 2,—). Uit dit boekje blijkt, dat Europa nog lang niet toe is aan een gemeenschappelijk onderwijsbeleid, en dat daarom de Europese Commissie zich richt op een aantal sectoren als: mobiliteit (uitwisseling van leerlingen, studenten en docenten); onderwijs voor kinderen van migrerende werknemers en voorlichting ter bevordering van een Europese dimensie in het onderwijs.

De leraren geschiedenis en staatsinrichting kunnen in de laatste sector een belangrijke taak vervullen.

J. Brouwer

Georgina Masson, Geïllustreerde Geschiedenis van Rome, de Republiek (Fibula-van Dishoeck, Bussum, 1975)

Het boek is fraai uitgevoerd. De vele illustraties zijn in het algemeen verhelderend voor de tekst. De schrijfster is op haar best in de beschrijving van de archeologie en het kulturele leven. Maar dat alleen maakt nog geen Geschiedenis van Rome. En wat dat betreft biedt het boek nauwelijks meer dan politiek-evenementiële geschiedenis, waarbij het accent ligt op de weergave van de legenden en

bloemrijke verhalen van de Romeinse historici. Blijkbaar hoopt de auteur haar (leken-?)publiek daarmee te boeien. Maar hoewel van een boek als dit niet verwacht mag worden dat het volkomen de laatste stand van de wetenschap weergeeft, mag toch wel bekend verondersteld worden dat de Romeinse Geschiedenis meer omvat dan deze verhalen en dat de aandacht zich tegenwoordig richt op meer dan alleen politieke geschiedenis. Maar daarvan geen spoor. Zo worden bijvoorbeeld de sociale en economische gevolgen van de expansie van de tweede eeuw in een halve bladzij afgedaan (waardoor het optreden van Tiberius Gracchus — dat ook op zichzelf al weinig subtiel wordt behandeld — enigszins in de lucht komt te hangen) terwijl de liefdesaffaire van Caesar en Servilia uitvoerig wordt geschilderd. Of om een ander voorbeeld te noemen: de samenzwering van Catilina wordt keurig volgens Sallustius naverteld, maar over de achtergronden geen woord. Terwijl P.A. Brunt's *Social Conflicts in the Roman Republic*, dat over dergelijke aspecten voortreffelijk is, wel in de bibliografie vermeld staat. Het klakkeloos volgen van de Romeinse geschiedschrijvers leidt bovendien op sommige plaatsen tot visies die nu toch wel achterhaald zijn. Een heel duidelijk voorbeeld is de voorstelling van de Romeinse expansie, waarbij Rome in iedere oorlog in zijn recht staat (zoals Livius ons immers wil laten geloven) en de tegenstanders steeds de boosdoeners zijn.

Daarnaast zijn er nogal wat fouten in details aan te wijzen. Enkele voorbeelden: p. 80: onjuiste beschouwing over de *ager publicus*; p. 116: het is niet waar dat hij het *interregnum* iedere senator *interrex* kon zijn (dat was voorbehouden aan de patricische senatoren); p. 135: de belastingpachters worden *optimates* genoemd (i.p.v. *publicani*). Misleidend is ook op p. 38 de term gilden. Het is bij deze fouten overigens onduidelijk wat aan de schrijfster en wat aan de vertaler moet worden toegeschreven. De laatste lijkt in ieder geval verantwoordelijk voor de onbegrijpelijke zin op p. 16 dat de *comitia curiata* na Servius Tullius "het recht behield haar opvolger aan te wijzen".

Onduidelijk is ook wie er schuldig is aan het ontstellend grote aantal foutieve schrijfwijzen van termen en namen. Zo bijvoorbeeld p. 13: *Iacumo* (*Iucumo*); p. 17 en 31: *Pons Sublicus* (*Sublicius*); p. 26: *Mons Sacra* (*Sacer*); p. 32: *Breunus* (3 x, *Brennus*); p. 36: (*Idus*, *Ides* is de Engelse schrijfwijze); p. 37: *Fregella* (*Fregellae*); p. 77: *Aechaeïsche Bond* (*Achaeïsche*); p. 80: *Cornelii Scipionis* (*Scipiones*) en *P.B. Scipio Nasica Corculum* (*P. Cornelius*, etc.); p. 83: *Mancinius* (2 x, *Mancinus*); p. 85: *plebiscitus* (*plebiscitum*); p. 88: *centuriates* (*centuriae*); p. 106: *Vercelli* (*Vercellae*); p. 136: 'quadrumviraat' (een onzinwoord naar analogie van triumviraat; het Latijn kent echter het woord *quattuorviraat*).

Op rekening van de vertaler moet in ieder geval worden geschreven dat de originele taal wel erg duidelijk merkbaar blijft. Wat bijvoorbeeld te denken van: *communitieit* (*community*, p. 9), in de weegschaal (*in the balance*, p. 18), censureren (*to censure*, p. 27), beginners geluk (*beginner's luck*, p. 48)? Ook de neiging van de vertaler tot modieus taalgebruik (*ludiek*, 'in') kon mij maar matig bekoren.

Het is moeilijk in te zien wie er met dit soort boeken is gediend. De geschiedenisleraar heeft meer aan boeken die meer werkelijke geschiedenis bieden en minder fouten bevatten (zoals bijvoorbeeld het eerder genoemde *Social Conflicts* van P.A. Brunt), de leerling wordt een vertekend beeld van Rome voorgeschoteld. Dit boek heeft hoogstens nut voor wie niet geïnteresseerd is in geschiedenis maar alleen in legenden, spannende verhalen en mooie plaatjes. Maar het beste was geweest het niet uit te geven.

P.W. de Neeve

R. Linskens, Wat 'n leven! Straten en huizen, eten en drinken in de middeleeuwen. Uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen-Amsterdam 1976.

Al jaar en dag groeit de berg van dezelfde boeken met hetzelfde onderwerp: het dagelijks leven in de middeleeuwen. Ze hebben ook dezelfde euvels. Dat schrijvers geen recensies lezen, kan ik billijken, maar dat ze elkaars boeken als voorbeeld nemen, is minder verteerbaar.

Bij de ontvangst van het onderhavige boek nam ik de schrijver bovendien al bij voorbaat kwalijk dat het niet zijn eerste boek op dit gebied was. Zoals hij een tweede deel van zijn boek schreef, zo dien ik nu een tweede deel van mijn recensie te maken.

Over het vorige deel, dat handelde over de relaties tussen mannen en vrouwen en waartoe dat kan leiden, schreef ik (met enige wellust citeer ik mezelf) dat de auteur niet inzag 'dat de middeleeuwse geschiedenis een proces is dat zich afspeelde in vele verschillende landen, in verschillende tijden, binnen een maatschappij met sterk verschillende standen en zowel in de werkelijkheid als in de fictie. Het boek verwacht de burger uit de stad met de ridder uit de roman.' (kleio 1974-12). Is dit deel beter?

Ja. Hoewel hier en daar een sprong van de oudheid naar de zeventiende eeuw wordt gemaakt, gaat

het toch vooral over de veertiende en de vijftiende eeuw. Terwijl een enkele maal de roman wordt aangehaald, is het grootste deel toch relatieve werkelijkheid. Slechts het hoofdstuk over tafelgeneugten besteedt overmatig veel aandacht aan edelen en vorsten — beruchte eters — maar verder gaat het om burgers. Heeft de schrijver dus zijn leven gebeterd?

Neen. Het tweede deel is tegelijk met het eerste geschreven en werd slechts om praktische overwegingen apart en later uitgegeven. De bibliografie is te danken aan het feit dat het boek voornamelijk handelt over de steden, 'modderpoel of zandwoestijn maar steeds vuilnisbelt'. Daardoor moet men wel voornamelijk over de late middeleeuwen schrijven, daardoor is er ook voldoende materiaal buiten de hoofse literatuur en daardoor tenslotte besteedt de schrijver voldoende aandacht aan de burgerij. Als zodanig steekt zijn werk gunstig bij al de plaatwerken waarin paleis na paleis en klooster na kerk onder de hamer komt. Hier vinden we het volle leven, voor een niet gering deel samengesteld uit de rijke Vlaamse bronnen, kleurig geschilderd in bijna Rabelaisiaanse taferelen. Wat 'n leven! Linskens heeft een gezonde belangstelling voor drinkgelagen en bordelen, voor toiletten en mesthopen die hij ons bovendien op een smakelijke manier presenteert.

Ik heb nog één wens, één bescheiden verzoek aan de producenten van plaatwerken en paperbacks. Is het niet mogelijk om voor één keertje een boek te maken over 'het dagelijks leven in de middeleeuwen' van die mensen die op het platteland hun brood verdienden en die minstens negen tiende van de bevolking vormden?

D.A. Berents

Anne van der Meiden, Welzalig is het volk. Bijgewerkt en uitgebreid portret van De zwarte-kousen kerken. Baarn, Ambo. 1976. f. 22,50

Het up-to-date maken van dit tien jaar geleden gepubliceerde werk strekte zich ook uit tot de titel: de zwarte kousen werden toch voor denigrerend aangezien en zijn bovendien op de terugtocht, zoals de 'zwaren' wel voor meer en aanmerkelijk gewichtiger veranderingen zijn komen te staan. De ontwikkelingen stoppen niet voor de deuren van hun grotendeels eenvoudige kerkgebouwen.

Van der Meiden, zelf als kosterszoon uit dit milieu afkomstig, schrijft er inzichtelijk en mild over, met gevoel voor humor maar zonder makkelijke foefjes als zou het om de presentatie van een rariteitenkabinet gaan. Hij eindigt zelfs met een oproep de communicatie met deze groepen in stand te houden: 'De meeste van deze is het geduld' verbetert hij Paulus.

Verbazing blijft de lezer op zijn gang door dit boek wel steeds vergezellen. De ingewikkelde stamboom van alle kerkgenootschappen alleen al: een ruim tiental met 'gereformeerd' in de naam (maar dan niet de 'grote' gereformeerde kerken), plus dan nog de 'Bonders' in de Nederlands Hervormde Kerk. Het gaat intussen om drie- à vierhonderdduizend landgenoten en, men zou het niet verwachten, hun getal is groeiende. Allen leven zij bij één bekommernis: hun uitverkiezing en de martelende onzekerheid die hen daaromtrent tot aan hun dood blijft achtervolgen. Er staan prachtige stukken in over de 'bevindelijkheid', de merkwaardige mystiek onder de fijnen, de rol van de emotie onder deze stoeren en wat genoemd wordt: Gods verborgen omgang. Men leest over hun wereldvreemdheid, het verwerpen van kaarten en loterij, Sinterklaas en de kerstboom, van inenting en verzekering, het starre antipapisme der artikel 36-ers ('De machtsdroom van paus Paulus' of 'De kerke Christi nog immer bedreigd door het beest uit de afgrond.'), de gehechtheid aan de godzalige oude schrijvers, het vasthouden aan de leerregels van Dordt, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Heidelberger, samen de drie Formulieren van Enigheid.

Wat het meest treft is het taaleigen dat in deze groepen bloeit, dat curieuze dialect van de tale Kanaäns waarin God met 'jou' en 'jij' wordt aangesproken, en de dominees 'lieve knechten' heten. Ook hun spreken van alledag, zelfs de humor, is geheel schriftuurlijk. Zo de bedienaar des Woords die bij de intree van zijn opvolger preekte over Genesis 22, vers 5: "Blijft gijlieden hier met den ezel."

Van enige bundeling is onder deze groepen intussen ook sprake, met name op het gebied van onderwijs en communicatie-media. Velen, lang niet allen, vinden een tehuis bij de E.O. Voor anderen blijft de TV wat ds. Van de Poel van Ede erover heeft georakeld: 'Tot Verdwazing, Tot Verschriking en Tot Verdoemenis.'

Sinds dit boekje zijn eerste uitgave beleefde heeft zich de snelle en frappante ontwikkeling voorgedaan dat over de katholieken in Nederland een soortgelijke studie zou kunnen worden geschreven. Ook daar immers zien we vandaag het fenomeen van orthodoxe en fundamentalistische groepsvorming optreden, zij het minder geformaliseerd. De schrijver heeft dat niet gesignaleerd, het valt ook buiten zijn onderwerp, maar een merkwaardig en geïnverteerd oecumenisch verschijnsel is het zeker.

De geschiedenisleraar kan het boekje zeker uitstekend te pas brengen. Bibliotheekervaring heeft mij geleerd dat er altijd wat mee is: de leentermijn wordt stelselmatig overschreden, het is zoek, komt stukgelezen terug en blijft intussen continu gevraagd. Aanschaffen dus. Liefst dubbel.

A.H.M. v. Schaik

H.P. van Ham en A. van Betten, "Denk en ken U Pligt" J.H. Aikes (Stabo Groningen, 1976) f. 15,—

Met de uitstraling van de tumultueuze ideeën der zestiger jaren kent ook de geschiedbeoefening in ons land het "linkse" probleem van de al dan niet maatschappelijk relevante onderzoeksobjecten. Tegelijkertijd valt er een grote belangstelling en bloei te constateren van en voor lokale of regionale geschiedenis. Veel amateur-historici zetten zich zo tot het schrijven meestal over hun directe familie of omgeving. Vele "echte" historici verdiepen zich eveneens in regionale of urbane onderwerpen om het algemeen beeld op zijn juistheid te kunnen toetsen of om beter zicht te krijgen op moeilijk te synthetiseren stof, b.v. de hekserij in de 16e en 17e eeuw, de Nederlandse Opstand of de opkomst van de NSDAP in de Weimar-Republiek. De Belgische historici m.n. houden al jarenlang het vaandel hoog in dezen, wat betreft studie van Vlaanderen en Brabant (Antwerpen in het bijzonder).

Ook in ons land is de schroom overwonnen in de wetenschappelijke kring. Uitstekende studies zagen het licht, o.a. over Overijssel, Gelre en Limburg, de naam van Jappe Alberts spreekt voor zichzelf. Evenzo verschenen vele herdrukken van b.v. oude stadsgeschiedenissen; er is een markt voor. Hiernaast zijn er de collectieve werken te vermelden, b.v. over Friesland en het pas verschenen boek over Groningen, *Stad en Land*. Deze laatste provincie kent overigens al meer dan een decennium grotere belangstelling voor haar verleden. De nu gepensioneerde gemeente-archivaris Schuitema Meijer dient als groot stimulator genoemd, zoals tevoren Formsma de Groninger historie in het licht der Zeven Provinciën nader bezag. Zo kennen wij goed gedocumenteerde werken over de stad, de borgen, de kerken en de cartografie. Ook populair-wetenschappelijke boeken volgden op de aangeboorde markt; het onderhavige boekje over de schilder-organist Aikes is daar een voorbeeld van.

Jan Hendrik Aikes werd geboren in 1790 te Eenrum als zoon uit gegoede middenstand. Zijn opvoeding was dienovereenkomstig. Helaas overleden zijn ouders betrekkelijk vroeg, zodat zijn ontluikend schilder talent in de knop geloken bleef. Hij dreef de verzaak van zijn vader voort en boerde niet slecht. Sinds 1832 noemde hij zich schilder van professie, hoewel ook eerder veel tijd aan actief cultureel bezig zijn bestedend, als amateur-archeoloog en als kerkorganist. Ds. Westendorp heeft van zijn oudheidkundige gegevens in diens pas-herdrukte-Jaarboek van en voor de provincie Groningen van 1829 nog gebruik gemaakt. Als schilder onderhield hij de nodige contacten met collega's in, naar men aanneemt, een hechte band van artiesten in het toenmalige Groningen. In die tijd viel ook de oprichting van de Tekenacademie en het Kunstlievend Genootschap "Pictura". Hiervan merkte men naar buiten overigens weinig (*Historie van Groningen*, 566). Verkocht heeft Aikes niet veel, zodat de meeste van zijn werken (een kleine 30) nog in privé-bezit zijn.

In de regio mag deze schilder uit liefdebeëij enige naam hebben gehad. Scheen vestigde pas landelijk de aandacht op hem in diens "Lexicon van Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950". Hij toonde waardering en prees zijn landschappen. Dit boekje moge pas echt gelden als eerbewijs voor deze vergeten figuur. Of dit werkje, met liefde geschreven, voorzien van notenapparaat, register en oeuvre-catalogus met veel reproducties, maatschappelijk relevant is lijkt mij zelfs theoretisch een overbodige vraag: elke geschiedbeoefening, hoe antiquarisch ook, is op zichzelf boeiend en de aandacht waard, zij het dat de interesse voor Aikes wel tot de kleine regio van Noord-Groningen beperkt zal blijven. Het moet (tot slot) gezegd, dat de afgebeelde reproducties mij bepaald geboeid hebben, m.n. de landschappen; het is verheugend te weten, dat ook Groningen een exponent "in het klein" heeft gekend van deze bij uitstek zo geliefde kunstuiting der Romantiek.

M.J. ten Berge.

Korte aankondigingen:

Groniek, nr. 48, 1976 (losse nrs. f. 2,50 + f. 1,75 port, postgiro 1496758 t.n.v. Groniek, Groningen) is o.a. gewijd aan Henk Sneevliet met een artikel van Frank van Vree en een referaat van de Nieuwzeelandse hoogleraar Dov Bing over Sneevliet and the early years of the Chinese Communist Party. Verder in dit nummer het vervolg van het artikel over Armenzorg en Bedelarij in Groningen in de 19e eeuw (zie *Kleio*, 17 (1976) nr. 12)

Groniek, 49, 1977 bevat o.a. een opstel van Dave Gout over Het broodoproer te Groningen in 1847. Dit artikel kan de geschiedenisdocent inspireren om zelf eens in gouverneursrapporten e.d. te kijken of er voor eigen stad of streek over die periode geen archiefmateriaal voor gebruik in de les voorhanden is. Verder is er een interessante discussie over heksenwaan en heksenvervolgving met o.a. een gesprek met Norman Cohn, de auteur van *Pursuit of the Millennium* en *Europe's Inner Demons*.

Spiegel Historiael (losse nrs f. 6,25, te bestellen via Meulenhoff-Bruna/Betapress, postbus 355, Tilburg) heeft in het januari nr. een artikel van A.Th. van Deursen over de Duitse Boerenopstand (Luther en Muntzer) en een artikel van P.J. Sypestijn over Geneeskunst in het oude Egypte. Beide opstellen bieden nuttige informatie die in een les gebruikt kan worden. In het februari nummer vindt men een art. van A. W. Luijckx over Het Warenhuis (Au bon marché te Parijs) dat bij de behandeling van sociaal-economische veranderingen in de 19e eeuw dienst kan bewijzen. In hetzelfde nummer schrijft A. Lammen over "Back to Africa", waarin plannen over en realisering van terugkeer van negers uit de V.S. naar Afrika aan de orde komen.

De Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis heeft op haar jaarlijks congres in december 1976 de stadsontwikkeling in Nederland behandeld. In de *Janusreeks* (nr. 11, 1976), te bestellen bij de N.J.B.G., postbus 378 te Utrecht a f. 7,80 op giro 510164, doet zij verslag van dit gebeuren. Het nummer bevat een inleidend artikel over de middeleeuwse stad en informatie over de ontwikkelingen in de late middeleeuwen en de tijd van de Republiek. Een speciaal artikel over vestingbouw en case-studies over Dordrecht, Dorestad en Utrecht sluiten dit fraai uitgevoerde en geïllustreerde nummer af. Het zou m.i. de moeite lonen dit thema eens (op een volgend congres?) aan te vullen met gegevens over de ontwikkelingen in de 19e en 20e eeuw.

Misschien ten overvloede, zij er hier nog eens op gewezen dat de NJBG leerlingen die in geschiedenis geïnteresseerd zijn een uitstekend onderkomen biedt. Het adres is al genoemd.

Van geheel andere aard en waarschijnlijk niet zo direct in de les bruikbaar, maar des te belangwekkender voor de docent zelf is *Een staatsman ter navolging. Groen van Prinsterer herdacht (1876-1976)*. Uitgave van de Stichting Kader- en Vormingswerk ARP, CHU en KVP. Deze publicatie is verkrijgbaar door storting van f. 13,50 op giro 89673 t.n.v. ARP stichting, Den Haag. Het gaat om een bundel met vele, vaak eerder, maar in niet zo wijd verbreide en bekende organen gepubliceerde artikelen, gegroepeerd om thema's als: Politiek en historie; Groen als scribent; Groen en het geloof en Groen en de revolutie, aangevuld met wat meer typische edoch zeer leesbare gelegenheidsartikelen. De met name genoemde thema's bieden genoeg om het aanschaffen te overwegen. Men krijgt een boeiend beeld van een van de grote 19e eeuwse Nederlandse politici, waarvan men met hetzelfde recht als van Thorbecke kan zeggen dat zijn ideeën ook nu nog ons bezig kunnen (ik wil niet zeggen moeten) houden en kennisname van deze gedachten is beslist verrijkend.

De uitgave is zeer verzorgd en bevat een register, literatuurlijsten, notenapparaten en biografietjes van de verschillende auteurs.

Tenslotte zij nog gewezen op een uitgave van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. G.J. Telkamp's *Bouwstoffen voor de sociaal-economische geschiedenis van Indonesië van ca. 1800-1940; een beschrijvende bibliografie: Koloniale Studiën, 1916-1941; Koloniaal Tijdschrift, 1912-1941*, maakt een schat aan artikelen over het toenmalig Nederlands-Indië beter toegankelijk. Het is uiteraard specialistisch en niet direct voor het voortgezet onderwijs bruikbaar. Wel zou men met dit soort voorbeelden de leerlingen kunnen wijzen op een misschien niet zo spectaculair maar toch wel uiterst noodzakelijk stuk ontwikkelingswerk, waarbij wij voor Indonesië een deel van hun historie toegankelijk maken. Deze bibliografie is een onderdeel van een reeks die in het Instituut voor de Tropen be waard materiaal gemakkelijker raadpleegbaar zal maken.

v. H.

DIDAKTIEKCOMMISSIE

DRS. J. BAALBERGEN, *voorzitter*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207. 46-3207.
MEVR. D.H. VERHAGEN, *secretaresse*, Wortelhaven 16, Dokkum, tel. 05190-4560.
P. DOVES, *penningmeester*, Praamstraat 2, Zaandam, tel. 075 - 161062, postrekening
1561752 t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
H. de Langen, *2e penningmeester*, Rijnsburglaan 23, Heerde (Gld.) tel. 05782-2516.
DRS. J. BROUWER, Elst (Gld.) DRS. L.G. DALHUISEN, Warmond
H. van der VEEN, Veendam.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

F. JONKER, *voorzitter en 1e secretaris*, Parklaan 4, Hoogezand, tel. 05980-94895.
A.J. PLAS, *1e vice-voorzitter*, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-411561.
DRS. J. BOUWSMA, *2e vice-voorzitter*, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598.
H. ROEST, *2e secretaris*, Anerveen C 38, Gramsbergen, tel. 05246-1200.
L.W. LENSEN, *penningmeester*, Zuiderlaan 4, Hoogezand, tel. 05980-4101,
Gironummer van de commissie: 527314 t.n.v. de penningmeester.
DR. J. SWART, portefeuilles, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591.
N. HOOVELD, Marsstraat 19, Emmeloord, tel. 05270-3778.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

Alkmaar:	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	Haarlem:	Noorderdreef 160, Nieuw-Vennep.
Arnhem:	Apeldoornseweg 31.	Heerlen:	Parallelweg Zd. 69, Hulsberg.
Amsterdam:	Plantage Muidergracht 35 I.	Hengelo:	Valeriusstraat 27, Almelo.
Den Bosch:	Donauring 11, Veghel.	Leeuwarden:	De Kei 462.
Breda:	St. Bavostr. 96.	Maastricht:	Veldspaatstraat 23.
	Rijsbergen.	Rotterdam:	Van der Helmstraat 27.
Eindhoven:	Barrierweg 196.	Utrecht:	Marnixlaan 75, Amersfoort.
Goes:	Spanjaardstr. 37, Middelburg.	Venlo:	Leunseweg 2, Venray.
Groningen:	Verlengde Frederikstr. 9 A	Zutphen:	Gerstekamp 12, Warnsveld.
Den Haag:	L. v. Meerdervoort 542.	Zwolle:	Stevinstraat 11, Harderwijk.

MAVOCOMMISSIE

J.P.M. HENKES, *voorzitter*, Kerkendijk 96 b, Someren-Heide, tel. 04937-3230.
Chr.B. BERENSCHOT, *secretaris*, Dr.A. Plesmanlaan 334, Maarssen, tel. 03465-4327.
P. DOVES, Praamstraat 32, Zaandam, tel. 075-161062.
H. ZWARTEVEEN (CLBO), Pr. Irenelaan 51, Leusden-Z, tel. 033-40879.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE ACADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, Uden (N. Br.) tel. 04132-64117.
P.W. BROUWER, *secretaris*, Esdoornlaan 1, Rotterdam-12, tel. 010-226431.
DRS. N. BAKKER, Troelstralaan 9, Weesp, tel. 02940-10700.
J.E. BROUWER, Draflaan 8, Gorssel, tel. 05759-2608.
B. SCHLAMAN, Hettenheuvellaan 27, Eindhoven, tel. 040-436507.

ONDERWIJS-ADVIES COMMISSIE

M.J. van VELZEN, *voorzitter*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045-455941.
DRS. C.W. KOREVAAR, *secretaris*, Koningin Wilhelminalaan 8, Haarlem, tel. 023-324397.
J.W. JANSEN, Buitenruststraat 35, Voorburg, tel. 070-870442.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, Ockenburg 29, Oosterhout (N. Br.) tel. 01620-26665.

FACSIMILE-EDITIE BOSATLAS 1877

Schoolatlas der geheele aarde

Honderd jaar geleden verscheen de eerste druk van de Bosatlas. De firma J.B. Wolters en meester P.R. Bos, leraar aan de Groningse Rijks H.B.S., waren overeengekomen om met een gewaagd project in te spelen op het nieuwe vak aardrijkskunde, dat gegeven werd op een toen nieuwe schoolsoort: de inmiddels weer verdwenen H.B.S.

Beknopt leerboek der aardrijkskunde

In het *Beknopt leerboek* krijgt de visuele informatie uit de atlas nog meer reliëf, door markante observaties van meester Bos.

De eerste Bosatlas is inmiddels een historische atlas geworden over de wereld van 1877. De kaart van Europa zag er toen heel anders uit dan nu en een werelddeel als Afrika was nog nauwelijks in kaart gebracht: het kolonisatieproces moest nog beginnen.

Juist voor geschiedenisleraren is deze atlas ook in de les bruikbaar om een beeld te geven van de wereld van honderd jaar geleden als achtergrond voor de geschiedenis van de twintigste eeuw.

Van deze unieke atlas en één van de eerste aardrijkskundeboeken bestaan nauwelijks nog exemplaren. Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan hebben wij gemeend, de eerste druk opnieuw te moeten aanbieden. Bestellers ontvangen gratis het bijbehorende *Beknopt leerboek*.

Voorintekenprijs f 40,00. (na 1 mei 1977 f 48,00)
ISBN 90 01 12098 9. Verkrijgbaar bij de boekhandel en rechtstreeks bij de uitgever.

Wolters-Noordhoff